

О. О. Тихомиров, О. К. Пугарова

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

О. О. Тихомиров, О. К. Тугарова

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ
В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ**

Навчальний посібник

Київ-2015

УДК 34.03:007(075)
ББК 67.401.11я73
Т46

Рекомендовано до друку Редакційно-видавничою радою
Національної академії Служби безпеки України
(протокол № 3 від 16 червня 2015 року)

Внесок авторів: *О. О. Тихомиров* – вступ; розділи 1; 2; 3.1;
О. К. Тугарова – розділи 3.2; 3.3; 3.4

Рецензенти:

К. І. Беляков, доктор юридичних наук, професор;
А. І. Марущак, доктор юридичних наук, професор;
Р. А. Калюжний, доктор юридичних наук, професор

Тихомиров О. О.

Т46 Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері : навч. посіб. / О. О. Тихомиров, О. К. Тугарова. – К. : Нац. акад. СБУ, 2015. – 172 с.

ISBN 978-966-8916-51-9

У навчальному посібнику наведено структурований перелік правопорушень в інформаційній сфері, їхні правові ознаки; охарактеризовано дисциплінарну, цивільно-, адміністративно-, кримінально-правову відповідальність за вчинення зазначених правопорушень. Розглянуто філософсько-соціальні аспекти сучасного уявлення про інформаційну сферу в інформаційному праві.

Для студентів, слухачів, курсантів старших курсів, які вивчають юридичні науки, зокрема інформаційне право, а також викладачів, аспірантів, науковців та практичних працівників.

УДК 34.03:007(075)
ББК 67.401.11я73

ISBN 978-966-8916-51-9

© О. О. Тихомиров,
О. К. Тугарова, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
--------------------	----------

РОЗДІЛ 1

Правопорушення в інформаційній сфері	6
1.1. Інформаційна сфера в житті сучасної людини.....	6
1.2. Поняття й види інформаційних правопорушень	9
1.3. Особливості складу інформаційних правопорушень ...	15

РОЗДІЛ 2

Філософські й теоретичні засади відповідальності в праві	23
2.1. Соціальна природа відповідальності	23
2.2. Відповідальність як правове явище	28
2.3. Теоретичні основи юридичної відповідальності	32

РОЗДІЛ 3

Характеристика окремих видів юридичної відповідальності у сфері інформаційних правовідносин	43
3.1. Цивільно-правова відповідальність	43
3.2. Дисциплінарна відповідальність	65
3.3. Адміністративно-правова відповідальність	75
3.4. Кримінально-правова відповідальність	118

Список використаної і рекомендованої літератури	158
--	------------

ВСТУП

Проблема юридичної відповідальності – традиційна для юриспруденції. За багатовікову історію правової науки дослідженню юридичної відповідальності присвячено безліч праць правознавців різних часів і народів. Проте й нині ця проблема залишається однією з центральних для правознавства, як загальнотеоретичного, так і галузевого. Її актуальність із плином часу не зменшується, а навіть набуває ще більшої гостроти.

В умовах значного ускладнення сучасного суспільного життя, інтенсивного розвитку інтеграційних процесів у Європі та світі, підвищення впливу європейських і міжнародних стандартів прав людини на національні правові системи, посилення загроз нормальному існуванню і розвитку людини та функціонуванню суспільства, які викликані економічними, екологічними, політичними кризами, тероризмом, злочинністю тощо, взаємна відповідальність держави, особи та інших суб'єктів істотно зростає.

Сучасна вітчизняна практика переконливо доводить, що неспроможність держави забезпечити ефективну дію інституту юридичної відповідальності – своєчасно відновити порушені права громадян, примусити державні органи та їхніх посадових осіб до виконання своїх обов'язків, послідовно, незважаючи на посади, чини і ранги, застосовувати до правопорушників відповідні заходи державного впливу – призводить до того, що вказане конституційне положення так і залишатиметься декларацією¹.

Важливими напрямками розвитку України в сучасних умовах глобалізації світу є інтеграція у світовий та європейський інформаційний і правовий простори. Процеси інформаційного розвитку особистості, становлення глобального інформаційного суспільства безперечно можуть розглядатися як одна з сучасних тенденцій трансформації суспільства, що здійснює колосальний вплив на механізми особистої і соціальної організації.

Проблема забезпечення права людини на інформацію, особливо в контексті неприпустимості інформаційної ізоляваності

¹ Козюбра М. Стан розробки загальнотеоретичних досліджень юридичної відповідальності в Україні / М. Козюбра // Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : моногр. / [І. Безклубий, С. Бобровник, І. Гриценко та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – С. 343.

народів, спотворення їхнього життєвого інформаційного простору сьогодні стала визначальним чинником не тільки інформаційної, а й загальної безпеки на індивідуальному, регіональному і глобальному рівнях. Часто ця проблема посилюється недосконалістю правової системи, нерозвиненістю суспільної правосвідомості й правової культури, що створює умови неповаги до верховенства права й інших загальнолюдських цінностей та призводить до масштабних негативних соціальних наслідків.

Інститут юридичної відповідальності є тим фундаментальним правовим засобом, механізмом, гарантом, який покликаний забезпечувати регулятивну, захисну й охоронну дієвість права, конче необхідну сьогодні в інформаційному житті суспільства.

Як і будь-яка нова сфера правового регулювання, сфера інформаційних правовідносин вимагає глибокого осмислення, належного вибору методів і засобів правового впливу, постійної адаптації й удосконалення з урахуванням набутої правової практики. Сьогодні ж одним із найголовніших завдань є підготовка і перепідготовка фахівців різного спрямування, зокрема правників, орієнтованих на високопрофесійну діяльність в інформаційній сфері, для чого і призначено цей навчальний посібник.

Розділ 1

ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

1.1. Інформаційна сфера в житті сучасної людини

Життя суспільства досить динамічне й різноманітне. Особливості будь-якої соціальної спільноти зумовлюються багатьма чинниками, передусім природно-географічними, культурними, історичними тощо. У сучасних реаліях життєвий простір людини набуває дедалі більшої залежності від глобалізаційних змін, що спричинені міждержавною інтеграцією, розвитком геополітики, тотальною інформатизацією і поступово створюють новий «формат» світової суспільної організації.

Водночас функціонуванню соціуму характерна наявність сукупностей досить стійких взаємовідносин між соціальними суб'єктами, які прийнято називати *сферами суспільного життя*. До основних із них традиційно відносять соціальну, політичну, економічну, духовну сфери.

Усі сфери суспільного життя нерозривно пов'язані, взаємозумовлені та поєднують у собі безліч напрямів і форм суспільної комунікації. Зокрема, основу духовної сфери становлять культура, мораль, право, освіта, виховання, наука, мистецтво, релігія, а політичної – держава, суспільно-політичні рухи, партії, політична культура, політична ідеологія тощо.

Попри те, що інформаційна сфера не виділяється традиційною соціальною філософією серед основних складових суспільного життя, вона завжди була присутня як природна риса людського суспільства, адже розвинені механізми усвідомленої передачі і збереження інформації стали одним із визначальних факторів розвитку людської цивілізації.

Однак на межі ХХІ ст. в інформаційній сфері відбулися якісні перетворення, пов'язані з масовим використанням комп'ютерної техніки та інформаційних технологій. Завдяки цьому інформаційна сфера почала набувати домінуючого значення. Інформаційна розвиненість стала основою подальшої еволюції інших сфер суспільного життя і стрімко просуває людство на шляху становлення інформаційного суспільства, яке розглядається багатьма вченими як нова постіндустріальна формація.

Виходячи із нормативного змісту права на інформацію, наданого законодавством України, *інформаційна сфера* може асоціюватись зі сферою збирання, зберігання, використання і поширення інформації. Це логічно, оскільки згадані компоненти обігу інформації формують достатньо чітко виокремлену *сферу інформаційної діяльності людини*, тобто сферу, в якій суб'єкт реалізує свої інформаційні потреби. Проте прагматичність такого розуміння водночас дещо обмежує уявлення про інформаційну сферу (рис. 1.1).

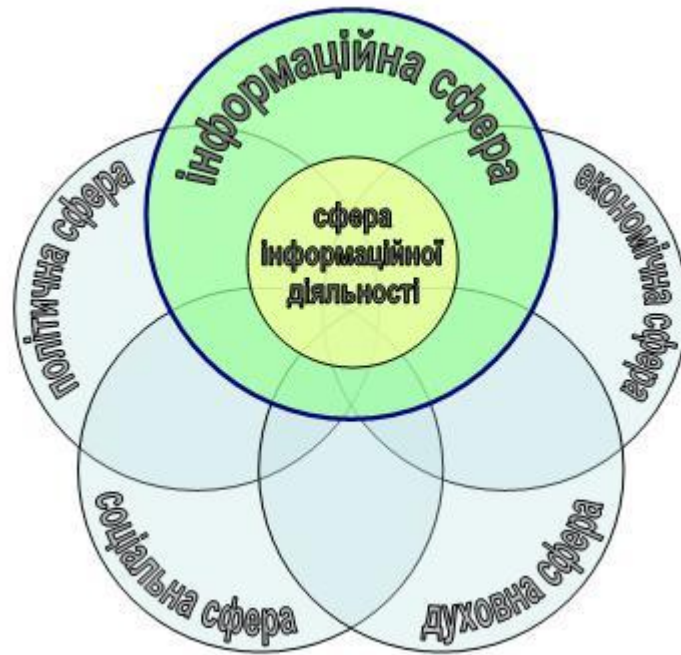

Рис. 1.1. Основні сфери суспільного життя

У найбільш широкому розумінні інформаційна сфера сприймається як філософська категорія, що відображає об'єктивне вираження знань людства про навколишній світ, місце і роль людини в розвитку земної цивілізації, пізнання космосу тощо. *Інформаційна сфера* – це вимір буття сучасної людини, утворений інформацією, процесами її руху, переходу від однієї форми до іншої, від явищ реального світу до знань про них.

Сфера інформаційної діяльності людини, яка забезпечує отримання і накопичення знань, становить ядро інформаційної сфери. При цьому на характер інформаційної діяльності, її можливості, спрямованість і масштаби постійно впливають науково-технічний прогрес та різні геополітичні, геосоціальні, соціокультурні перетворення, стимулюючи виникнення й розвиток певних регулятивних і захисних механізмів та відповідних їм інституцій, які також будуть належати до інформаційної сфери.

Таким чином, усі процеси «життєвого циклу» інформації (створення, збирання, зберігання, використання, оброблення, поширення, захист тощо), а також те, що їх забезпечує або впливає на них, загалом і складають інформаційну сферу.

Сучасна інформаційна сфера утворюється інтеграцією багатьох компонентів, кожен з яких часто сам розглядається як певна сфера. До основних із них належать:

- інформаційний простір;
- інформаційні ресурси;
- інформаційна продукція та послуги;
- інформаційна інфраструктура;
- інформаційні технології;
- інформаційна безпека;
- інформаційні відносини.

Фундамент інформаційної сфери створює цілісний *інформаційний простір* – сукупність інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури, що дозволяють, ґрунтуючись на єдиних принципах, забезпечувати інформаційну взаємодію суб'єктів, а також максимально повно задовольняти їхні інформаційні потреби зі збереженням балансу інтересів людини, суспільства і держави.

Інформаційні відносини, у контексті соціальної організації, є визначальним компонентом інформаційної сфери, оскільки відображають сформовані комунікативні зв'язки суспільства щодо реалізації наявних інформаційних потреб.

Слід зазначити, що інформаційний простір став невід'ємною частиною життєвого простору сучасного суспільства, а інформаційні потреби пронизують усі компоненти інформаційної сфери. Це потреби в доступних інформаційних ресурсах, розвинених інформаційно-телекомунікаційних системах, якісних інформаційних продуктах та послугах, безпечних інформаційних технологіях, належному захисті інформації тощо.

Найбільш значуще коло інформаційних відносин, яке необхідно упорядкувати на єдиних загальних засадах, поповнює собою сферу правового регулювання й породжує новий вид правових відносин – *інформаційні правовідносини*, забезпечення непопорушності яких передусім і зумовлює необхідність юридичної відповідальності за інформаційні правопорушення.

Як охоронний правовий інститут юридична відповідальність за інформаційні правопорушення покликана сприяти й вирішенню таких гострих проблем правового забезпечення інтересів людини й суспільства в нових інформаційних вимірах, як:

- забезпечення права на інформацію;
- охорона інформаційних продуктів інтелектуальної власності й захист персональних даних в умовах масового їх переведення у цифровий вигляд;
- захист життя і здоров'я від мережевого комп'ютерного «цунамі»;
- захист індивідуальної та суспільної свідомості від використання інформаційних впливів під час масових акцій;
- забезпечення права на життя і збереження людської природи в сучасних умовах¹.

1.2. Поняття й види інформаційних правопорушень

Сучасна правова наука досить активно оперує поняттями, які відображають протиправні діяння, певним чином пов'язані з інформацією: інформаційні, комп'ютерні правопорушення, правопорушення у сфері комп'ютерної інформації, у сфері інформаційних технологій, проти інформаційної безпеки, у сфері інформаційної безпеки, кібернетичні правопорушення тощо. Це свідчить про значний науковий інтерес до них та надзвичайну актуальність проблеми протидії таким правопорушенням.

Однак розмаїття правопорушень в інформаційній сфері настільки значне, що ні наукою, ні національними правовими системами, ні міжнародним правом не вироблено спільності в їхньому розумінні. Залишається відсутньою термінологічна єдність і система загальновизнаних теоретичних понять, які повною мірою могли б відобразити всю варіативність протиправних діянь і спричинених ними наслідків у галузі інформації, інформаційних технологій, комп'ютерів та їхніх систем, локальних і глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж тощо.

Значним кроком на шляху протидії правопорушенням в інформаційній сфері є підписання у 2001 р. Європейської конвенції про кіберзлочинність, спрямованої на поглиблення міжнародної співпраці щодо протидії найбільш тяжким правопорушенням у галузі комп'ютерних систем і мереж або так званим «кібернетичним злочинам».

¹ Пилипчук В. Г. Інформаційне суспільство: філософсько-правовий вимір / В. Г. Пилипчук, О. П. Дзьобань. – Ужгород : ТОВ «ІВА», 2014. – С. 94.

Конвенція в загальній формі визначила основні групи й види таких злочинів, за які національними законодавствами повинна встановлюватися кримінальна відповідальність, а саме:

- злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем;
- злочини, пов'язані з комп'ютерами;
- злочини, пов'язані зі змістом інформації;
- злочини, пов'язані з порушенням авторських і суміжних прав.

До цієї Конвенції приєдналася й Україна, ратифікувавши її у 2005 р. Результатом імплементації положень Конвенції став XVI розділ Кримінального кодексу України «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку».

Підписання Конвенції про кіберзлочинність стало реакцією міжнародної спільноти на поширення найбільш тяжких правопорушень (злочинів) у сфері комп'ютерних технологій. Вони становлять ту частку інформаційних правопорушень, яку сьогодні вдалося певною мірою інституалізувати (виділити) кримінальним правом в окремий вид злочинів.

Саме ця множина злочинів привернула увагу світового суспільства до проблеми протидії правопорушенням в інформаційній сфері. Тому в літературі як про перше таке правопорушення часто згадується випадок на підприємстві французького підприємця і винахідника Жозефа Марі Жаккара у 1801 р. Прагнення до підвищення прибутків спонукало його створити прообраз комп'ютерної перфокарти й оснастити свої шовкоткацькі верстати найпростішими пристроями для зняття з неї інформації. Цей пристрій дозволяв повторювати серію операцій у процесі виготовлення спеціальних тканин. Робітники Жаккара були настільки стурбовані загрозою втрати традиційної роботи і, як наслідок, позбавлення засобів до існування, що вчинили масові акти саботажу нової технології, за що були притягнуті до кримінальної відповідальності.

Проте необмеженість, багатогранність та динамічність інформаційної сфери, глибоке проникнення інформаційних технологій у суспільне життя постійно надають нові можливості, способи й знаряддя для вчинення різноманітних правопорушень (не тільки злочинів, а й проступків), серед яких уже відомі «традиційні» правопорушення. Причому, якщо останні у своїх звичних формах не несли значної суспільної небезпеки, то з використанням інфор-

маційних технологій вони можуть набути катастрофічних для суспільства масштабів.

У такій ситуації виникають важливі й досить складні з точки зору правового регулювання запитання. По-перше, що таке інформаційне правопорушення, які правові критерії його виділення? А по-друге, чи можливе і доцільне визначення законодавством такого виду правопорушень, як «правопорушення в інформаційній сфері» або «інформаційні правопорушення»?

Нині мета аналізу інформаційних правопорушень як певного відносно самостійного виду має передусім науково-пізнавальний характер. Але цей аналіз дозволяє більш чітко визначити природу інформаційних правопорушень, краще усвідомити їхню специфіку й загальні особливості, що забезпечує вироблення ефективних шляхів протидії їм на практиці.

Норми, що передбачають інформаційні правопорушення як цілісний правовий інститут, неможливо охопити в межах окремих «класичних» галузей права (цивільного, кримінального, адміністративного тощо). Найбільш відповідним змістом поняття «інформаційне правопорушення» наповнює інформаційне право, яке і саме перебуває на стадії формування й осмислення.

У системі права інформаційне право є швидше складним міжгалузевим утворенням, ніж окремою галуззю. Його норми не забезпечуються власними механізмами «інформаційної юридичної відповідальності» в усій сукупності карних, штрафних, компенсаційних заходів, а «обслуговуються» охоронними і захисними засобами інших галузей права.

Як інформаційну відповідальність можна розглядати лише заходи обмежувального характеру щодо інформаційної діяльності (зокрема, позбавлення телерадіоорганізації ліцензії на право мовлення), які можуть застосовувати до суб'єктів правопорушників разом з іншими видами юридичної відповідальності, проте за своєю правовою природою вони ближчі до адміністративної відповідальності.

Це надає комплексний інтегруючий характер інститутам інформаційного права, зокрема інституту інформаційних правопорушень, і не дозволяє застосувати до нього такий традиційний критерій видового розподілу правопорушень, як «галузевий вид юридичної відповідальності». Тобто інформаційні правопорушення не можна ставити в один ряд з конституційними, кримінальними, адміністративними, цивільно-правовими чи дисциплінарними.

Інформаційні правопорушення як окремий міжгалузевий вид правопорушень охоплюють усі протиправні діяння, які певним чином пов'язані з інформацією і за які встановлюється кримінальна, адміністративна, цивільно-правова та інша юридична відповідальність.

Сутність зв'язку правопорушення з інформацією виявляється у його посяганні на певний порядок, правовідносини, серед яких, в інформаційному ракурсі, виділяються достатньо сформовані сукупності:

- по-перше, щодо формування й використання інформаційних ресурсів на основі створення, збирання, оброблення, накопичення, зберігання, пошуку, поширення й надання інформації;
- по-друге, щодо створення й застосування інформаційних технологій та засобів їхнього забезпечення;
- по-третє, щодо захисту інформації та прав суб'єктів інформаційних відносин.

Отже, загальною рисою правопорушень в інформаційній сфері є зв'язок з інформаційними процесами, зокрема обігом інформації, обмеженням інформації в доступі, а також інформаційними ресурсами, інформаційними технологіями, інформаційно-телекомунікаційними системами тощо. Ознака «інформаційне» визначає передусім характер цілої групи протиправних діянь, до якої належать, по-перше, безпосередні порушення інформаційних прав і свобод суб'єктів, а по-друге, інші правопорушення, якщо вони реалізуються через інформаційну сферу.

Тобто правопорушення може бути інформаційним не тільки за спрямуванням, коли посягає на інформацію або засоби її оброблення, передавання та збереження, а й за способом вчинення – з використанням інформаційних технологій, систем, засобів. Причому суспільна небезпечність деяких «традиційних» видів злочинів, учинених із використанням сучасних інформаційних технологій, може значно зростати, зумовлюючи необхідність посилення юридичної відповідальності за них, що відповідним чином відображається у кримінальному законодавстві.

Загалом протиправне використання інформаційних технологій становить сьогодні особливу суспільну загрозу, оскільки може надавати правопорушенням рис латентності (прихованості), анонімності, стрімкості, транскордонності, масштабності наслідків, що полегшує досягнення злочинних цілей й ускладнює протидію їм.

Правовим критерієм виділення інформаційних правопорушень серед усіх інших виступає присутність інформаційних компонентів (ознак) у їхньому складі як:

1) об'єкта правопорушення – якщо протиправне діяння спрямоване проти інформаційних відносин або ж предмета правопорушення, тобто інформації та її носіїв, інформаційних засобів і систем;

2) елемента об'єктивної сторони правопорушення, що вказує спосіб, шлях здійснення протиправного діяння – у разі його вчинення з використанням інформаційних технологій і засобів.

При цьому самотійну інформаційно-правову природу мають тільки правопорушення, які посягають на інформаційні відносини, що виражається в порушенні інформаційних прав та невиконанні або неналежному виконанні обов'язків, пов'язаних з інформацією. Саме ця частина правопорушень дає підстави визначати інформаційні правопорушення як окремий вид. Усі інші юридичні ознаки інформаційного правопорушення відповідають традиційній конструкції правопорушення в теорії права.

Таким чином, *інформаційне правопорушення* – це протиправне, суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, яке порушує вимоги норм права у сфері інформаційної діяльності (в галузі створення, передачі, використання, оброблення, зберігання, захисту інформації тощо) або в будь-якій іншій сфері з використанням інформаційних засобів і технологій, за яке настає юридична відповідальність.

Попри те, що поняття «інформаційне правопорушення» є переважно науково-доктринальним, законодавчо не визначеним, його сутнісні ознаки можна знайти в численних, передбачених законодавством протиправних діяннях, які мають фактичний вираз, а саме:

- незаконне збирання, зберігання, оброблення, знищення, відтворення, поширення інформації;
- приховування, неповідомлення інформації;
- несвоєчасне надання інформації;
- викривлення, надання або поширення завідомо недостовірної (необ'єктивної) інформації;
- поширення інформації соціально шкідливого змісту;
- неправомірний доступ до інформації;
- розголошення інформації з обмеженим доступом;
- здійснення деструктивного інформаційного впливу на свідомість людини (групи людей, суспільства);

– створення, використання, поширення шкідливого програмного забезпечення;

– незаконний доступ, використання систем оброблення, зберігання, передавання інформації;

– несанкціоноване втручання, перешкоджання роботі інформаційно-телекомунікаційних систем та їхніх складових.

У всій різноманітності протиправних діянь, пов'язаних з інформацією, достатньо чітко виділяються певні їх сукупності, спільні за змістом (спрямуванням), які становлять *видові групи інформаційних правопорушень*.

До основних видів інформаційних правопорушень належать:

– *правопорушення проти інформації, інформаційних ресурсів*, що посягають на інформаційні правовідносини щодо забезпечення належних якісних характеристик інформації (конфіденційності, цілісності, доступності, спостережності);

– *правопорушення проти інформаційного простору*, які посягають на інформаційні правовідносини, пов'язані з належним наданням відповідної інформації, недопущенням поширення небезпечної (шкідливої) інформації та використанням технологій деструктивного інформаційно-психологічного впливу;

– *правопорушення проти інформаційної інфраструктури*, що посягають на інформаційні правовідносини, які виникають у сфері використання об'єктів інформаційної інфраструктури (інформаційно-телекомунікаційних систем, комп'ютерів, серверів, їхнього програмного забезпечення тощо);

– *інші інформаційні правопорушення*, для яких властиве використання інформації, інформаційного простору, інформаційної інфраструктури при здійсненні протиправних діянь, що посягають на інші правовідносини (щодо приватної власності, суспільної та державної безпеки, господарської діяльності тощо)¹ (рис. 1.2).

¹ Тихомиров О. О. Інформаційні правопорушення: теоретико-правова концепція / О. О. Тихомиров // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2015. – № 1 (17). – С. 38-47.

Рис. 1.2. Інформаційні правопорушення в системі протиправних діянь

Така класифікація має загальнотеоретичний характер, що дозволяє у разі необхідності здійснювати й інші загальнотеоретичні та галузеві класифікації інформаційних правопорушень, на основі вже відомих ознак, зокрема:

- за ступенем суспільної небезпечності чи шкідливості (інформаційні злочини й проступки);
- за формою (протиправна дія або бездіяльність);
- за видом юридичної відповідальності (інформаційні правопорушення, за які встановлена кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна та інша відповідальність) тощо.

1.3. Особливості складу інформаційних правопорушень

У загальному розумінні *склад правопорушення* – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак поведінки суб'єкта, що характеризують її протиправність.

Необхідно розрізняти фактичні ознаки конкретного правопорушення або характеристики факту правопорушення та юридичний склад правопорушення.

Факт правопорушення може містити безліч різноманітних ознак, які визначають його як конкретну реальну життєву ситуацію. Проте не всі фактичні ознаки мають значення для встановлення відповідності вчиненого протиправного діяння певній правовій нормі, що передбачає те чи інше правопорушення, а також визначення виду й міри покарання. Для цього правовою нормою закріплюється сукупність обов'язкових ознак (елементів), які загалом становлять *юридичний склад правопорушення*.

Діяльність, пов'язану із зіставленням фактичних ознак вчиненого діяння з ознаками юридичного складу правопорушення, передбаченого конкретними нормами (статтями закону, їхніми частинами, пунктами), називають *кваліфікацією правопорушення*, а відповідні ознаки юридичного складу – *кваліфікуючими ознаками*.

Таким чином, *юридичний склад правопорушення* відображає нормативно передбачену модель протиправного діяння, а наявність у реальних діяннях суб'єкта всіх елементів юридичного складу правопорушення є загальною підставою для притягнення його до юридичної відповідальності.

У складі правопорушення, зокрема інформаційного, виділяють чотири невід'ємних елементи:

- 1) суб'єкт правопорушення;
- 2) об'єкт правопорушення;
- 3) суб'єктивна сторона правопорушення;
- 4) об'єктивна сторона правопорушення.

1. *Суб'єкт правопорушення* – це деліктоздатна особа, яка вчинила протиправне діяння.

Суб'єктами правопорушень можуть бути:

а) індивідуальні суб'єкти (індивіди) – фізичні особи – громадяни, особи без громадянства, іноземні громадяни, а також спеціальні суб'єкти, що мають владні повноваження (службові, посадові особи);

б) колективні суб'єкти – юридичні особи – різноманітні організації, створені і зареєстровані в законному порядку (підприємства, установи, державні органи та служби, органи місцевого самоврядування тощо).

Загальною обов'язковою характеристикою суб'єкта правопорушення є *деліктоздатність* – здатність і можливість нести юридичну відповідальність за власні протиправні діяння. Фізичні особи, крім цього, повинні бути *осудними*, тобто здатними усвідомлювати свою поведінку та керувати нею.

Інформаційні правопорушення загалом не мають юридично значущих ознак, які відрізняють їхніх суб'єктів від суб'єктів усіх інших видів правопорушень. Фізичні особи за інформаційні правопорушення можуть нести кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну відповідальність, а юридичні – цивільно-правову і, в окремих випадках, адміністративну. Однак завдяки значному ступеню латентності встановити суб'єктів інформаційних правопорушень буває досить складно, а іноді – не-

можливо. Тоді правопорушення не отримують належної реакції, правопорушники не притягаються до відповідальності, що суперечить одному з фундаментальних принципів права – невідворотності юридичної відповідальності.

2. *Об'єкт правопорушення* – охоронювані правом суспільні цінності, на які спрямовані протиправні посягання суб'єктів правопорушення.

Аналізуючи об'єктну складову правопорушення, розрізняють об'єкт (загальний, родовий, безпосередній) і предмет правопорушення.

Об'єктом правопорушення завжди є регламентовані правом суспільні відносини (правовідносини). Їхня урегульованість, упорядкованість являє собою ту загальносоціальну і правову цінність, яка передусім «потерпає» від неправомірних діянь.

Оскільки інформаційні правопорушення як окремий вид виділяються не тільки за об'єктом, а й за елементами об'єктивної сторони (шляхом, способом здійснення правопорушення), то їхніми об'єктами можуть бути як безпосередньо інформаційні правовідносини, незалежно від способів посягання на них, так й інші правовідносини, що порушуються протиправними діями, вчиненими з використанням інформаційних технологій, засобів, систем.

Серед інформаційних відносин об'єктне коло правопорушень складають відносини в галузі масової інформації, авторського права, забезпечення інформаційної безпеки, бібліотечної та архівної справи, відносини у сфері встановленого правового режиму відкритої публічної інформації та інформації з обмеженим доступом (зокрема державної, комерційної, банківської, професійної таємниць, таємниці листування і телефонних розмов, службової інформації, інформації про особисте життя, персональних даних тощо).

Предмет правопорушення – це матеріальні або нематеріальні блага, стосовно яких відбувається правопорушення.

До нематеріальних предметів правопорушень у сфері інформаційних відносин належить інформація як відомості про осіб, предмети, факти, події, явища незалежно від форми їхнього подання, а також комп'ютерна інформація (комп'ютерні дані); до матеріальних – носії інформації, засоби оброблення, зберігання, передавання інформації.

3. *Суб'єктивна сторона правопорушення* – психологічна характеристика протиправності діянь суб'єкта правопорушення.

Вона відображає суб'єктивне (психічне) ставлення суб'єкта правопорушення до вчиненого протиправного діяння та його наслідків, а саме: вину (провину), мотив, мету.

Вина – це обов'язкова ознака суб'єктивної сторони правопорушення, яка проявляється у формі умислу (прямого чи непрямого) і необережності (протиправної самовпевненості, протиправної недбалості).

Умисел має місце в протиправних діяннях тоді, коли суб'єкт:

- усвідомлює суспільну небезпечність (шкідливість) свого діяння;
- передбачає настання шкідливих наслідків;
- при *прямому умислі* бажає настання шкідливих наслідків, а при *непрямому* – байдуже до них ставиться, не бажаючи їхнього настання, але свідомо допускаючи це.

Необережність має такі ознаки:

а) *протиправна самовпевненість*:

- суб'єкт усвідомлює суспільну небезпечність (шкідливість) свого діяння;
- передбачає настання шкідливих наслідків;
- легковажно сподівається їм запобігти;

б) *протиправна недбалість*:

- суб'єкт усвідомлює суспільну небезпечність (шкідливість) свого діяння;
- не передбачає настання шкідливих наслідків;
- суб'єкт повинен був і міг їх передбачити.

Зрозуміло, що інформаційним правопорушенням характерна будь-яка форма вини. Проте досить часто правовий режим інформації з обмеженим доступом порушується через необережність працівників, які його забезпечують. Тому не випадково серед загроз інформаційній безпеці при створенні системи управління інформаційною безпекою організації окреме місце займає необережне, недбале поводження персоналу з інформацією з обмеженим доступом та плануються відповідні системні попереджувальні заходи. А щодо державної таємниці, то українським законодавством передбачено кримінально-правовий механізм реагування на цю загрозу – кримінальне покарання за втрату документів або інших матеріальних носіїв секретної інформації, що містять державну таємницю, а також за її розголошення (ст. 328, 329, 422 КК України).

Присутність у юридичному складі правопорушення мотиву і мети не обов'язкова – вони виступають факультативними елементами суб'єктивної сторони правопорушення.

Приклади юридичних складів правопорушень, які містять факультативні елементи суб'єктивної сторони:

- ч. 2 ст. 330 ККУ: «Передача або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства, вчинені з корисливих мотивів...»;
- ч. 3 ст. 164-3 КУпАП: «Отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також іншої конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця...».

Мотив правопорушення – це причина, що спонукає особу до скоєння правопорушення (користь, помста, прагнення приховати інше правопорушення, цікавість тощо). *Мета (ціль) правопорушення* – очікувані наслідки, яких прагне правопорушник.

Мотив і мета притаманні виключно умисним правопорушенням. У разі необхідності залежно від них може здійснюватися диференціація меж і заходів відповідальності. Тоді мотив і мета стають додатковими кваліфікуючими ознаками юридичного складу правопорушення.

4. *Об'єктивна сторона правопорушення* – це зовнішня характеристика правопорушення.

Обов'язковими елементами об'єктивної сторони є такі ознаки:

- зовнішня вираженість правопорушення у формі *діяння*, тобто дії або бездіяльності;
- *негативні наслідки* (суспільна шкода, небезпека);
- *причиново-наслідковий зв'язок* між діянням та цими наслідками.

Певні ускладнення виникають при кваліфікації протиправних діянь, що здійснюються в «кібернетичному просторі» – просторі, сформованому інформаційно-комунікаційними системами, в якому проходять процеси перетворення (створення, зберігання, обміну, оброблення та знищення) інформації, представленої у вигляді електронних комп'ютерних даних. Їхня об'єктивна сторона може не містити звичного зовнішнього виразу протиправної поведінки суб'єкта, з яким чітко зіставляються конкретні наслідки. Зокрема, порушення процесів обробки інформації в комп'ютерних системах, здійснене комп'ютерним вірусом (шкідливим програмним забезпеченням), який діє і поширюється некеровано та несвідомо переноситься користувачами, на перший погляд, важко пов'язати з конкретною винною особою. Проте завжди існує правопорушник, який створює і поширює такий ві-

рус, або здійснює перше його впровадження в комп'ютерну систему чи мережу. Таке правопорушення передбачене ст. 361-1 КК України «Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут».

Отже, ініціювання процесів обробки інформації й управління ними є зовнішнім виразом поведінки суб'єкта в кібернетичному просторі, а у разі її протиправності – елементом об'єктивної сторони правопорушення, що характеризує його як діяння.

Нині на практиці проблема виявлення, кваліфікації та притягнення до відповідальності за «комп'ютерні» правопорушення постанала дуже гостро. Про неспроможність вітчизняної правоохоронної системи належним чином реагувати на них свідчить й офіційна статистика МВС України, яка протягом останніх років демонструє в загальній структурі злочинності мізерність ($\approx 0,003\%$) злочинів, що відповідають XVI розділу КК України «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку». Це означає, що за об'єктивної поширеності цих злочинів, коли майже кожен громадянин України відчуває їхні наслідки, такі злочини практично не виявляються, не реєструються і не розкриваються.

Негативні наслідки інформаційних правопорушень полягають передусім у завданні шкоди або створенні загрози інформаційним інтересам особи, суспільства, держави. Це фактично може виразитись як у конкретних матеріальних збитках, так і в численних проявах загальновідчутних нематеріальних втрат, тобто у підриві авторитету та ділової репутації (окремих суб'єктів або держави в цілому), формуванні неадекватної (необгрунтованої) громадської думки та дезорієнтації населення, створенні суспільної паніки, дискредитації владних структур та їхніх рішень тощо.

Зважаючи на глибоку інформатизацію сучасного суспільного життя та загальне визнання пріоритетів інформаційного суспільства, суттєвий вплив інформаційних правопорушень на розвиток суспільства і держави робить їх однією з основних загроз національній безпеці, яка вимагає постійних зважених ефективних контрзаходів.

Як і суб'єктивна, об'єктивна сторона також має факультативні елементи, а саме: *місце, час, спосіб, шлях, обставини* здійснення правопорушення.

Приклади юридичних складів правопорушень, які містять факультативні елементи об'єктивної сторони:

– ч. 2 ст. 384 ККУ: «Завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта..., поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту...»;

– ч. 3 ст. 109 ККУ: «Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій..., вчинені особою, яка є представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації...»;

– ч. 3 ст. 190 ККУ: «Шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки...».

Така ознака інформаційних правопорушень, як використання інформаційних технологій, систем, засобів, тобто шлях або спосіб здійснення правопорушення, виступає додатковою кваліфікуючою ознакою тільки тоді, коли законом визнана особлива небезпека саме такого способу вчинення правопорушення, що відповідним чином зафіксовано в юридичному складі (наприклад, ст. 190 КК України «Шахрайство»). На жаль, усвідомлення і визнання українським законодавцем небезпечності «інформатизації» злочинної діяльності з різних причин відбувається досить повільно. Це зумовлює не завжди належну державну і правову реакцію на злочини в інформаційній сфері та певну відсталість охоронних і захисних правових механізмів.

Слід зазначити, що наведена чотириелементна структура складу правопорушення має узагальнений (логічний) характер. Зміст її окремих елементів може різнитися залежно від галузей права, які передбачають ті чи інші правопорушення і відповідні примусові заходи.

У цивільному праві існують випадки так званої «безвинної відповідальності», коли компенсація шкоди, заподіяної засобами, що є джерелом підвищеної небезпеки (транспортними, сільськогосподарськими, промисловими тощо), покладається на їхнього власника, навіть за відсутності його вини.

У кримінальному й адміністративному праві мають місце правопорушення з *формальними* і *матеріальними* складами.

Формальними можна назвати такі юридичні склади інформаційних правопорушень, об'єктивна сторона яких містить тільки одну ознаку – порушення норм права в інформаційній сфері шляхом діяння (дії чи бездіяльності). Для притягнення до відповідальності за правопорушення з формальним складом наявність конкрет-

них шкідливих наслідків необов'язкова, достатньо лише самого факту здійснення індивідом небезпечного протиправного діяння.

Матеріальні склади правопорушень – це склади, для яких настання матеріальних шкідливих наслідків є обов'язковим елементом об'єктивної сторони.

Приклади правопорушень із формальним складом:

- ст. 114 ККУ «Шпигунство»: «Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства...»;
- ст. 172-8 КУпАП «Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень»: «Незаконне розголошення або використання в інший спосіб особою у своїх інтересах інформації, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових повноважень...»;
- ст. 173-1 КУпАП «Поширювання неправдивих чуток»: «Поширювання неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку...».

Приклади правопорушень із матеріальним складом:

- ст. 231 ККУ «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю»: «Умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності...»;
- ст. 164-15 КУпАП «Приховування стійкої фінансової неспроможності»: «Умисне приховування громадянином – засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності своєї стійкої фінансової неспроможності шляхом подання недостовірних відомостей..., якщо це завдало великої матеріальної шкоди кредиторів...».

Запитання для самоконтролю

1. Що таке інформаційна сфера? Які її основні складові?
2. Як співвідносяться інформаційна сфера і сфера інформаційної діяльності?
3. У чому полягає важливість та актуальність юридичної відповідальності в інформаційній сфері?
4. Дайте визначення інформаційного правопорушення.
5. Окресліть визначальні риси інформаційних правопорушень.
6. Назвіть підстави виокремлення інформаційних правопорушень серед інших правопорушень.
7. Які існують види інформаційних правопорушень?
8. Що таке юридичний склад правопорушення, які його основні елементи?
9. Що таке факультативні елементи юридичного складу правопорушення?
10. Назвіть основні особливості складу інформаційних правопорушень.

Розділ 2

ФІЛОСОФСЬКІ Й ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРАВІ

2.1. Соціальна природа відповідальності

Відповідальність як явище і феномен має давню історію. Відповідальність увійшла в суспільне життя із становленням людини як особистості, усвідомленням власного місця в соціумі, виникненням загальновизнаних соціальних регуляторів – звичаїв, традицій, моралі, релігії, права. Це спричинило розвиток й ускладнення суспільних взаємозв'язків і формування системи особистісних відносин кожної людини з іншими людьми, із суспільством в цілому, з існуючими соціальними інститутами (сімейними, груповими, державними, релігійними тощо).

Глибина і варіативність таких взаємозв'язків становлять *соціально-комунікативну природу* відповідальності і визначають її багатоаспектність, усвідомлення якої дає можливість більш продуктивно виявляти, осмислювати і вирішувати проблеми *юридичної відповідальності як одного з різновидів соціальної відповідальності*.

Філософсько-історичний зміст відповідальності почав формуватися ще з античності. Так, думки щодо неї містяться у висловлюваннях Епікура і Сократа, в працях Платона й Аристотеля. У ті часи її пов'язували з темами свободи (волі та дії), провини, вільного вибору, необхідності. Тоді ж було звернено увагу на індивідуалізацію відповідальності – один з основних її принципів.

В епоху Середньовіччя проблему відповідальності разом з іншими християнськими філософами розглядали Оріген, С. Боецій, А. Аврелій, Ф. Аквінський крізь призму рівності, свободи волі, гріховності, моральності, чуттєвості й розуму. Причому визнавалося, що воля людини – це божественний дар, а людина нестиме відповідальність перед Богом за свої діяння.

Філософи Нового часу (Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Кант, Ф. Бекон) починають розглядати людину як особу політичну. Такі цінності, як воля людини, її відповідальність, моральність, пояснюються уже не Божим даром чи Божою волею, а сутністю людини, діяльністю її розуму, процесом її соціалізації, соціальною необхідністю, обов'язком.

У XIX-XX ст. теорія відповідальності почала активно розвиватись і вибудовуватися в цілісну систему знань, яка ґрунтується

на теоретичній конструкції відповідальності у відношенні «свобода – воля – розум», що включає конкретні відповіді на запитання «за що» і «перед ким»; виокремлюється теорія юридичної (правової) відповідальності. У другій половині XX ст., відповідно до глобальної ситуації на планеті, виникає новітній вимір відповідальності людини – відповідальність за збереження природи і продовження людського життя на землі.

Для сучасної соціальної філософії *соціальна відповідальність людини* є однією з фундаментальних категорій. Вона розглядається як один із найважливіших засобів соціалізації індивіда і пов'язується переважно з його здатністю бути відповідальним за все, що відбувається в дійсності загалом і в соціумі його проживання зокрема¹.

Таке глибинне суспільне значення відповідальності призвело до розмаїття її розуміння в контексті різних гуманітарних наук. Так, соціально-філософський ракурс сприйняття відповідальності відрізняється особливою багатогранністю. Він орієнтує на осмислення відповідальності з багатьох позицій, зокрема як:

- соціальної необхідності або обов'язковості, зумовленої об'єктивною дійсністю, зокрема чинниками, що формують ту чи іншу ситуацію, а також цілями, пріоритетами, інтересами людей, їхніх соціумів;

- ставлення особи до суспільства, його цінностей, ідеалів, норм, що виражається у певній позитивній (соціально корисній) поведінці;

- здатності особи передбачати наслідки своєї діяльності та відповідним чином коригувати її, виходячи з корисності або шкідливості цієї діяльності для суспільства;

- компонента соціальної структури, який визначає внутрішню свободу людини, основне спрямування її соціальної поведінки;

- форми взаємозв'язку і взаємодії особи і суспільства, яка передбачає усвідомлення вимог, що висуваються суспільством, неухильність їх виконання, звітність і відповідну позитивну чи негативну оцінку суспільством діянь людини;

- соціальної вимоги, змістом якої є необхідність оцінювання людиною власних дій з позиції моралі – добра і зла, належного і неналежного, дозволеного і забороненого;

¹ Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : моногр. / [І. Безклубий, С. Бобровник, І. Гриценко та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – С. 105.

– негативної реакції суспільства на поведінку, яка не відповідає загальноприйнятим соціальним нормам, як обов'язку особи нести покарання за таку поведінку.

У загальносоціальному значенні відповідальність людини є певним *регулятором суспільних відносин*, що передбачає обов'язковість урахування й реалізації в процесі колективної життєдіяльності соціально значущих принципів і норм. Таке трактування пов'язує відповідальність людини з усіма формами суспільної та індивідуальної свідомості. Вона орієнтує як окремих людей, так і соціальні групи, спільноти на загальновизнані суспільні ідеали.

Як система соціальна відповідальність складається з двох підсистем. В одній із них відповідальність людини виражається через взаємозв'язки між людьми, колективами, іншими спільнотами і соціальними інститутами, засновані на свідомому ставленні до діяльності, здійснюваної відповідно до потреб суспільства й окремої особи. А в іншій виступає системою підзвітності і санкціями за дії, які не збігаються з інтересами суспільства¹.

Відповідно, перша сторона відповідальності має добровільний позитивний характер і ґрунтується на індивідуальному почутті обов'язку щодо певних соціально корисних дій та вибору їхніх варіантів у майбутньому. Її прийнято називати *перспективною відповідальністю*. Друга є реакцією суспільства на вчинене особою раніше – *ретроспективна відповідальність*. До цього виду традиційно відносять *юридичну відповідальність*. Ретроспективна відповідальність може бути позитивною і негативною залежно від характеру наслідків поведінки особи. Негативна відповідальність найчастіше реалізується примусово.

Таким чином відображається певний «поведінковий» дуалізм відповідальності: перспективна – «відповідальність до», ретроспективна – «відповідальність після». При цьому фактично перспективна відповідальність є мотивацією особи до певної соціально значущої поведінки, а ретроспективна виступає реакцією суспільства на цю поведінку, наслідками для суб'єкта поведінки.

Соціальну відповідальність можна також розглядати у співвідношенні об'єктивного і суб'єктивного. Тоді *об'єктивна складова відповідальності* – це оцінка суспільством діянь особи та

¹ Сперанский В. И. Социальная ответственность личности: Сущность и особенности формирования / В. И. Сперанский. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – С. 146-147.

реакція на них, *суб'єктивна* – внутрішнє відчуття людиною свого обов'язку й оцінки його виконання¹.

Як загальносоціальна категорія, соціальна відповідальність людини характеризується наявністю низки важливих ознак:

- має соціально-комунікативну природу – зумовленість соціальними зв'язками, відносинами і певними стандартами соціальної поведінки;

- це соціальне явище, наділене конкретно-історичним змістом, тобто визначається реаліями суспільного життя в той чи інший період його існування;

- охоплює майже всі види діяльності людини;

- виступає важливим соціальним благом;

- ґрунтується на системі соціальних норм, заснованих на загальнолюдських цінностях, а також осудності з боку суспільства загалом чи певної соціальної спільноти за поведінку, яка їм суперечить;

- відображає індивідуальну позицію людської істоти в суспільстві;

- є компромісом між індивідуальними життєвими орієнтирами і потребами та суспільними цілями, цінностями й інтересами;

- це свідоме, внутрішньо мотивоване виконання певного соціального обов'язку, а у випадку неналежної поведінки – усвідомлення особою заходів суспільного впливу, які застосовуються до неї і забезпечують бажану корекцію поведінки в майбутньому;

- має індивідуальний вимір (міру, обсяг), що визначається ситуацією, в якій діяла людина, а також її можливостями і здатностями, можливими варіантами поведінки, спричиненими наслідками тощо;

- забезпечується системою соціальних механізмів контролю, стимулювання (заохочення) і притягнення до відповідальності порушників.

Очевидно, що, маючи такий фундаментальний соціальний характер, зміст соціальної відповідальності перебуває під безпосереднім впливом багатьох умов, факторів, тенденцій індивідуального розвитку людини і розвитку суспільства загалом. По-перше, він відображає об'єктивну зумовленість діяльності людини зовнішніми соціальними вимогами, тобто її інтегрованість у соціальні зв'язки і відносини; по-друге, визначає соціальні та мо-

¹ Горчаков Д. П. Вивчення поняття політичної відповідальності у вітчизняній науці / Д. П. Горчаков // Наукові записки. – Т. 45 : Політичні науки. – 2005. – С. 4.

рально-психологічні якості людини як розвиненої суспільної істоти, як результату суспільного виховання, що усвідомлює свої соціальні обов'язки.

Отже, *відповідальність людини як соціальне явище, феномен* являє собою необхідність свідомого й добровільного використання людиною своїх можливостей, виконання обов'язків, дотримання заборон, визначених соціальними нормами, а в разі їхнього порушення – необхідність перетерпіння порушником заходів примусового впливу, передбачених цими нормами.

Мета соціальної відповідальності людини – упорядкування, гармонізація суспільних відносин і забезпечення їхнього поступового стабільного розвитку.

Сприймаючи відповідальність як особисту моральну позицію, як фундамент власної внутрішньої мотивації, людина фактично отримує здатності адаптувати свою поведінку до інтересів інших людей, суспільства в цілому. Чим більше свободи, тим більше відповідальності і можливостей для повноцінного соціального саморозвитку людини як члена соціуму (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Соціальна природа відповідальності

Соціальна відповідальність людини нерозривно пов'язана із *соціальною безпекою*. Вона є гарантом соціальної безпеки загалом й особистої безпеки людини зокрема, засобом підтримання і зміцнення соціальної злагоди, цілісності суспільства, держави. Соціальна безпека об'єктивно потребує надійного механізму соціальної відповідальності людини¹.

¹ Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : моногр. / [І. Безклубий, С. Бобровник, І. Гриценко та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – С. 117-118.

2.2. Відповідальність як правове явище

Право є загальновизнаним універсальним регулятором суспільних відносин, який втілює гуманістичні ідеали людської цивілізації – права і свободи людини, справедливість, правову рівність, а верховенство права сьогодні визнається однією з найважливіших соціальних цінностей.

Тому, як і більшість соціальних регулятивних засобів, соціальна відповідальність значною мірою забезпечується правовими засобами і механізмами. Саме правовий вираз соціальної відповідальності надає їй рис чіткої визначеності, однозначності, передбачуваності, співмірності, справедливості.

Слід зазначити, що слово «відповідальність» походить від латинського «відповідати» (*respondere*), яке від початку мало правниче походження й означало – відповідати або захищати певну річ чи особу або себе перед судом¹.

Так само в інші мови «відповідальність» у значенні «відповідати перед чимось, кимось» увійшла через сферу юриспруденції.

Сучасне розуміння відповідальності в праві виходить поза межі її суто семантичного історичного значення. Це пов'язано з тим, що відповідальність давно стала фундаментальною правовою категорією, яка із розвитком особистості й правової організації суспільного життя постійно поповнює свій зміст. Вона надає дієвості нормам права, забезпечує реалізацію прав і свобод людини та належне виконання обов'язків, зумовлюючи необхідність всебічного її дослідження й вивчення.

У правовій літературі минулих років відповідальність у праві розглядалася тільки як юридична відповідальність, яка традиційно належала до ретроспективної і при цьому вважалася винятково негативною для особи. Проте сьогодні вчені-правознавці дедалі частіше наголошують на присутності важливої позитивної і перспективної сторони відповідальності у праві, зокрема й позитивної складової юридичної відповідальності як правового інституту. Це передусім пов'язано з двохаспектністю соціальної відповідальності людини, яка має і негативну і позитивну сторони, а також утвердженням верховенства права, розвитком правосвідомості.

¹ Середюк В. В. Дослідження поняття юридичної відповідальності в правовій науці України і Польщі / В. В. Середюк // Європейське право та порівняльне правознавство : зб. статей. – К. ; Шамборі : Логос, 2010. – С. 383-391.

мості та відповідною переоцінкою співвідношення стимулюючих і примусових правових засобів. Дедалі більшого значення для майбутнього набуває *перспективна правова відповідальність*, тобто внутрішнє переконання людини діяти правомірно, що забезпечене мотивацією до позитивної та необхідної, з погляду права, поведінки.

Отже, сьогодні можна говорити про таку загальноправову категорію, як *правова відповідальність*, яка акумулює в собі всі відомі аспекти відповідальності у праві – позитивний, негативний, перспективний, ретроспективний, зокрема юридичну відповідальність у її ретроспективному розумінні.

Негативна юридична відповідальність як особливий вид ретроспективної відповідальності – це негативна реакція суспільства і держави на здійснене особою винне протиправне діяння у формі застосування до неї регламентованих правовими нормами примусових заходів.

Позитивна юридична відповідальність може розглядатись як позитивна реакція суспільства на соціально корисні діяння, що виражається в заохоченні особи за допомогою наявних державно-правових засобів.

Позитивна й негативна юридична відповідальність є певними «антиподами», які знаходяться в тісному діалектичному взаємозв'язку (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

СПІЛЬНЕ Й ВІДМІННЕ ПОЗИТИВНОЇ І НЕГАТИВНОЇ
ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

<i>Позитивна</i> <i>юридична відповідальність</i>	<i>Негативна</i> <i>юридична відповідальність</i>
настає за діяння особи	
заслуги, соціально корисні дії	правопорушення
виражається в наслідках для особи	
позитивних	негативних
встановлюється правовими нормами	
заохочувального характеру	охоронного характеру
визначається	
диспозицією норми права	санкцією норми права
щодо прав і обов'язків є	
наданням особі додаткових прав, можливостей та інших соціальних благ	позбавленням певних соціальних благ, накладенням додаткових обов'язків

застосовується спеціально уповноваженими суб'єктами залежно від характеру і виду заходів відповідальності: державними органами, органами місцевого самоврядування, їхніми керівниками та відповідними посадовими особами; керівниками різноманітних державних і недержавних підприємств і установ	
є застосуванням державно-правових заходів і засобів	
заохочувальних (стимулювальних): • особистих (подяка, присвоєння почесного звання); • організаційних (підвищення на посаді); • майнових (преміювання, вручення цінного подарунка)	примусових: • особистих (позбавлення волі); • організаційних (звільнення, позбавлення звання); • майнових (штраф, грошова компенсація, конфіскація майна)
здійснюється в процесуальній формі,	
окресленій правовими нормами, певним чином довільній (найчастіше під час урочистих заходів)	чітко встановленій правовими нормами

Засоби і заходи позитивної та негативної ретроспективної юридичної відповідальності регламентуються правом по-різному. Негативна встановлюється за конкретні протиправні діяння особи, має чітке закріплення в правових нормах як виду й обсягу відповідальності, так і всієї процедури притягнення до неї. Позитивна юридична відповідальність визначається узагальнено, передбачає лише певні види заохочень за заслуги в різних напрямках діяльності до суб'єктів, повноважних приймати рішення щодо їх застосування, та підстави прийняття таких рішень.

Інша визначальна риса, що відрізняє ці два види юридичної відповідальності, – обов'язковість застосування. Для позитивної юридичної відповідальності не характерна категорична обов'язковість, вона застосовується переважно на розсуд відповідних уповноважених суб'єктів. Негативна ж юридична відповідальність ґрунтується на принципах невідворотності (обов'язковості застосування), обґрунтованості, чіткого слідування встановленим законом процедурам тощо.

Реалізація цих принципів створює фундамент правового регулювання суспільних відносин, надаючи обов'язковості правовим нормам та формуючи належне ставлення індивідів до їхніх вимог, що забезпечує встановлення правопорядку як безперечно-го загальносоціального блага. Тому подальший розгляд поняття

«юридична відповідальність» доцільно здійснювати саме в ретроспективному негативному ракурсі, який є домінуючим у правовій науці і забезпечує однозначне трактування та сприйняття основного призначення інституту юридичної відповідальності. Але при цьому не заперечується його позитивна складова, яка виконує стимулюючі функції.

Таким чином, *юридична відповідальність* – це передусім передбачений законом негативний вплив на правопорушника з боку конкретних державних органів, які повноважні застосовувати заходи державного примусу. Реалізація юридичної відповідальності створює специфічні охоронні правовідносини, спрямовані на покладення на правопорушника обов'язку перетерпіти негативні наслідки за вчинене правопорушення, визначені санкціями правових норм, та повне виконання цього обов'язку.

Проте як не всі заходи державного примусу реалізуються за допомогою юридичної відповідальності, так і не завжди обов'язки правопорушника, зумовлені юридичною відповідальністю, виконуються примусово. Тому державний примус і юридична відповідальність – не тотожні поняття.

Державний примус ширший за змістом – це регламентований правом авторитарний вплив відповідних державних органів на неналежну поведінку людей з метою приведення її у відповідність до вимог правових норм. Він може мати форми, не пов'язані з відповідальністю за правопорушення, які, зокрема, полягають у таких заходах:

- захист суб'єктивних прав – поновлення порушеного права без притягнення до відповідальності (примусове вилучення майна з незаконного користування, примусове стягнення аліментів на утримання дитини тощо);

- запобігання та припинення правопорушень (затримання, обшук, вилучення речей та документів);

- виховання (перевиховання) – застосовуються до неповнолітніх чи недієздатних осіб за вчинення ними суспільно небезпечних діянь;

- медичного характеру – примусове лікування правопорушників в умовах, які нівелюють їхню суспільну небезпечність, проведення карантинних заходів тощо¹.

¹ Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / [за ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 523.

Необхідність достатньо широкого спектру примусових заходів зумовлена різноманітними цілями, що досягаються в процесі правового регулювання. Однак тільки юридична відповідальність реалізується винятково через державний примус, застосовується тільки в разі вчинення правопорушення і безпосередньо визначається санкцією норми права.

2.3. Теоретичні основи юридичної відповідальності

У найбільш загальному розумінні *юридична відповідальність* – це застосування до правопорушників, в особливому процесуальному порядку, передбачених санкцією правової норми заходів державно-правового примусу, що виражаються у формі обмежень (позбавлень) особистого, організаційного, майнового характерів.

Юридична відповідальність є надзвичайно різноплановим правовим інститутом. У ньому можуть поєднуватися індивідуальні унікальні компоненти, зумовлені особливостями правових систем, галузей права, видів протиправних діянь, процедур притягнення до відповідальності, характером правових наслідків тощо. Окремі особливості юридичної відповідальності є предметом відповідних галузевих правових наук, розкриття ж загально-теоретичних властивостей дозволяє охопити її «ядро», тобто основний її зміст як елементу верховенства права, як невід’ємного правового інституту.

У теорії права юридична відповідальність традиційно розкривається основними рисами (ознаками), метою, функціями, видами, принципами, підставами.

Основні риси юридичної відповідальності відображають її найбільш узагальнені властивості, зокрема те, що вона:

- а) визначається нормами права;
- б) є зовнішнім впливом, спрямованим на правопорушника;
- в) застосовується лише за здійснене протиправне діяння;
- г) нерозривно пов’язана з державно-правовим примусом у формах правовідновлювальних, а за потреби, каральних заходів;
- д) застосовується тільки уповноваженими органами в межах їхньої компетенції, визначеної законом.

Мета юридичної відповідальності є конкретизованим виявленням загальної мети права – упорядкування суспільних відносин на основі загальнолюдських цінностей та ідеалів. Юридична відповідальність покликана захищати правову рівність, людську гідність, забезпечувати справедливість, повагу до людського

життя, охороняти правові відносини, цінності, права і свободи, життя і безпеку людини.

Мета юридичної відповідальності має три основні складові: 1) відновлення порушених прав і суспільних відносин; 2) попередження нових правопорушень (превенція); 3) виправлення й перевиховання правопорушників.

Як і будь який правовий механізм, юридична відповідальність має свої функції, тобто основні напрями впливу на суспільство, які розкривають мету і відображають призначення юридичної відповідальності в системі правового регулювання та суспільному житті загалом.

Основними *функціями юридичної відповідальності* є:

1. *Правовідновлювальна* (компенсаційна) – відновлення порушених протиправною поведінкою суспільних відносин, поновлення порушених прав, компенсація порушником втрат, завданих іншим суб'єктам.

2. *Виховна* (превентивна):

– *загальнопревентивна* (запобіжна, попереджувальна) – формування в суспільстві додаткових мотивів дотримання вимог правових норм, поваги до індивідуальних прав суб'єктів, а також формування правосвідомості та правової культури;

– *спеціально-превентивна* – перевиховання правопорушника, позитивна корекція його правосвідомості з метою уникнення подальших правопорушень та формування стереотипів, стимулів правомірної поведінки.

3. *Каральна* (штрафна) – справедливий негативний вплив з боку суспільства на правопорушника у вигляді безпосереднього акту покарання від імені держави.

Поряд із традиційними функціями юридичної відповідальності в інформаційному контексті необхідно виділити також функцію *інформування (сигналізаційну функцію)*¹. Вона полягає в тому, що юридична відповідальність несе в собі інформацію щодо моделей протиправної поведінки, можливих засобів впливу на правопорушників, змісту й особливостей конкретних видів відповідальності (рис. 2.2).

¹ Кельман М. С. Загальна теорія права: підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2002. – С. 201.

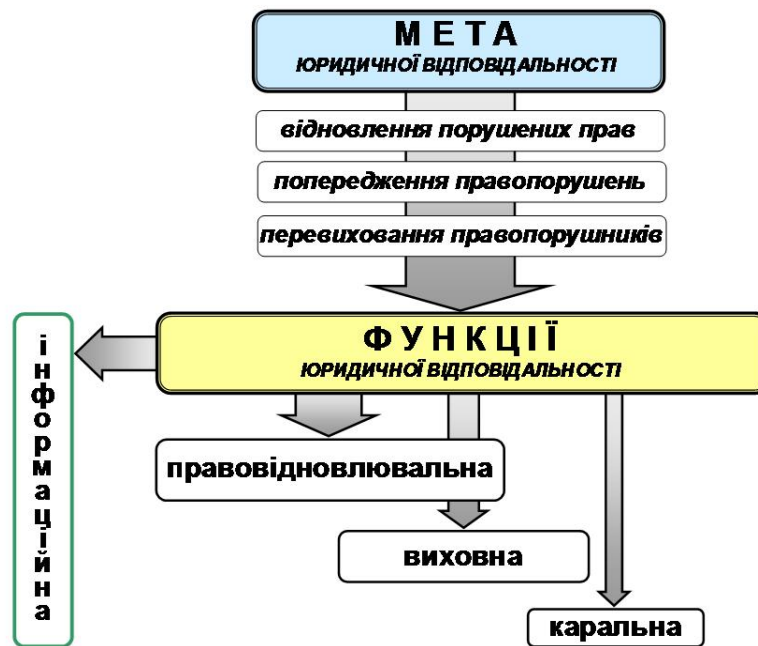

Рис. 2.2. Мета і функції юридичної відповідальності

Сучасна правова доктрина орієнтує на виконання інститутом юридичної відповідальності передусім правозахисних, виховних та інформативних функцій. Надання пріоритету каральним функціям свідчить про порушення принципу гуманізму в правовому житті, підміну права насильством, що не припустимо ні з яких міркувань¹.

Тож у розвиненому в правовому сенсі суспільстві сама можливість застосування примусових заходів юридичної відповідальності створює значно більший організаційний ефект, ніж безпосереднє їх здійснення.

Будучи особливим правоохоронним інститутом усієї системи права, юридична відповідальність може аналізуватися на основі низки критеріїв, що дозволяють виділити її різновиди, певним чином класифікувати.

Основним критерієм класифікації заходів юридичної відповідальності виступає юридична природа правопорушення (вид правопорушення) або відповідність певній галузі права². За цим критерієм розрізняють конституційну, адміністративну, кримінальну, цивільно-правову відповідальність, відповідальність у сфері трудових відносин, а також міжнародно-правову.

¹ Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : моногр. / [І. Безклубий, С. Бобровник, І. Гриценко та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – С. 145-146.

² Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – 3-е вид., зі змінами і доп. – К. : ІСДО, 1995. – С. 149.

Конституційна відповідальність настає за порушення суб'єктами конституційного права (державою, державними органами, посадовими особами, об'єднаннями громадян та окремими громадянами) норм конституційного законодавства, які передбачають конституційно-правові санкції. Така відповідальність має політико-організаційний характер і в багатьох випадках поєднується з іншими видами юридичної відповідальності.

Заходи конституційно-правової відповідальності можуть виражатися у:

- відстороненні від посади вищих посадових осіб держави;
- достроковому припиненні повноважень державних органів чи посадових осіб;
- розпуску громадських об'єднань;
- втраті громадянства тощо.

Адміністративна відповідальність накладається за адміністративні проступки і полягає в застосуванні органами державного управління (органами адміністративної юрисдикції) заходів адміністративного впливу до винних осіб, які не підпорядковані їм по службі.

Адміністративні проступки, як правило, порушують порядок (правила) здійснення різних видів важливої діяльності (державне управління, торгівля, інформаційна діяльність, митний контроль, контроль дорожнього руху, пожежний і санітарний нагляд тощо), встановлений нормами адміністративного, інформаційного, господарського, фінансового, трудового та іншого права. Тож інститутом адміністративної відповідальності забезпечується реалізація норм різних галузей права.

До основних видів адміністративних стягнень належать:

- штраф;
- оплатне вилучення чи конфіскація предметів;
- тимчасове позбавлення певного (спеціального) права;
- виправні роботи;
- адміністративний арешт.

Кримінальна відповідальність настає за вчинення найбільш небезпечних протиправних діянь – злочинів, вичерпний перелік яких встановлюється кримінальним законом. Повноваженнями притягнення до цього виду відповідальності наділений лише суд, а стосовно підозрюваного діє презумпція невинуватості. Кримінальна відповідальність – це обов'язок винної особи, яка вчинила злочин, понести призначене їй судом справедливе покарання у вигляді певних майнових, особистих, організаційних позбавлень.

Покараннями в кримінальному праві є:

- штраф;
- конфіскація майна;
- громадські або виправні роботи;
- обмеження волі;
- позбавлення військового чи спеціального звання;
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися

певною діяльністю тощо.

Кримінальне покарання насамперед повинно виконати превентивну функцію – в соціально-бажаному напрямі вплинути на правопорушника, на певний час обмеживши його щодо вчинення інших злочинів, а також дати можливість усвідомити небезпечність власних вчинків, виправитися, сформулювати мотиви правомірної поведінки.

Важливою ознакою кримінальної відповідальності є те, що особа, яка відбула кримінальне покарання, отримує *судимість*, котра впливає на її індивідуальний правовий статус, обмежуючи у певних суб'єктивних правах.

Цивільно-правова відповідальність – це відповідальність фізичної чи юридичної особи за порушення договірних зобов'язань, особистих майнових і немайнових прав, які призвели до завдання особі збитків, шкоди та інших втрат.

Завданням цивільно-правової відповідальності є захист цивільних прав. Вона виконує передусім компенсаційну функцію, що дає змогу відновити порушене становище або в майновій (грошовій) формі компенсувати заподіяну шкоду. Застосування примусових заходів цивільно-правової відповідальності відбувається в судовому порядку. Проте цивільним правом передбачена і можливість добровільного відшкодування правопорушником заподіяної шкоди без звернення до суду.

Договірна форма цивільно-правової відповідальності полягає в обов'язку суб'єктів договору при невиконанні або неналежному виконанні договірних зобов'язань відшкодувати потерпілій стороні завдані збитки та неустойку. *Недоговірна* – це обов'язок правопорушника, який не перебуває з потерпілою стороною в договірних цивільно-правових відносинах, відшкодувати майнові втрати, упущені прибутки, компенсувати витрати на відновлення майна чи здоров'я.

Отже, основний засіб цивільно-правової відповідальності – це майнове відшкодування. Проте на фізичну чи юридичну особу

може бути покладений обов'язок і немайнової компенсації у випадку порушення немайнових прав, зокрема спростувати інформацію, яка ганьбить честь і гідність людини чи організації, якщо той, хто її поширює, не доведе, що ця інформація відповідає дійсності.

Відповідальність у сфері трудових відносин передбачає два види відповідальності – дисциплінарну і майнову.

Дисциплінарна відповідальність настає при невиконанні або неналежному виконанні працівником, службовцем своїх трудових (службових) обов'язків, порушенні норм трудового законодавства та відповідних дисциплінарних статутів.

Накладати дисциплінарні стягнення (зауваження, догани, пониження у званні і посаді, звільнення) можуть суб'єкти, які мають право приймати на роботу, призначати на посади, суб'єкти, адміністративно вищі, або ті, дисциплінарні повноваження яких визначені відповідним правовим актом (дисциплінарним статутом). Головне завдання дисциплінарної відповідальності – забезпечення трудової (службової) дисципліни, а основна функція – виховання працівників із метою запобігання правопорушенням у майбутньому.

На відміну від дисциплінарної, *матеріальна відповідальність* настає тільки у разі заподіяння матеріальної шкоди внаслідок порушення трудових зобов'язань. Вона має двосторонній характер, оскільки як працівник, так і роботодавець можуть виступати її суб'єктами. Основна мета матеріальної відповідальності в трудовому праві – відшкодування (компенсація) завданої майнової шкоди, що може бути здійснено і добровільно, без винесення спеціальних рішень.

Як специфічний різновид окремо виділяється *міжнародно-правова відповідальність*, яка є наслідком протиправних діянь суб'єкта міжнародного публічного права (передусім держави, міжнародної організації), що порушують його міжнародні зобов'язання. Залежно від заподіяної шкоди її розділяють на політичну (нематеріальну) і матеріальну. Така відповідальність має форму дипломатичних, економічних, військових та інших санкцій і встановлюється власне суб'єктами міжнародного права, що викликає певні проблеми її реалізації, зумовлені відсутністю чітких критеріїв оцінювання міжнародних правопорушень та впливовістю того чи іншого суб'єкта на міжнародній арені¹.

¹ Іванов Ю. А. Міжнародне право : посіб. / Ю. А. Іванов. – 2-е вид. виправ. та допов. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 200 с.

Поряд із наведеною класифікацією існують також інші варіанти видового розгляду юридичної відповідальності:

- *за характером наслідків* (особиста, майнова, організаційна);
- *за суб'єктами правопорушення* (індивідуальна, колективна);
- *за суб'єктами застосування відповідальності* (відповідальність, яку застосовують судові, інші юрисдикційні, правоохоронні, виконавчо-розпорядчі органи, органи місцевого самоврядування тощо);
- *за обсягом матеріального відшкодування* (повна, обмежена, підвищена);
- *залежно від розподілу цивільно-правової відповідальності* (часткова, солідарна, субсидіарна, регресивна);
- *за видами діяльності*;
- *інші*.

Реалізація державних функцій щодо застосування механізмів юридичної відповідальності має трирівневу структуру:

I. *Законодавчий рівень* – встановлення (передбачення) санкцій юридичної відповідальності за порушення вимог правових норм.

II. *Правозастосовний рівень* – індивідуалізація відповідальності щодо конкретних правопорушень і правопорушників, винесення офіційних рішень щодо притягнення до відповідальності.

III. *Функціональний рівень* – відновлення правовідносин, порушених прав, забезпечення відшкодування правопорушниками завданих втрат, перевиховання правопорушників.

Процеси реалізації юридичної відповідальності ґрунтуються на певних засадах – *підставах і принципах юридичної відповідальності*, які забезпечують необхідну правову визначеність та ідеологічний фундамент.

Розрізняють підстави виникнення юридичної відповідальності, підстави притягнення до юридичної відповідальності, підстави звільнення від юридичної відповідальності, а також пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, які впливають на міру відповідальності.

Підставою виникнення юридичної відповідальності визнається фактичне вчинення протиправного діяння, яке повністю відповідає юридичному складу правопорушення, передбаченого відповідною нормою права.

Відсутність у фактичному діянні особи хоча б одного з елементів юридичного складу правопорушення (суб'єкта, об'єкта, суб'єктивної, об'єктивної сторін) свідчить про відсутність усіх

необхідних ознак протиправності діяння та не дає підстав до застосування юридичної відповідальності.

Похідною від підстави виникнення юридичної відповідальності (факту правопорушення) є *вимога правової визначеності*, яка має як нормативний (загальний), так і фактичний (конкретний) характер.

Нормативна вимога правової визначеності – це чітка регламентація нормами права самого правопорушення та його складу, а також форм, засобів, меж державно-правового примусу, що може бути застосований до правопорушника, та процедур притягнення до відповідальності.

Виконання *фактичної вимоги правової визначеності* виступає необхідною підставою, яка дозволяє розпочати процес безпосереднього застосування заходів юридичної відповідальності або ж притягнення до відповідальності. Вона полягає у створенні спеціального *правозастосовного акта*, в якому відповідним уповноваженим органом, посадовою особою чітко визначаються особа-правопорушник та примусові заходи, які до неї застосовуються. Цим актом юридична відповідальність конкретизується щодо факту протиправного діяння й індивідуалізується щодо особи, яка його вчинила, з урахуванням усіх суб'єктивних і об'єктивних обставин.

Отже, до відповідальності правопорушник притягається, тільки якщо здійснене ним діяння передбачене нормами права як протиправне, за нього визначені межі відповідальності та відповідним органом здійснені їхні конкретизація та індивідуалізація, що закріплено у відповідному правозастосовному акті (вироку, рішенні, постанові).

Поряд із підставами притягнення до юридичної відповідальності різними галузями права можуть передбачатися й умови, які впливають на індивідуалізований обсяг відповідальності або повністю звільняють від неї. Це *підстави звільнення від юридичної відповідальності, а також пом'якшуючі та обтяжуючі обставини*.

Прикладом підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності є дійове каяття або примирення винного й потерпілого і відшкодування завданих збитків, усунення заподіяної шкоди (якщо злочин вчинено особою вперше і він невеликої тяжкості),

закінчення строків давності, визначених кримінальним законодавством. Від адміністративної відповідальності особа звільняється при перевищенні строків накладення адміністративного стягнення, у випадку крайньої необхідності або необхідної оборони, при малозначності адміністративного правопорушення (обмеження усним зауваженням) тощо.

Загальні принципи юридичної відповідальності – це фундаментальні керівні засади існування юридичної відповідальності як невід’ємного компонента правової системи. Вони розкривають суть цього правового інституту, дозволяють з’ясувати внутрішні закономірності, що відображають його зміст, специфіку та призначення¹. До них належать:

1. *Законність* – виявляється в можливості застосування юридичної відповідальності виключно на визначених законом підставах і в установленому законом порядку, тільки компетентними органами в межах їхніх повноважень. Тобто, законність юридичної відповідальності – це передусім її правова визначеність та офіційність, компетентність застосування.

2. *Невідворотність відповідальності* означає, що будь-яке правопорушення обов’язково викликає відповідну реакцію з боку правоохоронної системи, а в необхідних випадках – покарання.

3. *Справедливість* – це інтегруючий фундаментальний принцип як для права в цілому, так і для кожного з його компонентів. Слідування принципу справедливості щодо юридичної відповідальності вимагає реалізації всіх її принципів та інших орієнтирів правого та загальнолюдського характерів, зокрема:

- перед законом і судом усі рівні;
- кожен має право на захист;
- без правопорушення немає покарання;
- ніхто не може бути покараний без вини;
- кожен відповідає тільки за власні діяння;
- закон зворотної сили не має;
- вид і обсяг відповідальності залежать від тяжкості скоєного;
- відповідальність має відновлювати порушені права, відшкодувати збитки тощо.

Об’єктивним виразом справедливості в юридичній відповідальності виступає єдність двох її сторін: по-перше, встановлен-

¹ Кельман М. С. Загальна теорія держави та права: підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Львів: «Новий світ – 2000», 2003. – С. 478.

ня формальної рівності всіх перед законом і судом; по-друге, застосування виду й міри впливу еквівалентне скоєному правопорушенню.

4. *Гуманізм* забезпечує можливість повного або часткового звільнення від застосування санкцій юридичної відповідальності у випадках добровільного відшкодування збитків, щиросердного каяття, тяжкої хвороби тощо. Накладення відповідальності не може супроводжуватися приниженням людської гідності, піддаванням катуванню тощо.

5. *Презумпція невинуватості*, як одне з фундаментальних начал правосуддя, по суті, означає право формально обвинувачуваної особи на незалежний, справедливий суд. Проте абсолютним цей принцип є тільки в кримінальному процесі: особа вважається невинуватою, доки не доведено протилежного.

6. *Неприпустимість подвоєння відповідальності* дозволяє уникнути притягнення за одне й те саме правопорушення більш ніж один раз до одного виду відповідальності.

7. *Індивідуалізація відповідальності* – це застосування відповідальності до конкретної особи з урахуванням її конкретної участі в правопорушенні.

8. *Обґрунтованість* – це накладення юридичної відповідальності тільки після повного й точного встановлення всіх фактів та обставин правопорушення, ступеня вини конкретного правопорушника.

9. *Доцільність* виявляється в досягненні мети юридичної відповідальності обраними стосовно правопорушника примусовими заходами.

10. *Своєчасність (оперативність)*, з одного боку, вимагає притягнення винного до відповідальності в найкоротші строки, а з іншого – встановлює терміни давності, після спливу яких відповідальність не застосовується.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке соціальна відповідальність? Які її основні види?
2. У чому полягає соціально-комунікативна природа відповідальності?
3. Поясніть різницю між перспективною і ретроспективною відповідальністю.
4. Назвіть ознаки позитивної і негативної відповідальності.
5. Що таке юридична відповідальність? Які її основні ознаки?
6. Яка мета юридична відповідальності?

7. У чому полягає сигналізаційна (інформативна) функція юридичної відповідальності?
8. Що таке державний примус? Як він пов'язаний із юридичною відповідальністю?
9. Які функції має юридична відповідальність?
10. Який характер наслідків для правопорушника можуть мати заходи юридичної відповідальності?
11. На яких принципах базується юридична відповідальність?
12. Що є загальними підставами юридичної відповідальності?
13. Які існують класифікації юридичної відповідальності?
14. Що спільного і відмітного між кримінальною і цивільно-правовою відповідальністю?
15. У чому різниця між санкцією і покаранням?
16. Як розуміється презумпція невинуватості?

Розділ 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

3.1. Цивільно-правова відповідальність

Учення про відповідальність у цивільному праві – складова науки про цивільне право в цілому, а її (відповідальності) проблема вже давно увійшла у сферу наукових інтересів учених-цивілістів як одна із найскладніших і завжди актуальних. Однак більш-менш однозначного визначення в наукових трактуваннях поняття «цивільно-правова відповідальність» наразі немає.

На відміну від інших галузей права, зокрема кримінального й адміністративного, цивільному праву не притаманна «жорстка» конструкція юридичної відповідальності як основного охоронного засобу. Це наслідок того, що відповідальність є важливим, але не єдиним інструментом цивільного права, що забезпечує охорону приватних правовідносин – належне здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання цивільних обов'язків, а в разі завдання шкоди – максимально ефективного відновлення становища особи, права якої порушено. Тому цивільно-правова відповідальність завжди розглядається вченими у взаємозв'язку і співвідношенні із заходами захисту цивільних прав, наслідками порушення зобов'язань, способами забезпечення виконання зобов'язань цивільно-правовими санкціями, заходами примусу, деліктними зобов'язаннями, акцесорними (додатковими) зобов'язаннями.

При цьому суть юридичної відповідальності як правового явища в його цивільно-правовій формі залишається незмінною – це передусім вплив на правопорушника, що забезпечується передбаченими правом заходами державного примусу. Але в цивільному праві цей вплив виражається або в обтяженні правопорушника (відповідача, боржника) додатковим обов'язком відшкодувати (компенсувати) особі, право якої було порушено, збитки, шкоду, заподіяні правопорушенням, або ж у позбавленні відповідача належного йому права.

Загалом таке обтяження може бути здійснено шляхом:

1) заміни невиконаного обов'язку новим, як це буває при протиправному заподіянні шкоди, коли новий обов'язок (відшкодувати шкоду) заміщує невиконаний (не завдавати шкоди);

2) приєднання до невиконаного обов'язку нового, додаткового – при порушенні договірних зобов'язань, коли обов'язок сплатити неустойку додається до обов'язку виконати зобов'язання в натурі за правилом;

3) позбавлення права, зокрема, коли при порушенні договірного зобов'язання, забезпеченого заставою, заставодавець втрачає право на предмет застави¹.

Додаткове зобов'язання відповідальності виникає із самого факту порушення і до його вчинення існує лише потенційно, воно може бути передбачене як договором – *договірна відповідальність*, так і законом – *недоговірна відповідальність*.

Важливо й те, що вітчизняна цивільно-правова доктрина не пов'язує функціональне призначення відповідальності лише із безпосереднім застосуванням передбаченого правом державного примусу. Можливість примусу обов'язково «стоїть за» юридичною відповідальністю, але відповідальність може реалізуватися і без нього².

Цивільним правовідносинам від природи властива свобода волевиявлення суб'єктів, що відповідним чином позначається і на цивільно-правовій відповідальності.

По-перше, правовідносини відповідальності в цивільному праві ініціюються постраждалою стороною і ґрунтуються передусім на його бажанні відновити своє порушене становище або отримати компенсацію.

По-друге, в багатьох випадках можливе добровільне відшкодування, компенсація без звернення до суду³. Регулятивний ефект тоді забезпечує власне можливість примусових заходів із боку держави, а їхнє безпосереднє здійснення відбувається в разі відмови від виконання обов'язків відповідальності.

Юридичний зміст відносин цивільно-правової відповідальності становить:

1) право постраждалої особи (кредитора) на відновлення власного порушеного становища передусім шляхом відшкоду-

¹ *Иоффе О. С.* Ответственность по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1955. – С. 14.

² *Тархов В. А.* Ответственность по советскому гражданскому праву / В. А. Тархов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1973. – С. 13.

³ *Канзафарова І. С.* Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : 12.00.03 / І. С. Канзафарова ; НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 36 с.

вання (компенсації) майнової та моральної шкоди, збитків, упущеної вигоди тощо;

2) обов'язок правопорушника (боржника) добровільно чи примусово перетерпіти негативні наслідки майнового чи особистого характеру, передбачені законом чи договором, а у випадку застосування примусу – підтверджені рішенням суду (виконавчим написом нотаріуса).

Отже, *цивільно-правова відповідальність* – це виконання обов'язку з відновлення порушеного становища (права) особи або компенсації їй завданих правопорушенням шкоди, збитків, упущеної вигоди, що забезпечується відповідними заходами державного примусу, передбаченими нормами цивільного права.

Для виявлення (деталізації) спільного і відмінного цивільно-правової відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності, а також певних інформаційних особливостей, необхідно наголосити на низці ознак, що розкривають її природу.

1. *Настає за правопорушення*. Цивільним правопорушенням (проступком, деліктом) вважається протиправне діяння, яке виражається в порушенні суб'єктивних цивільних прав та невиконанні чи неналежному виконанні цивільних обов'язків, передбачених договором або актом цивільного законодавства, що призводить до збитків, майнової або моральної шкоди та інших втрат.

2. *Автономія волі суб'єктів (вільне волевиявлення)*. На відміну від усіх інших галузей права, в цивільному праві ініціатива щодо притягнення до відповідальності, а також обґрунтування її обсягів покладається на постраждалу сторону, а не на державу.

3. *Відновлювально-компенсаційна спрямованість*. Цивільно-правова відповідальність виконує всі функції, притаманні інституту юридичної відповідальності, зокрема й карні. Проте її пріоритетним завданням є повернення становища особи, права якої порушено, до того, яким воно було на момент вчинення правопорушення, а у разі неможливості – компенсація цій особі втрат, спричинених правопорушенням.

4. *Майнова орієнтованість*. Заходи цивільно-правової відповідальності спрямовані на відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, завданих збитків переважно майновими засобами, серед яких: відшкодування в натурі; вилучення належного порушнику майна; відшкодування завданих збитків у грошовому еквіваленті; сплата неустойки; майнова компенсація за моральну шкоду тощо.

Однак саме у сфері інформаційної діяльності чинним цивільним законодавством України передбачений механізм немайнового відновлення порушених цивільних прав. Він полягає в обов'язку спростувати недостовірну інформацію, поширення якої порушило особисті немайнові права фізичної особи (ст. 277 ЦК України), а також у забороні поширення інформації, якою порушуються такі права (ст. 278 ЦК України). Водночас застосування цього механізму не виключає інших видів відшкодування.

5. Відповідальність рівних суб'єктів один перед одним. Цивільно-правова відповідальність визначається нормами приватного права – це відповідальність правопорушника перед постраждалою особою, а не перед державою. Відповідно, дії правопорушника, зумовлені обов'язками відповідальності, повинні відновити або компенсувати порушене право (становище) цієї особи. Цікаво й те, що тільки в цивільному праві держава може нести відповідальність перед людиною, компенсуючи їй втрати, завдані своєю діяльністю, зокрема інформаційною.

Право на захист особа реалізує на свій розсуд (*принцип диспозитивності*). Вона може як ініціювати притягнення до цивільно-правової відповідальності з метою відшкодування заподіяних їй втрат, так і прийняти на себе всі наслідки правопорушення. Зокрема, ініціатива щодо цивільно-правової відповідальності може виходити у формі: 1) заявленої вимоги (претензії) особи, право якої порушено, до правопорушника з метою досудового відшкодування або компенсації; 2) звернення до нотаріуса за виконавчим написом для стягнення заборгованості, якщо її безспірність підтверджена документально; 3) позову до правопорушника через суд.

6. Переважно судовий порядок застосування примусу. У приватноправових відносинах відповідальності застосування заходів примусу здійснюється в судовому порядку або, у випадку документального підтвердження безспірності заборгованості, – за виконавчим написом нотаріуса, який в такому разі за силою прирівнюється до рішення суду.

7. Змагальність сторін у судочинстві. Учасники справи, яка розглядається в порядку цивільного судочинства (позивач, відповідач, заявник, зацікавлені особи тощо), мають рівні права щодо пояснення своєї позиції, надання доказів, доведення перед судом їхньої переконливості. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається, аргументуючи свої вимоги або заперечення. Таким чином, добросовісне подання позову

змушує відповідача доводити відсутність своєї вини чи необґрунтованість претензій, аби уникнути санкцій відповідальності, що іноді називають «презумпцією винуватості».

8. *Еквівалентність, адекватність відшкодування.* У разі завдання майнової шкоди відновлювально-компенсаційна функція зумовлює можливість точного визначення обсягу (розміру) цивільно-правової відповідальності, виходячи із заподіяних майнових втрат. За загальним правилом (ст. 1166, 1192 ЦК України) шкода або збитки, завдані неправомірними діями, в повному обсязі відшкодовуються винною особою, яка їх завдала. Розмір відшкодування повинен бути еквівалентним завданім втратам – або відшкодування в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо), або відшкодування збитків у грошовому еквіваленті, який визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі. Однак в окремих випадках, на визначених законом підставах, розмір відшкодування зменшується або збільшується залежно від різних обставин, характеристик осіб як суб'єктів права, наслідків правопорушення.

Немайнова шкода, зокрема моральна, може компенсуватися грішми, майном або в інший спосіб. Розмір такої компенсації попередньо оцінюється позивачем, але остаточно встановлюється судом на засадах адекватності, розумності, справедливості. Моральна шкода компенсується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

Підстави цивільно-правової відповідальності також мають особливості, зумовлені диспозитивністю і майновою орієнтованістю цивільно-правових відносин. Тому вчені-цивілісти, визначаючи всі важливі для настання цивільно-правової відповідальності підстави, чинники, обставини тощо, схильні об'єднувати їх у більш широкому понятті – «умови відповідальності».

До умов цивільно-правової відповідальності належать:

- учинення правопорушення (порушення цивільних прав, невиконання або неналежне виконання зобов'язань);
- негативні наслідки правопорушення – збитки, шкода (майнова, немайнова);
- причиновий зв'язок між правопорушенням та наслідками;

– вина правопорушника, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. 614 ЦК України);

– звернення постраждалої особи з вимогою щодо відшкодування або компенсації збитків;

– судові рішення про притягнення до цивільно-правової відповідальності або виконавчий напис нотаріуса про стягнення заборгованості у разі необхідності застосування державного примусу.

Отже, обов'язком цивільно-правової відповідальності не завжди обтяжується безпосередньо винна особа. По-перше, відшкодування може бути покладене повністю або частково і на інших осіб (*субсидіарна відповідальність*), якщо це передбачено законом або договором (ст. 619 ЦК України). По-друге, коли йдеться про невиконання обов'язку, який на правових підставах покладено боржником на іншу особу (ст. 528 ЦК України), то за порушення зобов'язання цією особою відповідає боржник, якщо договором чи законом не встановлено відповідальність безпосереднього виконавця (ст. 618 ЦК України). По-третє, в деяких випадках у цивільному праві можливість відповідальності конкретної особи (осіб) за завдану шкоду виникає із набуттям певних прав і обов'язків. Тоді у разі заподіяння шкоди відшкодування покладається на цю особу (осіб) незалежно від її вини й участі в правопорушенні – це так звана «безвинна відповідальність». Так, цивільним законодавством України визначено, що: власники засобів підвищеної небезпеки несуть відповідальність за шкоду, завдану цими засобами (ст. 1187 ЦК України); шкоду, завдану малолітньою (яка не досягла чотирнадцяти років) особою, відшкодовують її батьки або опікун (ст. 1178 ЦК України); юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану її працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (ст. 1172 ЦК України), тощо.

Зазначені властивості цивільно-правової відповідальності та її функціональне місце в інституті юридичної відповідальності зумовлюють як особливості приватноправового пояснення деяких загальних принципів цього інституту, так і наявність спеціальних принципів відповідальності в цивільному праві.

Зокрема, у відносинах цивільно-правової відповідальності:

– *справедливість* неможлива без *повного відшкодування* або компенсації заподіяних втрат (крім випадків коли законом встановлено обмеження відповідальності), якщо про них заявляє особа, права якої порушено;

– *невідворотність відповідальності* не трактується як абсолютний принцип, оскільки процес відповідальності ініціює особа, якій завдана шкода, а вона, за власним вибором (*автономія волі*), може не висувати цивільно-правових претензій і прийняти на себе всі втрати;

– *серед припущень щодо вини особи* превалює «*презумпція винуватості*», яка існує в логічному взаємозв'язку з «*безвинною відповідальністю*» та «*відповідальністю за чужу вину*», чим створюється необхідність доведення власної невинуватості, або, в окремих встановлених законом випадках, відшкодування (компенсації) невинуватою особою;

– *індивідуалізація відповідальності* як принцип має відносний характер, оскільки в цивільному праві на підставі договору або закону відповідальність за завдану шкоду чи невиконання зобов'язання може розподілятися між різними особами (*солідарна, субсидіарна відповідальність*);

– *принцип рівності сторін* забезпечує рівноправне становище учасників цивільного процесу (сторін та інших зацікавлених осіб), які на засадах *змагальності* повинні довести аргументованість своїх вимог або заперечень, що стає запорукою справедливого *судового вирішення справи* щодо застосування примусових заходів;

– *поєднання особистих і суспільних інтересів* закладає правову основу захищеності людини і суспільства – здійснення суб'єктивного права не повинно шкодити інтересам суспільства та цивільним правам інших осіб, а цивільно-правова відповідальність виступає засобом усунення й превенції таких порушень та відновлення порушених прав.

Таким чином, *цивільно-правова відповідальність* – це важливий самостійний вид відповідальності у праві, один із невід'ємних компонентів інституту юридичної відповідальності, який на приватноправових засадах покликаний забезпечувати відновлення порушеного становища особи, передусім її матеріальної сфери, шляхом відшкодування завданих майнових втрат і компенсації немайнової шкоди.

Протиправні діяння, які дають підставу для настання цивільно-правової відповідальності, повинні виражатися в порушенні цивільних прав, невиконанні або неналежному виконанні цивільних обов'язків, що призводить до негативних наслідків у вигляді заподіяння особі матеріальної та/або моральної шкоди.

У сфері інформаційних відносин цивільно-правова відповідальність може виникати із порушенням цивільних прав і зобов'язань, які мають безпосередню інформаційну залежність або об'єктом яких є інформація. Такі права й обов'язки, виходячи з їхньої інформаційної природи, сьогодні вже прийнято називати інформаційними правами й обов'язками.

Слід звернути увагу на те, що «цивільне інформаційне право» та «цивільний інформаційний обов'язок» вітчизняним законодавством не визначаються, проте в основному акті цивільного законодавства України – Цивільному кодексі України – міститься низка положень, які фактично їх закріплюють, а для захисту цивільних інформаційних прав ще й встановлюються особливі засоби.

При цьому цивільні права та відповідні їм обов'язки, зокрема в інформаційній сфері, не вичерпуються їхнім переліком, визначеним законодавством. Диспозитивність цивільних правовідносин зумовлює здатність особи (як фізичної, так і юридичної) мати цивільні права, які не встановлені Конституцією України та іншими актами законодавства, якщо вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства (ст. 26, 91 ЦК України). Захисту на законних підставах підлягають всі цивільні права й інтереси особи (ст. 15, 16 ЦК України). Крім того, будь-яке суб'єктивне право однієї особи породжує відповідний обов'язок іншої особи (осіб), і навпаки. Тому взаємопов'язані цивільні права й обов'язки не завжди мають буквальне закріплення в одному акті цивільного законодавства. Зокрема, обов'язок продавця надавати покупцеві необхідну і достовірну інформацію про товар встановлено ст. 700 Цивільного кодексу України, що автоматично означає і право покупця на отримання цієї інформації, хоча воно безпосередньо цим законом не визначається. Проте для споживача (фізичної особи) право на інформацію про продукцію визначено і деталізовано в ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів».

Необхідно також враховувати, що природні риси інформаційних цивільних прав та обов'язків, а отже, і механізми їх охорони й захисту, зокрема цивільно-правова відповідальність, визначаються *правовими властивостями інформації* як об'єкта цивільних правовідносин, основними з яких є:

– *нематеріальність* (ціннісна самотійність інформації щодо носія);

- суб'єктивний характер (зумовленість інформації інтелектуальною діяльністю людини);
- неспоживність (можливість багаторазового використання);
- невід'ємність від суб'єкта (інформацію не можливо вилучити в суб'єкта, який її створив, передав, отримав тощо);
- здатність до беззатратного відтворення, копіювання, збереження;
- необхідність об'єктивації для включення в правовий обіг (у формі відомостей про навколишній світ, зокрема про явища, події, процеси)¹.

Цивільний кодекс України відносить інформацію до нематеріальних об'єктів цивільних прав, що надає передусім немайнового характеру безпосередньому протиправному впливу інформаційного правопорушення. Навіть коли йдеться про майнову шкоду, спричинену таким правопорушенням, вона завдається саме через нематеріальну інформаційну сферу.

Цивільні інформаційні обов'язки як в межах договірних, так і недоговірних відносин, як правило, пов'язані з необхідністю надання, повідомлення, закріплення певної інформації, невиконання чого може завдати особі шкоди та зумовити цивільно-правову відповідальність.

Наведемо приклади встановлення інформаційних обов'язків (витяги з ЦК України):

Стаття 57. Обов'язок повідомляти про фізичних осіб, які потребують опіки або піклування

1. Особа, якій стало відомо про фізичну особу, яка потребує опіки або піклування, зобов'язана негайно повідомити про це орган опіки та піклування.

Стаття 90. Найменування юридичної особи

1. Юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму.

Стаття 117. Обов'язки учасників господарського товариства

1. Учасники господарського товариства зобов'язані:

3) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства.

Стаття 152. Поняття акціонерного товариства

¹ Беляков К. І. Інформація в праві: теорія і практика / К. І. Беляков. – К. : КВІЦ, 2006. – С. 50-51; Тихомиров О. О. «Інформація» у доктрині цивільного права України / О. О. Тихомиров // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Випуск 67. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2015. – С. 35-43.

5. Акціонерне товариство, яке здійснює публічне розміщення акцій, зобов'язане щорічно публікувати для загального відома річний звіт, бухгалтерський баланс, відомості про прибутки і збитки, а також іншу інформацію, передбачену законом.

Стаття 277. Спростування недостовірної інформації

4. Спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка поширила інформацію.

Стаття 294. Право на ім'я

3. У разі перекручення імені фізичної особи воно має бути виправлене. Якщо перекручення імені було здійснене у документі, такий документ підлягає заміні. Якщо перекручення імені здійснене у засобі масової інформації, воно має бути виправлене у тому ж засобі масової інформації.

Стаття 302. Право на інформацію

2. Фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності.

Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел, зобов'язана робити посилання на таке джерело.

Стаття 517. Докази прав нового кредитора у зобов'язанні

1. Первісний кредитор у зобов'язанні повинен передати новому кредиторові документи, які засвідчують права, що передаються, та інформацію, яка є важливою для їх здійснення.

Стаття 700. Надання покупцеві інформації про товар

1. Продавець зобов'язаний надати покупцеві необхідну і достовірну інформацію про товар, що пропонується до продажу. Інформація має відповідати вимогам закону та правилам роздрібної торгівлі щодо її змісту і способів надання.

Стаття 861. Обов'язок підрядника передати інформацію замовникові

1. Підрядник зобов'язаний передати замовникові разом з результатом роботи інформацію щодо експлуатації або іншого використання предмета договору підряду, якщо це передбачено договором або якщо без такої інформації використання результату роботи для цілей, визначених договором, є неможливим.

Стаття 868. Надання замовникові інформації про роботу

1. Підрядник зобов'язаний до укладення договору побутового підряду надати замовникові необхідну та достовірну інформацію про запропоновані роботи, їх види та особливості, про ціну та форму оплати роботи, а також повідомити замовникові на його прохання інші відомості, що стосуються договору. Підрядник зобов'язаний назвати замовникові конкретну особу, яка буде виконувати роботу, якщо за характером роботи це має значення.

Стаття 897. Обов'язки виконавця

1. Виконавець за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт зобов'язаний:

3) утримуватися від публікації без згоди замовника науково-технічних результатів, одержаних при виконанні робіт;

4) вживати заходів для захисту одержаних при виконанні робіт результатів, що підлягають правовій охороні, та інформувати про це замовника;

6) негайно інформувати замовника про виявлену неможливість одержати очікувані результати або недоцільність продовжувати роботу.

Стаття 898. Обов'язки замовника

1. Замовник за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт зобов'язаний:

2) передати виконавцеві необхідну для виконання робіт інформацію;

Стаття 989. Обов'язки страхувальника

1. Страхувальник зобов'язаний:

2) при укладенні договору страхування надати страховикові інформацію про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-які зміни страхового ризику;

Стаття 1091. Виконання платіжного доручення

3. Банк повинен негайно інформувати платника на його вимогу про виконання платіжного доручення. Порядок оформлення та вимоги до змісту повідомлення про виконання банком платіжного доручення встановлюються законом, банківськими правилами або договором між банком і платником.

Стаття 1120. Обов'язки правоволодільця

1. Правоволоділець зобов'язаний передати користувачеві технічну та комерційну документацію і надати іншу інформацію, необхідну для здійснення прав, наданих йому за договором комерційної концесії, а також проінформувати користувача та його працівників з питань, пов'язаних із здійсненням цих прав.

Стаття 1121. Обов'язки користувача

1. З урахуванням характеру та особливостей діяльності, що здійснюється користувачем за договором комерційної концесії, користувач зобов'язаний:

5) інформувати покупців (замовників) найбільш очевидним для них способом про використання ним торговельної марки та інших позначень правоволодільця за договором комерційної концесії;

6) не розголошувати секрети виробництва правоволодільця, іншу одержану від нього конфіденційну інформацію.

Розглядаючи порушення цивільних інформаційних прав як підставу цивільно-правової відповідальності, варто відмітити, що «інформаційні права» та «право на інформацію» не тотожні, а співвідносяться як ціле і часткове¹. «Інформаційні права» ширше

¹ *Калюжний К. Р.* Сутність інформаційних прав людини в науці інформаційного права / К. Р. Калюжний // Юридичний вісник. – 2012. – № 4 (25). – С. 55-58; *Марущак А. І.* Визначення поняття «інформаційні права людини» / А. І. Марущак // Інформація і право : наук. журн. – 2011.

за змістом поняття, що об'єднує в собі як право на інформацію – право фізичної особи вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (ст. 34 Конституції України, ст. 302 ЦК України), так і всі інші права, реалізація яких фактично відбувається в інформаційній сфері життя людини. За своєю суттю ці права є переважно немайновими.

Функціональні особливості цивільних інформаційних прав дають змогу розділити їх на дві групи.

I. Інформаційні права, які відображають «позитивні свободи», тобто можливості гарантованих законом вільних дій щодо інформації, зокрема (витяги з ЦК України):

Стаття 116. Права учасників господарського товариства

1. Учасники господарського товариства мають право у порядку встановленому установчим документом товариства та законом:

5) одержувати інформацію про діяльність товариства у порядку, встановленому установчим документом.

Стаття 285. Право на інформацію про стан свого здоров'я

1. Повнолітня фізична особа має право на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я.

2. Батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник мають право на інформацію про стан здоров'я дитини або підопічного.

3. Якщо інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан її здоров'я або погіршити стан здоров'я фізичних осіб, визначених частиною другою цієї статті, зашкодити процесові лікування, медичні працівники мають право дати неповну інформацію про стан здоров'я фізичної особи, обмежити можливість їх ознайомлення з окремими медичними документами.

4. У разі смерті фізичної особи члени її сім'ї або інші фізичні особи, уповноважені ними, мають право бути присутніми при дослідженні причин її смерті та ознайомитись із висновками щодо причин смерті, а також право на оскарження цих висновків до суду.

Стаття 294. Право на ім'я

1. Фізична особа має право на ім'я.

2. Фізична особа має право на транскрибований запис її прізвища та імені відповідно до своєї національної традиції.

3. У разі перекручення імені фізичної особи воно має бути виправлене. Якщо перекручення імені було здійснене у документі, такий документ підлягає заміні.

Якщо перекручення імені здійснене у засобі масової інформації, воно має бути виправлене у тому ж засобі масової інформації.

Стаття 296. Право на використання імені

1. Фізична особа має право використовувати своє ім'я у всіх сферах своєї діяльності.

3. Використання імені фізичної особи з метою висвітлення її діяльності або діяльності організації, в якій вона працює чи навчається, що ґрунтується на відповідних документах (звіти, стенограми, протоколи, аудіо-, відеозаписи, архівні матеріали тощо), допускається без її згоди.

7. Використання початкової літери прізвища фізичної особи у засобах масової інформації, літературних творах не є порушенням її права.

Стаття 302. Право на інформацію

1. Фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію.

Стаття 305. Право на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів

1. Фізична особа має право вільно ознайомлюватися і використовувати, зокрема шляхом опублікування, будь-які особисті папери, передані до фонду бібліотек або архівів, з додержанням прав фізичних осіб, визначених частинами третьою та четвертою статті 303 цього Кодексу, якщо інше не встановлено договором, на підставі якого були передані особисті папери.

Стаття 309. Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості

1. Фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

2. Фізична особа має право на вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості.

Цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається.

Стаття 911. Права пасажирів

7) отримувати повну та своєчасну інформацію про час та місце відправлення транспортного засобу за вказаним у транспортному документі (квитку) маршрутом.

Стаття 1136. Право учасника на інформацію

1. Кожний учасник договору простого товариства має право ознайомлюватися з усіма документами щодо ведення спільних справ учасників. Відмова від цього права або його обмеження, в тому числі за погодженням учасників, є нікчемною.

II. Інформаційні права, які визначають так звану «негативну свободу» і виражаються у правах особи на збереження конфіденційності або контрольованості певної, визначеної законом, інформації, серед яких (витяги з ЦК України):

Стаття 94. Особисті немайнові права юридичної особи

1. Юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати.

Стаття 286. Право на таємницю про стан здоров'я

1. Фізична особа має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при її медичному обстеженні.

2. Забороняється вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування фізичної особи.

3. Фізична особа зобов'язана утримуватися від поширення інформації, зазначеної у частині першій цієї статті, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків або з інших джерел.

Стаття 290. Право на донорство (ост. абзац ч. 3)

Особа донора не повинна бути відомою реципієнту, а особа реципієнта – родині донора, крім випадків, коли реципієнт і донор перебувають у шлюбі або є близькими родичами.

Стаття 296. Право на використання імені

2. Використання імені фізичної особи в літературних та інших творах, крім творів документального характеру, як персонажа (дійової особи) допускається лише за її згодою, а після її смерті – за згодою її дітей, вдови (вдівця), а якщо їх немає, – батьків, братів та сестер.

4. Ім'я фізичної особи, яка затримана, підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, або особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може бути використане (обнародоване) лише в разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо неї або винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення та в інших випадках, передбачених законом.

5. Ім'я потерпілого від правопорушення може бути обнародоване лише за його згодою.

6. Ім'я учасника цивільного спору, який стосується особистого життя сторін, може бути використане іншими особами лише за його згодою.

Стаття 299. Право на недоторканність ділової репутації

1. Фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації.

Стаття 300. Право на індивідуальність

1. Фізична особа має право на індивідуальність.

2. Фізична особа має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, а також право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Стаття 301. Право на особисте життя та його таємницю

2. Фізична особа сама визначає своє особисте життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб.

3. Фізична особа має право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя.

4. Обставини особистого життя фізичної особи можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, що вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду, а також за її згодою.

Стаття 302. Право на інформацію (абзац 2 ч. 1)

Збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Стаття 303. Право на особисті папери

2. Ознайомлення з особистими паперами, їх використання, зокрема шляхом опублікування, допускаються лише за згодою фізичної особи, якій вони належать.

3. Якщо особисті папери фізичної особи стосуються особистого життя іншої особи, для їх використання, у тому числі шляхом опублікування, потрібна згода цієї особи.

4. У разі смерті фізичних осіб, визначених частинами другою і третьою цієї статті, особисті папери можуть бути використані, у тому числі шляхом опублікування, лише за згодою їхніх дітей, вдови (вдівця), а якщо їх немає, – батьків, братів та сестер.

Стаття 306. Право на таємницю кореспонденції

1. Фізична особа має право на таємницю листування, телеграм, телефонних розмов, телеграфних повідомлень та інших видів кореспонденції.

Листи, телеграми тощо є власністю адресата.

2. Листи, телеграми та інші види кореспонденції можуть використовуватися, зокрема шляхом опублікування, лише за згодою особи, яка направила їх, та адресата.

Якщо кореспонденція стосується особистого життя іншої фізичної особи, для її використання, зокрема шляхом опублікування, потрібна згода цієї особи.

3. У разі смерті фізичної особи, яка направила кореспонденцію, і адресата використання кореспонденції, зокрема шляхом її опублікування, можливе лише за згодою фізичних осіб, визначених частиною четвертою статті 303 цього Кодексу.

У разі смерті фізичної особи, яка направила кореспонденцію, і адресата, а також у разі смерті фізичних осіб, визначених частиною четвертою статті 303 цього Кодексу, кореспонденція, яка має наукову, художню, історичну цінність, може бути опублікована в порядку, встановленому законом.

4. Кореспонденція, яка стосується фізичної особи, може бути долучена до судової справи лише у разі, якщо в ній містяться докази, що мають значення для ви-

рішення справи. Інформація, яка міститься в такій кореспонденції, не підлягає розголошенню.

5. Порушення таємниці кореспонденції може бути дозволено судом у випадках, встановлених законом, з метою запобігання злочинові чи під час кримінального провадження, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Стаття 307. Захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок

1. Фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою. Згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру.

3. Знімання фізичної особи на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, в тому числі таємне, без згоди особи може бути проведене лише у випадках, встановлених законом.

Стаття 308. Охорона інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах

1. Фотографія, інші художні твори, на яких зображено фізичну особу, можуть бути публічно показані, відтворені, розповсюджені лише за згодою цієї особи, а в разі її смерті – за згодою осіб, визначених частиною четвертою статті 303 цього Кодексу.

2. Якщо фізична особа позувала авторіві за плату, фотографія, інший художній твір може бути публічно показаний, відтворений або розповсюджений без її згоди.

3. Фотографія може бути розповсюджена без дозволу фізичної особи, яка зображена на ній, якщо це викликано необхідністю захисту її інтересів або інтересів інших осіб.

Стаття 862. Конфіденційність одержаної сторонами інформації

1. Якщо сторона у договорі підряду внаслідок виконання договору одержала від другої сторони інформацію про нові рішення і технічні знання, у тому числі й такі, що не захищаються законом, а також відомості, що можуть розглядатися як комерційна таємниця, вона не має права повідомляти їх іншим особам без згоди другої сторони.

Досить важливою на сьогодні не вирішеною як законодавством, так і правовою наукою є проблема співвідношення інформації як об'єкта цивільних прав з об'єктами права інтелектуальної власності.

Отже, змістовним наповненням об'єктів інтелектуальної власності є певна інформація як продукт творчої інтелектуальної діяльності. Можна сказати, що ця інформація формалізується (об'єктивується) в об'єктах інтелектуальної власності і таким чином потрапляє у правовий обіг, набуваючи, зокрема, властивос-

тей предмета майнових відносин. Проте інформація як самостійний об'єкт не входить до предметної сфери регулювання правом інтелектуальної власності, а його механізми орієнтовано на захист майнових і немайнових прав саме щодо формалізованих об'єктів (літературних та художніх творів; комп'ютерних програм; компіляцій даних (баз даних); фонограм, відеограм, передач (програм) організацій мовлення; наукових відкриттів; винаходів, корисних моделей, промислових зразків; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторських пропозиції; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок, географічних зазначень; комерційних таємниць тощо).

Водночас українське законодавство у сфері інтелектуальної власності, що деталізує правове регулювання таких її об'єктів, як винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, нерозривно пов'язує його з певною інформаційною діяльністю, а в деяких випадках регламентує можливість збереження цих об'єктів як конфіденційної інформації.

Винятком у цій ситуації є комерційна таємниця, яка безпосередньо Цивільним кодексом України визначається як інформація (ст. 505 ЦК України). Особливості цивільно-правового режиму комерційної таємниці полягають у тому, що, на відміну від іншої інформації, законом встановлені не тільки немайнові, а й майнові права щодо неї, а також спеціальні засоби її охорони і захисту (витяги з ЦК України):

Стаття 505. Поняття комерційної таємниці

1. Комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

2. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Стаття 506. Майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю

1. Майновими правами інтелектуальної власності на комерційну таємницю є:

- 1) право на використання комерційної таємниці;
- 2) виключне право дозволяти використання комерційної таємниці;

3) виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

2. Майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю належать особі, яка правомірно визначила інформацію комерційною таємницею, якщо інше не встановлено договором.

Стаття 507. Охорона комерційної таємниці органами державної влади

1. Органи державної влади зобов'язані охороняти від недобросовісного комерційного використання інформацію, яка є комерційною таємницею та створення якої потребує значних зусиль і яка надана їм з метою отримання встановленого законом дозволу на діяльність, пов'язану з фармацевтичними, сільськогосподарськими, хімічними продуктами, що містять нові хімічні сполуки. Ця інформація охороняється органами державної влади також від розголошення, крім випадків, коли розголошення необхідне для забезпечення захисту населення або не вжито заходів щодо її охорони від недобросовісного комерційного використання.

2. Органи державної влади зобов'язані охороняти комерційну таємницю також в інших випадках, передбачених законом.

Стаття 508. Строк чинності права інтелектуальної власності на комерційну таємницю

1. Строк чинності права інтелектуальної власності на комерційну таємницю обмежується строком існування сукупності ознак комерційної таємниці, встановлених частиною першою статті 505 цього Кодексу.

Стаття 432. Захист права інтелектуальної власності судом

1. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до статті 16 цього Кодексу.

2. Суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може постановити рішення, зокрема, про:

б) опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

До засад цивільно-правової відповідальності за порушення в інформаційній сфері належать положення актів законодавства, що встановлюють права на відшкодування у разі порушення цивільних інформаційних прав, а також відповідні їм обов'язки відповідальності.

Порушення цивільного інформаційного права, як і будь-якого іншого цивільного права, надає особі право звернутися за його захистом до суду та на законних підставах відновити своє становище або отримати відшкодування збитків, моральної шкоди тощо (ст. 16 ЦК України). Цей загальний механізм захисту цивільних прав законом деталізовано як щодо інформації в цілому

(ст. 200 ЦК України, ст. 30 Закону України «Про інформацію»), так і стосовно деяких її видів зокрема (витяги з ЦК України):

Стаття 200. Інформація

2. Суб'єкт відносин у сфері інформації може вимагати усунення порушень його права та відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої такими правопорушеннями.

3. Порядок використання інформації та захисту права на неї встановлюється законом.

Стаття 700. Надання покупцеві інформації про товар

3. Якщо покупцеві не надано можливості негайно одержати повну і достовірну інформацію про товар у місці його продажу, він має право вимагати відшкодування збитків, завданих необґрунтованим ухиленням від укладення договору, а якщо договір укладено, – в розумний строк відмовитися від договору, вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми і відшкодування збитків, а також моральної шкоди.

4. Продавець, який не надав покупцеві можливості одержати повну і достовірну інформацію про товар, несе відповідальність за недоліки товару, які виникли після передання його покупцеві, якщо покупець доведе, що вони виникли у зв'язку з відсутністю у нього такої інформації.

Стаття 1076. Банківська таємниця

2. У разі розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю, клієнт має право вимагати від банку відшкодування завданих збитків та моральної шкоди.

Стаття 1210. Особи, зобов'язані відшкодовувати шкоду, завдану внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг)

1. Шкода, завдана внаслідок недоліків товару, що є нерухомим майном, підлягає відшкодуванню виготовлювачем товару.

3. Шкода, завдана внаслідок ненадання повної чи достовірної інформації щодо властивостей і правил користування товаром, що є нерухомим майном, підлягає відшкодуванню відповідно до частини першої цієї статті.

У сучасному світі, зумовленому широкими інформаційно-комунікаційними можливостями, самореалізація особи (і фізичної, і юридичної) суттєво залежить від сприйняття суспільством її індивідуальності, від іміджу, репутації, а також можливостей збереження балансу між публічним (загальновідомим) і приватним (конфіденційним) в суспільному житті. Тому реалізації будь-яких прав особи, а особливо немайнових, може загрожувати спотворення її інформаційного образу в свідомості інших осіб, суспільства в цілому.

Для створення правового механізму захисту від цієї загрози Цивільним кодексом України визначено конкретні шляхи (засоби) відновлення немайнових прав, порушення яких відбулося через поширення недостовірної інформації (необхідно враховувати, що згідно зі ст. 91 ЦК України юридична особа здатна мати такі ж цивільні права, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині):

Стаття 277. Спростування недостовірної інформації

1. Фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації.

2. Право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації щодо особи, яка померла, належить членам її сім'ї, близьким родичам та іншим заінтересованим особам.

4. Спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка поширила інформацію.

Поширювачем інформації, яку подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, вважається юридична особа, у якій вона працює.

Якщо особа, яка поширила недостовірну інформацію, невідома, фізична особа, право якої порушено, може звернутися до суду із заявою про встановлення факту недостовірності цієї інформації та її спростування.

5. Якщо недостовірна інформація міститься у документі, який прийняла (видала) юридична особа, цей документ має бути відкликаний.

6. Фізична особа, особисті немайнові права якої порушено у друкованих або інших засобах масової інформації, має право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації у тому ж засобі масової інформації в порядку, встановленому законом.

Якщо відповідь та спростування у тому ж засобі масової інформації є неможливими у зв'язку з його припиненням, така відповідь та спростування мають бути оприлюднені в іншому засобі масової інформації, за рахунок особи, яка поширила недостовірну інформацію.

Спростування недостовірної інформації здійснюється незалежно від вини особи, яка її поширила.

7. Спростування недостовірної інформації здійснюється у такий же спосіб, у який вона була поширена.

При цьому Закон України «Про інформацію» встановлює деякі обмеження щодо відповідальності суб'єктів інформаційних відносин, зокрема:

– висловлювання оціночних суджень не підлягає спростуванню і не тягне за собою відповідальності, у тому числі у вигляді відшкодування (крім наклепу або висловлювань у бруталь-

ній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію особи) (ч. 1, ч. 2 ст. 30);

– особа може бути звільнена від відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, якщо судом буде підтверджено суспільну необхідність цієї інформації (ч. 3 ст. 30);

– суб'єкти владних повноважень як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації вправі вимагати в судовому порядку лише спростування недостовірної інформації про себе і не мають права вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Проте це не позбавляє посадових і службових осіб права на захист честі, гідності та ділової репутації в суді (ч. 2 ст. 31).

Додаткові підстави звільнення від відповідальності засобів масової інформації та журналістів встановлюються законами України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства» та іншими.

Так, редакція, журналіст не несуть відповідальності за публікацію відомостей, які не відповідають дійсності, принижують честь і гідність громадян та організацій, порушують права і законні інтереси громадян або являють собою зловживання свободою діяльності друкованих засобів масової інформації і правами журналіста, якщо:

1) ці відомості одержано від інформаційних агентств або від засновника (співзасновників);

2) вони містяться у відповіді на запит на інформацію, поданий відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», або у відповіді на звернення, подане відповідно до Закону України «Про звернення громадян»;

3) вони є дослівним відтворенням публічних виступів або повідомлень суб'єктів владних повноважень, фізичних та юридичних осіб;

4) вони є дослівним відтворенням матеріалів, опублікованих іншим друкованим засобом масової інформації з посиланням на нього;

5) у них розголошується таємниця, яка спеціально охороняється законом, проте ці відомості не було отримано журналістом незаконним шляхом¹.

¹ Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 р. № 2782-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

Телерадіоорганізація та її працівники не несуть відповідальності за поширення інформації, що не відповідає дійсності, у разі:

а) якщо ця інформація містилася в офіційних повідомленнях або одержана від органів державної влади, органів місцевого самоврядування у письмовій формі;

б) якщо ця інформація є дослівним цитуванням заяв і виступів (усних і друкованих) посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, народних депутатів України, кандидатів на пост Президента України, кандидатів у народні депутати України та у депутати рад усіх рівнів, кандидатів на посади сільських, селищних, міських голів;

в) якщо ця інформація розповсюджувалася без попереднього запису та містилася у виступах осіб, які не є працівниками телерадіоорганізації;

г) якщо вона є дослівним відтворенням матеріалів, поширених іншим засобом масової інформації або інформаційним агентством, з посиланням на нього;

г) якщо звільнення від відповідальності передбачено іншим законом¹.

Слід звернути увагу на те, що нематеріальна природа інформації та її безпосереднього впливу зумовлює високу вірогідність завдання інформаційним правопорушенням передусім немайнової, зокрема моральної, шкоди, для належного відшкодування якої досить важливим є встановлення категорій осіб, яким вона може бути завдана, а саме:

1) моральної шкоди як втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних незаконними діями або бездіяльністю суб'єктів правопорушення, можуть зазнавати як фізичні, так і юридичні особи;

2) немайнової шкоди як втрати немайнового характеру, що напустила у зв'язку з приниженням ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також учиненням дій,

¹ Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до діяльності потерпілого, можуть зазнавати лише юридичні особи¹.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть основні ознаки цивільно-правової відповідальності.
2. Які функції виконує цивільно-правова відповідальність у системі юридичної відповідальності?
3. Що таке договірна і недоговірна відповідальність?
4. У чому полягають особливості підстав (умов) цивільно-правової відповідальності?
5. Дайте визначення відповідальності як цивільно-правового відношення.
6. Розкрийте зміст цивільно-правової відповідальності.
7. Назвіть принципи цивільно-правової відповідальності.
8. Поясніть сутність цивільно-правового проступку в інформаційній сфері.
9. Наведіть приклади інформаційних цивільних прав, порушення яких може спричинити цивільно-правову відповідальність.
10. Який зв'язок між інформаційними правами і правами інтелектуальної власності?
11. Які засоби захисту інформаційних правовідносин передбачені цивільним законодавством України?

3.2. Дисциплінарна відповідальність

У системі засобів забезпечення інформаційних правовідносин особливе місце займає дисциплінарна відповідальність, застосування якої завжди пов'язується з виконанням трудових або службових обов'язків.

Правову основу дисциплінарної відповідальності становлять Конституція України, Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) та інші нормативно-правові акти, що регулюють питання обігу інформації в Україні. Незважаючи на міжгалузевий характер інституту дисциплінарної відповідальності, слід зауважити, що переважний вплив на його формування у сфері інформаційних відносин здійснюють норми КЗпП України, яким закріплено правові засади і гарантії реалізації громадянами України права на працю.

¹ Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

Нормативні приписи чинного КЗпП України не містять чіткого визначення дисциплінарної відповідальності, тому формування цього поняття відбувається шляхом з'ясування її (дисциплінарної відповідальності) характерних ознак. Такі ознаки зосереджуються навколо фактичної, юридичної (нормативної) та процесуальної підстав зазначеного виду юридичної відповідальності.

Фактичною підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок. У теорії права дисциплінарним проступком визнається суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), яке полягає у невиконанні або неналежному виконанні працівником покладених на нього трудових або службових обов'язків¹. Склад дисциплінарного проступку, як і будь-якого правопорушення, утворюють чотири елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона. Саме з урахуванням особливостей зазначених складових слід розкривати зміст дисциплінарної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері.

Поняття *об'єкта дисциплінарного проступку* в трудовому праві трактується неоднозначно. Одні науковці вважають, що об'єктом такого правопорушення є суспільні відносини, котрі становлять зміст трудової дисципліни², інші, підкреслюючи багатоаспектний характер поняття «дисципліна», називають об'єктом дисциплінарного проступку внутрішній трудовий розпорядок, трудові обов'язки, правила спільної праці, що існують на конкретному підприємстві³. Зрештою, існує позиція, згідно з якою об'єктом дисциплінарного проступку слід визнавати трудові та пов'язані з ними інші правовідносини, які охороняються правилами внутрішнього трудового розпорядку. При цьому загальним

¹ Битяк Ю. П. Адміністративне право України : підруч. / Ю. П. Битяк. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 366 с.; Адміністративне право : підруч. / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький, В. В. Зуй. — Х. : Право, 2010. — 624 с.; Прокопенко В. І. Трудове право України : підруч. / В. І. Прокопенко. — Х. : Фірма «Консум», 1998. — 480 с.

² Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушение трудового законодательства / Л. А. Сыроватская. — М., 1990. — 243 с.; Трудове право України : навч. посіб. / за ред. П. Д. Пилипенка. — К. : Істина, 2009. — 208 с.

³ Процевский А. И. Метод правового регулирования трудовых отношений / А. И. Процевский. — М. : Юридическая литература, 1972. — 287 с.; Монастирський С. Дисциплінарна відповідальність / С. Монастирський. — К. : Видавництво політичної літератури України, 1976. — С. 51.

об'єктом дисциплінарного проступку є трудові відносини, що регулюються нормами трудового законодавства і суміжних галузей права, а безпосереднім об'єктом – конкретні трудові або службові обов'язки¹.

З урахуванням зазначених підходів поняття об'єкта дисциплінарного проступку в інформаційній сфері можна визначити як встановлений нормами трудового законодавства і суміжних галузей права порядок, якому внаслідок невиконання або неналежного виконання трудових або службових обов'язків, пов'язаних зі створенням, збиранням, одержанням, зберіганням, використанням, поширенням, охороною та захистом інформації, завдається реальна шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди.

Посягаючи на будь-які охоронювані правом суспільні відносини, особа порушує відповідні правила внутрішнього трудового розпорядку та нормативні приписи інших правових актів, якими регламентується порядок обігу інформації на конкретному підприємстві, установі, організації. *Об'єктивна сторона* таких порушень може виражатися як у формі активної дії, так й у формі бездіяльності, і здебільшого проявляється у невиконанні або неналежному виконанні особою своїх трудових або службових обов'язків. Найбільш поширеними з них є необґрунтована відмова у наданні відповідної інформації, несвоєчасне надання інформації, цензура, використання і поширення конфіденційної інформації в особистих цілях, порушення порядку обліку, зберігання й використання документів та інших носіїв інформації тощо.

Різноманітність проявів об'єктивної сторони дисциплінарних проступків у сфері обігу інформації фактично унеможливорює надання їхнього виключного переліку в одному законодавчому акті. Саме тому на практиці нерідко виникають питання стосовно правомірності застосування заходів дисциплінарного впливу за відповідні діяння. Означена проблема була і залишається актуальним предметом досліджень вітчизняних науковців, у зв'язку з чим цікавим вбачається її вирішення в законодавстві передових країн світу. Так, у Бельгії та Японії діє правило, згідно з яким усі різновиди дисциплінарних правопорушень повинні бути вичерпно зафіксовані в нормативних правових актах. У Великій Британії, ФРН, Австрії, Швейцарії хоча й вимагається, щоб різновиди

¹ Прилипко С. М. Трудове право України : підруч. / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – 4-те вид., переробл. і доп. – Х. : ФІНН, 2011. – 800 с.

дисциплінарних правопорушень, по можливості, були повністю визначені, але вважається, що встановлення та фіксація всіх дисциплінарних проступків неможливі, і тому, як виняток, роботодавець має право притягати до відповідальності за проступок, який не було визначено в нормативних актах. У США, Канаді, Франції, Австралії дисциплінарна відповідальність допускається й за проступок, не зафіксований у нормативних актах, оскільки в цих країнах переважає думка, що неможливо дати вичерпний перелік дисциплінарних правопорушень, оскільки на практиці вони мають незліченне число форм і виявів¹.

Вивчення досвіду зарубіжних країн та врахування власної концепції права, згідно з якою людина та її права визнаються найвищою соціальною цінністю, дозволяють стверджувати, що для України пріоритетом повинно стати чітке нормативне закріплення як переліку дисциплінарних правопорушень, так і санкцій за їхнє вчинення. Тобто склади конкретних проступків у сфері обігу інформації, а також заходи дисциплінарного впливу за їхнє вчинення мають визначатись у загальних і локальних нормативних актах, трудових договорах, правилах внутрішнього трудового розпорядку та відповідних посадових інструкціях. За таких умов відпаде необхідність у визначенні меж правомірності дій роботодавця, які на сьогодні переважно розглядаються як оціночна категорія, а працівник буде найбільш захищеним у процесі реалізації права на працю.

Ще одним елементом дисциплінарного правопорушення є *суб'єкт* – фізична деліктоздатна особа, яка перебуває у трудових правовідносинах з роботодавцем і безпосередньо виконує дії, передбачені об'єктивною стороною конкретного проступку.

Трудове законодавство розрізняє загальний і спеціальний суб'єкти дисциплінарної відповідальності. *Загальним суб'єктом* є будь-який працівник, на якого поширюються загальні норми КЗпП України про дисципліну, *спеціальним* – працівник, який несе дисциплінарну відповідальність за спеціальними нормативно-правовими актами: статутами, положеннями, законами.

Дисциплінарній відповідальності у сфері інформаційних відносин можуть підлягати як загальні, так і спеціальні суб'єкти. Наприклад, відповідно до ст. 24 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місце-

¹ Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право : учеб. для вузов / И. Я. Киселев. – М. : Дело, 1999. – 728 с.

вого самоврядування в Україні засобами масової інформації» особи, винні в порушенні законодавства України про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування засобами масової інформації, несуть дисциплінарну відповідальність відповідно до законодавства України. Зазначеними порушеннями вважаються всі допущені в процесі висвітлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування засобами масової інформації відступи від його норм та положень, а також порушення, зазначені в ст. 47 Закону України «Про інформацію», ст. 34 Закону України «Про інформаційні агентства», ст. 41 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» та ст. 46 Закону України «Про телебачення і радіомовлення».

Спеціальним суб'єктом дисциплінарного проступку у сфері інформації є посадові та службові особи, що здійснюють владні управлінські функції у сфері інформації, включаючи осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну. Такими суб'єктами можуть виступати посадові і службові особи органів державної влади, місцевого самоврядування, особи, які виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень, забезпечують реалізацію права на доступ до інформації тощо. Особливий статус спеціальних суб'єктів зумовлює застосування до них дещо інших заходів дисциплінарного впливу (як правило, більш жорстких стягнень), які містяться у спеціальних нормативних актах. Наприклад, згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації» до суб'єктів, які мають обов'язки щодо оприлюднення та надання публічної інформації, належать органи прокуратури України, працівники яких за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків або скоєння проступку, який порочить його як працівника прокуратури, притягуються до дисциплінарної відповідальності згідно з Дисциплінарним статутом прокуратури України.

Так, залежно від категорії суб'єкта дисциплінарного проступку у сфері обігу інформації зумовлюється накладення відповідного дисциплінарного стягнення. Чинне трудове законодавство передбачає два види дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватися до загальних суб'єктів – догана і звільнення. При цьому законодавець наголошує, що за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки одне із зазначених стягнень (ст. 147 КЗпП України).

Перелік дисциплінарних стягнень спеціальних суб'єктів є значно ширшим і закріплюється нормами окремих законів (наприклад, закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу»), положень про дисципліну (наприклад, Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту), дисциплінарними статутами (наприклад, Дисциплінарний статут Збройних Сил України, Дисциплінарний статут прокуратури України). Так, за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків до працівника прокуратури може бути застосоване одне із таких стягнень: догана; пониження в класному чині; пониження в посаді; позбавлення нагрудного знаку «Почесний працівник прокуратури України»; звільнення; звільнення з позбавленням класного чину (ст. 9 Дисциплінарного статуту прокуратури України). При цьому нормами зазначеного статуту визначено, що дисциплінарне стягнення має відповідати ступеню вини та тяжкості дисциплінарного проступку (ст. 12 Дисциплінарного статуту прокуратури України).

У контексті розкриття змісту суб'єктної складової дисциплінарного проступку потребує висвітлення питання щодо правового статусу особи, яка має право накладати дисциплінарні стягнення, тобто суб'єкта дисциплінарної влади. Така особа також є суб'єктом дисциплінарних правовідносин, проте її не слід отожднювати з суб'єктом дисциплінарного проступку. Суб'єктом дисциплінарної влади може виступати роботодавець або уповноважена ним особа, прямий або безпосередній начальник, командир (для військовослужбовців) тощо. Характерною особливістю відносин між суб'єктом дисциплінарної влади і суб'єктом відповідальності є ознака трудової або службової підлеглості. Тобто дисциплінарні відносини між зазначеними суб'єктами завжди будуються за принципом субординації і мають односторонній характер.

Суб'єктивна сторона дисциплінарних проступків являє собою психічне ставлення правопорушника до скоєного діяння та його наслідків. Складовими суб'єктивної сторони є вина, мотив та мета. *Вина* – це основна ознака суб'єктивної сторони, яка характеризує внутрішнє ставлення особи до скоєного нею протиправного діяння і знаходить свій прояв у формі умислу (прямого чи непрямого) або необережності (самовпевненість чи недбалість). До суб'єктивної сторони правопорушень можуть включатися мотив і мета правопорушення, які переважно не впливають на його кваліфікацію.

Особливість суб'єктивної сторони дисциплінарних правопорушень у сфері обігу інформації проявляється у формі вини, яка характеризується необережністю і не пов'язується з настанням суспільно небезпечних наслідків. Виявлення і доведення умисної форми вини опосередковано вказує на більш високий ступінь суспільної небезпеки, внаслідок чого такі дисциплінарні проступки можуть кваліфікуватися як відповідні, суміжні за своїм складом, адміністративні або кримінальні правопорушення в інформаційній сфері.

Характеристика наведених фактичних і юридичних підстав дисциплінарної відповідальності свідчить про те, що у правовій системі вона залишається важливим фактором, який забезпечує правомірність поведінки. Утім при розкритті суті цієї правової категорії не слід ігнорувати той факт, що дисциплінарна відповідальність може містити в собі можливість застосування інших заходів правового впливу – схвалення, заохочення тощо. У цьому проявляється позитивний зміст дисциплінарної відповідальності, спрямованої на свідоме і відповідальне ставлення особи до покладених на неї обов'язків, позитивне ставлення індивіда до дорученої справи, держави і суспільства.

Чинне трудове законодавство не містить чіткого визначення підстав і переліку заходів заохочень, проте не позбавляє суб'єкта дисциплінарної влади права їх застосування на підприємствах, установах, організаціях. Питання заохочення загальних суб'єктів віднесені до сфери локального правового регулювання. У правилах внутрішнього трудового розпорядку підприємства, колективних договорах та інших локальних нормативних актах встановлюються певні види морального та матеріального заохочень. Основними видами морального заохочення є: оголошення подяки; нагородження почесною грамотою; поміщення фотографії працівника на дошку пошани; присвоєння почесних звань. Матеріальне заохочення переважно полягає в преміюванні працівника, нагородженні подарунком.

Заходи заохочення спеціальних суб'єктів регламентуються спеціальними нормативними актами (дисциплінарними статутами, положеннями, законами). Цими ж актами визначаються підстави їхнього застосування. Так, відповідно до Дисциплінарного статуту прокуратури України прокурорсько-слідчі працівники і працівники інших установ прокуратури заохочуються за сумлінне і зразкове виконання службових обов'язків, ініціативу й оперативність у роботі подякою, грошовою премією, подарунком, цінним подарунком, достроковим присвоєнням класного чину

або підвищенням у класному чині, нагородженням нагрудним знаком «Почесний працівник прокуратури України». За особливі заслуги в роботі працівники прокуратури можуть бути представлені до нагородження державними нагородами і присвоєння почесного звання «Заслужений юрист України» (ст. 4, 5 Статуту прокуратури).

Важливою складовою реалізації позитивної і негативної дисциплінарної відповідальності є її процедура – офіційно встановлений порядок накладення дисциплінарних стягнень і заохочень. Чинне трудове законодавство детально врегульовує це питання і закріплює вимогу щодо документального оформлення як заходів заохочення, так і дисциплінарних стягнень у відповідному наказі (розпорядженні) суб'єкта дисциплінарної влади. Створення зазначеного правозастосовного акта зумовлено необхідністю виконання вимоги правової визначеності і виступає процесуальною підставою дисциплінарної відповідальності.

Аналіз змісту фактичної, юридичної (нормативної) та процесуальної підстав дисциплінарної відповідальності дозволяє визначити її характерні *ознаки*, а саме:

1. Дисциплінарна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності і виступає особливим засобом охорони встановленого нормами трудового законодавства і суміжних галузей права порядку.

2. Метою дисциплінарної відповідальності є забезпечення трудової або службової дисципліни.

3. Фактичною підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок – суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), яке полягає у невиконанні або неналежному виконанні працівником покладених на нього трудових або службових обов'язків, визначених нормами локальних актів та КЗпП України.

4. Дисциплінарна відповідальність має односторонній характер, оскільки суб'єктом такої відповідальності є працівник, який набуває певних прав та обов'язків у процесі здійснення трудової діяльності.

5. В основі реалізації дисциплінарної відповідальності лежать відносини субординації між працівником і суб'єктом дисциплінарної влади.

6. Заходи дисциплінарного впливу застосовуються виключно в порядку, передбаченому локальними нормативними актами і КЗпП України, та вимагають наявності акта їх застосування з боку уповноважених органів.

Дисциплінарна відповідальність у сфері обігу інформації має певні особливості, які зумовлюються специфікою виконання особою трудових або службових обов'язків, пов'язаних зі створенням, збиранням, одержанням, зберіганням, використанням, поширенням, охороною та захистом інформації.

Чинне трудове законодавство поряд із дисциплінарною виділяє матеріальну відповідальність. Таким чином, постає питання щодо визначення співвідношення між зазначеними видами юридичної відповідальності.

Матеріальна відповідальність у правовій літературі визначається як обов'язок кожної із сторін трудових правовідносин (працівника та роботодавця) відшкодувати шкоду, заподіяну іншій стороні внаслідок невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків у встановленому законом розмірі та порядку.

В основі матеріальної відповідальності лежить обов'язок працівника дбайливо ставитися до майна роботодавця та вжити заходів щодо запобігання заподіяння шкоди, а також обов'язок власника або уповноваженого ним органу створити працівникам умови, необхідні для нормальної роботи і забезпечення повного збереження дорученого їм майна.

За правовою суттю матеріальна відповідальність працівника має багато спільних рис із дисциплінарною відповідальністю, а саме:

- і матеріальна, і дисциплінарна відповідальність настає за невиконання або неналежне виконання обов'язків, що становлять зміст трудової дисципліни;

- притягнення і до матеріальної, і до дисциплінарної відповідальності відбувається за умови доведення в діях особи складу правопорушення.

Водночас матеріальна та дисциплінарна відповідальність працівників є самостійними видами юридичної відповідальності, а тому між ними є принципові відмінності (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

СПІЛЬНЕ Й ВІДМІТНЕ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ
І МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
<i>мета відповідальності</i>	
забезпечення трудової дисципліни	відшкодування (компенсація) завданої шкоди

<i>підстава виникнення</i>	
будь-яке винне протиправне недотримання трудової дисципліни	винне протиправне недотримання трудової дисципліни, внаслідок якого була завдана майнова шкода роботодавцю
<i>характер заходів відповідальності</i>	
виховний і каральний	правовідновлювальний
<i>суб'єкти відповідальності</i>	
працівник	працівник, роботодавець
<i>реалізація відповідальності</i>	
вимагає наявності акта застосування дисциплінарного стягнення з боку уповноважених органів	обов'язок працівника чи роботодавця щодо відшкодування майнової шкоди може бути реалізований добровільно і без наявності такого акта

Майнова природа і зміст санкцій матеріальної відповідальності працівника ріднить її із цивільно-правовою відповідальністю. Проте заходи матеріальної відповідальності застосовуються тільки в межах трудових відносин, тобто коли шкода підприємству, установі, іншій організації або їхньому працівнику, службовцю заподіюється в процесі виконання трудових обов'язків.

Запитання для самоконтролю

1. Які нормативні акти становлять правову основу дисциплінарної відповідальності?
2. У чому полягає зміст позитивної і негативної дисциплінарної відповідальності?
3. Назвіть види дисциплінарної відповідальності та охарактеризуйте критерії такого розмежування.
4. Охарактеризуйте підстави дисциплінарної відповідальності.
5. Охарактеризуйте місце дисциплінарної відповідальності в механізмі забезпечення інформаційних правовідносин.
6. Дайте визначення поняття об'єкта дисциплінарного проступку в інформаційній сфері.
7. У чому проявляються особливості об'єктивної сторони дисциплінарного проступку в інформаційній сфері?
8. Розкрийте зміст суб'єктивних ознак дисциплінарного проступку в інформаційній сфері.
9. Охарактеризуйте співвідношення дисциплінарної та матеріальної відповідальності.

3.3. Адміністративно-правова відповідальність

Розбудова інформаційного суспільства в Україні та постійно зростаюча роль права людини і громадянина на свободу створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення та охорони інформації потребують гарантованого механізму реалізації цього права з боку цивілізованої держави. У вітчизняній системі правового забезпечення інформаційного права особливого значення набуває інститут адміністративної відповідальності, який виступає дієвим засобом охорони і захисту інформаційних правовідносин і спрямований на боротьбу з порушеннями інформаційного законодавства та їх запобігання.

Правову основу виникнення та настання адміністративної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері становлять Конституція України, яка має найвищу юридичну силу, Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та інші нормативно-правові акти, якими врегульовані питання обігу інформації в Україні.

На сьогодні чинне законодавство України не містить чіткого визначення поняття адміністративної відповідальності. Водночас у навчальній та науковій літературі розуміння змісту цього соціально-правового явища здійснюється через об'єктивний та суб'єктивний підходи. Об'єктивний підхід зумовлений відповідною негативною реакцією держави на протиправну поведінку шляхом встановлення відповідних правил і належних санкцій (заходів покарання) стосовно порушників цих правил. В основі суб'єктивного підходу лежить особистий обов'язок порушника дати відповідь перед уповноваженими державними органами (їхніми службовими особами) за вчинене адміністративне правопорушення і понести відповідне покарання (адміністративне стягнення) згідно з установленим законом порядком. Ураховуючи зазначені підходи, адміністративну відповідальність визначають як різновид юридичної відповідальності, що є специфічною формою реагування держави в особі уповноважених і компетентних органів на адміністративні правопорушення і полягає в застосуванні до правопорушників адміністративних стягнень, передбачених нормами КУпАП, а також відповідних заходів впливу.

Оскільки адміністративна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності, їй притаманні всі основні *ознаки* останньої, зокрема те, що вона:

- 1) є засобом охорони встановленого державою правопорядку;
- 2) визначається нормами права;
- 3) є наслідком вчинення правопорушення;
- 4) супроводжується державним і громадським осудом правопорушника й учиненого ним діяння;
- 5) нерозривно пов'язана з державно-правовим примусом і призводить до настання негативних для правопорушника наслідків (морального або матеріального характерів);
- 6) застосовується уповноваженими органами в межах їхньої компетенції, визначеної законом, та реалізується у відповідних процесуальних формах.

Водночас адміністративній відповідальності, зокрема відповідальності за вчинення правопорушень в інформаційній сфері, притаманні і специфічні ознаки, що зумовлюються її юридичною природою, а саме:

1. Адміністративна відповідальність є самотійним видом юридичної відповідальності, що настає за адміністративні правопорушення в різних сферах державного управління та життєдіяльності суспільства, тобто норми щодо застосування адміністративної відповідальності спрямовані на охорону нормативних приписів інших галузей права загалом й інформаційного права України зокрема.

Метою адміністративної відповідальності є виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами (ст. 23 КУпАП).

2. Адміністративна відповідальність урегульована *нормами КУпАП та іншими нормативно-правовими актами*, що містять підстави адміністративних правопорушень, переліки адміністративних стягнень та органів, уповноважених їх застосовувати.

Основною, але не єдиною підставою адміністративної відповідальності є *вчинення адміністративного правопорушення (проступку), передбаченого нормами КУпАП або іншим законами, ще не включеними до цього Кодексу (ст. 2 КУпАП).*

Слід враховувати, що правопорушення в інформаційній сфері не завжди знаходить своє закріплення в нормах КУпАП, проте його вчинення не виключає можливості настання адміністративної відповідальності (наприклад, порушення правил користування бібліотекою може стати підставою для позбавлення адмініст-

рацією бібліотеки права читача користуватися всіма пунктами видачі літератури на відповідний термін – п. 2.29 Типових правил користування бібліотекою вищого закладу освіти Міністерства освіти України, затверджених наказом Міністерства освіти та науки України № 321 від 31 серпня 1998 р.; невикористання місця розташування рекламного засобу безперервно протягом шести місяців є підставою для скасування виконавчим комітетом відповідної ради дозволу на розміщення зовнішньої реклами – п. 31 Типових правил розміщення зовнішньої реклами, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 2067 від 29 грудня 2003 р.).

3. За вчинення адміністративних проступків на правопорушників накладаються відповідні *адміністративні стягнення, що мають для особи негативні наслідки морального або матеріального характеру* (попередження; штраф; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація: а) предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; б) грошей, одержаних унаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); громадські роботи; виправні роботи; адміністративний арешт тощо); *заходи впливу* (зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; попередження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їхньою згодою, а також окремим громадянам на їхнє прохання); *адміністративне видворення за межі України іноземних громадян і осіб без громадянства* (ст. 24-32 КУпАП).

При характеристиці вказаної специфічної ознаки адміністративної відповідальності також слід наголосити на тому, що перелік заходів адміністративної відповідальності, що застосовується до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення в інформаційній сфері, є дещо ширшим і не завжди знаходить своє закріплення в нормах КУпАП. Проте за своєю юридичною природою такий захід є нічим іншим, як адміністративним стягненням, і не виключає можливості настання адміністративної відповідальності (наприклад, анулювання ліцензії на мовлення Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення в разі

порушення ліцензіатом чинного законодавства та умов ліцензії – ст. 37 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р.).

4. Адміністративна відповідальність є одним із видів державного примусу, що реалізовується, як правило, у позасудовому порядку, в умовах неслужбової підлеглості через застосування встановлених законодавством адміністративних стягнень спеціально уповноваженими органами в межах їхньої компетенції.

До кола таких органів КУпАП включає: адміністративні комісії, виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад, районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді), місцеві господарські та адміністративні суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України, органи внутрішніх справ (міліція), Національний банк України, військові комісаріати, органи державної санітарно-епідеміологічної служби, органи державної статистики, національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації тощо (ст. 218-244¹⁹ гл. 17 КУпАП).

5. Адміністративним законодавством України встановлений особливий порядок (процедура) притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності. Нормами КУпАП визначено завдання провадження у справах про адміністративні правопорушення, означено коло суб'єктів, уповноважених їх розглядати, окреслено коло обставин, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення, сформульовано поняття доказів та способів їх збирання та оцінювання (складання протоколу, відібрання пояснень, показання технічних приладів та технічних засобів тощо), а також визначено систему заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення (адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів тощо).

Таким чином, адміністративна відповідальність є одним із важливих інститутів адміністративного права, якому притаманні всі ознаки юридичної відповідальності. Від інших видів юридичної відповідальності адміністративна відповідальність відрізняється за:

- правовою основою, що регулює адміністративну відповідальність;
- підставами застосування адміністративної відповідальності;
- колом органів, які уповноважені вживати заходів адміністративної відповідальності у межах своєї компетенції;

- заходами забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення;
- процесуальною процедурою здійснення адміністративної відповідальності.

Інститут адміністративної відповідальності в інформаційній сфері є частиною системи інформаційного правопорядку, який закладає правові підвалини для нормального функціонування та розвитку інформаційного суспільства. При цьому, інститут адміністративної відповідальності в інформаційній сфері також має своєрідну специфіку правового регулювання, що зумовлено природою інформаційних правовідносин.

1. За допомогою цього інституту здійснюється захист не тільки адміністративно-правових відносин, а й відносин, урегульованих нормами інших галузей права, зокрема інформаційного, банківського, фінансового, медіа-права тощо.

2. Підставою адміністративної відповідальності є вчинення правопорушення (проступку), передбаченого нормами КУпАП та іншим законами, що регулюють порядок створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації.

3. Перелік заходів адміністративної відповідальності, що застосовуються до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення в інформаційній сфері, є дещо ширшим і не завжди знаходить своє закріплення в нормах КУпАП, проте, за своєю юридичною природою, такі заходи є адміністративним стягненням і не виключають можливості настання адміністративної відповідальності.

4. Повноваження органів, які в межах своєї компетенції наділені правом застосовувати адміністративні стягнення за адміністративні правопорушення в інформаційній сфері, визначаються в нормативних приписах КУпАП та інших нормативно-правових актах, якими врегульовано порядок створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації в Україні.

Вирішення питання щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності стає можливим за умови встановлення відповідних підстав. Проте в теорії адміністративного права проблема підстав адміністративної відповідальності вирішується неоднозначно. Це пов'язано з тим, що серед науковців існують різні погляди на визначення вичерпного переліку умов, за наявності

яких стає можливим і необхідним застосування адміністративної відповідальності. Деякі вчені вважають, що адміністративна відповідальність має наступати тільки за вчинення адміністративного проступку – протиправного, винного діяння, передбаченого виключно нормами КУпАП; інші ж розширюють підстави адміністративного правопорушення до протиправного, винного діяння, закріпленого як нормами КУпАП, так і нормами інших нормативно-правових актів.

Слід зазначити, що в теорії адміністративного права панівною є думка тих учених, які підставами адміністративної відповідальності визнають адміністративне правопорушення (проступок) і, як виняток, інші протиправні діяння, наприклад, діяння, що містять ознаки складу злочину, який не становить великої суспільної небезпеки.

Аналогічною в цьому питанні є позиція законодавця. Відповідно до ст. 9 КУпАП адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Ч. 2 ст. 9 закріплює положення, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності.

З урахуванням позиції законодавця підставою адміністративної відповідальності слід визнавати здійснене суб'єктом інформаційних правовідносин правопорушення в інформаційній сфері. При цьому поняття інформаційного правопорушення слід формулювати як *протиправне, винне (умисне або необережне) діяння, що посягає на суспільні відносини у сфері створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації, спричиняє шкоду або створює реальну загрозу такого спричинення цим відносинам і за вчинення якого законом передбачено настання адміністративної відповідальності*.

Загальним об'єктом адміністративного правопорушення в інформаційній сфері є суспільні відносини у сфері створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації. У ролі безпосередніх об'єктів інформаційних правопорушень можуть виступати відносини у

сфері забезпечення інформаційної безпеки, масової інформації, збереження і використання архівних фондів, відносини у сфері режиму охорони відомостей, що становлять державну, службову таємницю, тощо.

Об'єкт адміністративного правопорушення слід відрізнити від його *предмета*, під яким розуміють конкретні об'єкти матеріального світу, з приводу яких виникають суспільні відносини, що охороняються нормами адміністративного права. Здебільшого предметом адміністративних правопорушень в інформаційній сфері є інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді (ст. 1 Закону України «Про інформацію»).

Об'єктивна сторона адміністративних правопорушень в інформаційній сфері визначена комплексом адміністративно-правових норм та інших нормативно-правових актів у сфері обігу інформації і зовні виражається в порушенні встановленого законом порядку створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації.

Суб'єктом адміністративних правопорушень в інформаційній сфері є особа, яка порушила встановлений нормативним приписом порядок створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації. Суб'єктами адміністративних приписів в інформаційній сфері є переважно спеціальні суб'єкти, наділені особливим правовим статусом: посадові та службові особи, які мають доступ до відповідної інформації.

Суб'єктивна сторона адміністративних правопорушень в інформаційній сфері характеризується умисною формою, тобто особа, що вчиняє протиправні діяння, усвідомлює протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачає її шкідливі наслідки, бажає (прямий умисел) або свідомо допускає (непрямий умисел) настання цих наслідків.

Охарактеризуємо основні *адміністративні правопорушення в інформаційній сфері*.

Чинний КУпАП містить більше сотні статей, якими врегульовані питання відповідальності за порушення порядку створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації. З метою зручності вивчення конкретних складів правопорушень в інформаційній сфері їх доцільно класифікувати за певними ознаками або критеріями.

Основою класифікації адміністративних правопорушень у сфері обігу інформації можуть виступати різні критерії – види інформації, напрями інформаційної діяльності, режими доступу до інформації тощо. Утім найбільш виправданою вбачається класифікація, в основі якої лежить такий критерій, як родовий об'єкт, тобто група тотожних, однорідних суспільних відносин, що охороняються комплексом адміністративно-правових норм і містяться в Особливій частині КУпАП.

До першої групи суспільних відносин, які охороняються нормами адміністративного законодавства, належать відносини в галузі охорони праці і здоров'я населення. Глава 5 КУпАП містить 17 складів правопорушень, з яких три безпосередньо стосуються встановленого порядку створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації, а саме:

- порушення вимог законодавства про працю та охорону праці (ст. 41 КУпАП);
- ненадання інформації для ведення колективних переговорів і здійснення контролю за виконанням колективних договорів, угод (ст. 41³ КУпАП);
- умисне приховування джерела зараження венеричною хворобою (ст. 46 КУпАП).

Об'єктивна сторона означених правопорушень полягає в *наданні недостовірних даних* щодо трудової діяльності особи (ст. 41 КУпАП), *ненаданні інформації*, необхідної для ведення колективних переговорів і здійснення контролю за виконанням колективних договорів, угод (ст. 41³ КУпАП), *приховуванні* суб'єктами правопорушення *інформації* щодо джерела зараження та осіб, з якими вони були в контакті (ст. 46 КУпАП). Суб'єктивна сторона зазначених правопорушень характеризується виною у формі умислу або необережності (ст. 41, 41³ КУпАП) та у формі прямого умислу (ст. 46 КУпАП). Суб'єктом правопорушення, передбаченого ст. 41 КУпАП, є посадова особа, на яку законодавством покладені обов'язки з дотримання вимог законодавства про працю; передбаченого ст. 41³ КУпАП – особи, які представляють власників або уповноважені ними органи чи профспілки або інші уповноважені трудовим колективом органи; передбаченого ст. 46 КУпАП – особа, що досягла 16-річного віку і яка внаслідок медичного обстеження отримала діагноз «венерична хвороба».

До числа адміністративних правопорушень також слід віднести порушення права на об'єкти права інтелектуальної власності, передбаченого ст. 51² КУпАП (глава 6 «Адміністративні правопорушення, що посягають на власність»).

Поняття інтелектуальної власності розуміють у значенні, проголошеному в Конвенції «Про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності», що була підписана в Стокгольмі 14 липня 1967 р. У ст. 2 Конвенції закріплено положення, що «інтелектуальна власність» містить права, які стосуються:

- літературних, художніх і наукових творів;
- виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач;
- винаходів у всіх сферах діяльності людини;
- наукових відкриттів;
- промислових зразків;
- товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень;
- захисту від недобросовісної конкуренції;
- всі інші права, що стосуються інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній та художній сферах.

Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 51² КУпАП, полягає в *незаконному використанні об'єкта* права інтелектуальної власності, *привласненні авторства* на такий об'єкт або іншому *умисному порушенні прав на об'єкт права інтелектуальної власності* (незаконне опублікування, виконання, публічне оприлюднення об'єкта права інтелектуальної власності тощо). Суб'єктивна сторона зазначеного правопорушення характеризується виключно умисною формою вини, а суб'єктами порушення права на об'єкти права інтелектуальної власності можуть виступати як посадові особи, так і громадяни.

Адміністративні правопорушення у сферах охорони природи, використання природних ресурсів та охорони культурної спадщини, об'єднані главою 7 чинного КУпАП, передбачають низку протиправних діянь, що посягають на суспільні відносини у сфері створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації. До їх числа, насамперед, належать правопорушення у сфері землеустрою, державного управління земельними ресурсами, державного контро-

лю за використанням та охороною земель, моніторингу земель та земельного оподаткування.

Положення статей 53² та 53⁶ КУпАП передбачають відповідальність за приховування або перекручення даних земельного кадастру та порушення законодавства про Державний земельний кадастр.

Державний земельний кадастр є найважливішим інструментом державного управління земельним фондом. Згідно з ч. 1 ст. 193 Земельного Кодексу України Державний земельний кадастр – це єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах кордонів України, їхнє цільове призначення, обмеження у використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їхню оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

З об'єктивної сторони протиправні дії, передбачені ст. 53² та 53⁶ КУпАП, полягають у *перекрученні даних* Державного земельного кадастру, *приховуванні інформації* про стан земель, розміри, кількість земельних ділянок, наявність земель запасу або резервного фонду (ст. 53² КУпАП), *порушенні встановлених законом строків внесення відомостей* до Державного земельного кадастру, а також *вимаганні непередбачених законом документів* для внесення відомостей до Державного земельного кадастру (ст. 53⁶ КУпАП). Суб'єктивна сторона правопорушень, передбачених ст. 53², 53⁶ КУпАП, характеризується виною у формі прямого умислу, а суб'єктами є посадові особи уповноваженого органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Підставою адміністративної відповідальності також є порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення. Нормативні приписи ч. 3 ст. 59¹ КУпАП визнають адміністративним правопорушенням *неповідомлення* адміністрації найближчого порту України про проведене внаслідок крайньої необхідності без належного на те дозволу скидання в море шкідливих речовин з судна або іншого плавучого засобу, повітряного судна, платформи чи іншої штучно спорудженої в морі конструкції, а у випадках скидання з метою поховання – і органу, який видає дозволи на таке скидання, одразу після здійснення або під час здійснення такого скидання.

Також закон визнає протиправним діянням невиконання обов'язків з реєстрації в судових документах операцій із шкідливими речовинами і сумішами. Ст. 62 КУпАП встановлює адмі-

ністративну відповідальність за невиконання капітаном або іншими особами командного складу судна чи іншого плавучого засобу передбачених чинним законодавством обов'язків з реєстрації в судових документах операцій з речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, чи сумішами, які містять такі речовини понад установлені норми, *внесення зазначеними особами до судових документів неправильних записів* про ці операції або незаконну відмову пред'явити такі документи відповідним посадовим особам. На відміну від ст. 59¹ КУпАП, зазначене правопорушення може бути вчинене не лише умисно, а й з необережності. Суб'єктами адміністративних правопорушень, передбачених ст. 59¹, 62 КУпАП, є посадові особи, на яких покладені відповідні обов'язки.

Конституційне право людини на доступ до інформації, передбачене і гарантоване ст. 34 Конституції України, законами України «Про звернення громадян», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» та іншими нормативно-правовими актами, надало можливість кожному отримувати інформацію про стан навколишнього середовища та його вплив на здоров'я населення, наявні і можливі фактори ризику, безпеку ядерних установок чи об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, рівні радіації на території України, безпеку об'єктів поводження з відходами тощо. Саме тому в чинному КУпАП закріплено низку нормативних приписів, якими врегульовано питання відповідальності за порушення чи обмеження права на доступ до повної та достовірної інформації екологічного характеру, а саме:

- ст. 82³ КУпАП – приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитом посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними;

- ст. 82⁷ КУпАП – порушення вимог законодавства у сфері хімічних джерел струму;

- ст. 91⁴ КУпАП – відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації.

Об'єктивна сторона зазначених правопорушень полягає у вчиненні різноманітних дій, деякі з них безпосередньо стосуються й обігу інформації, а саме:

- приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитом посадових осіб і звернен-

нями громадян та їхніх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними, в тому числі про їх аварійні скиди та відповідні наслідки (ст. 823 КУпАП);

– ненадання в установленому порядку інформації або надання неправдивої інформації щодо обсягів придбання та експлуатації нових хімічних джерел струму, обсягів накопичення відпрацьованих хімічних джерел струму та передачі їх на утилізацію (ч. 2 ст. 827 КУпАП);

– відмова від надання чи несвоєчасне надання за запитом повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законодавством (ст. 914 КУпАП).

Суб'єктами зазначених правопорушень є посадові особи, що мають доступ до такої інформації. Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини.

Глава 7 КУпАП передбачає відповідальність за порушення відносин, пов'язаних із обліком, зберіганням і використанням документів Національного архівного фонду та архівних установ. Порядок формування і використання Національного архівного фонду, основні питання архівної справи закріплені Законом України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р. з наступними змінами і доповненнями. Ст. 42 Закону містить положення, відповідно до якого працівники архівних установ, користувачі архівними документами, в тому числі документами Національного архівного фонду, інші особи, винні в недбалому зберіганні, псуванні, незаконному знищенні, підробленні, приховуванні, розкраданні, незаконному вивезенні за межі України або незаконній передачі іншій особі архівних документів, а також у порушенні порядку щодо доступу до зазначених документів та інших порушеннях законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи, несуть відповідальність згідно із законом. Зазначене положення знайшло своє закріплення й у ст. 92¹ КУпАП щодо порушення законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи.

Об'єктивна сторона складу правопорушення, передбаченого ст. 92¹ КУпАП, полягає в *недбалому зберіганні, псуванні, незаконному знищенні, приховуванні, незаконній передачі* іншій особі архівних документів, *порушенні порядку щодо доступу* до зазначених документів, а також *неповідомленні* державній архівній установі про наявні архівні документи в разі виникнення загрози знищення або значного погіршення їхнього стану.

Суб'єктивна сторона правопорушення може бути виражена як умисною формою вини, так і виною у формі необережності (недбалості), суб'єктами є громадяни і посадові особи.

Адміністративні правопорушення у сфері обігу інформації містяться і в главі 8 чинного КУпАП, нормами якої врегульовано відповідальність за порушення суспільних відносин у галузі промисловості, будівництва та використання паливно-енергетичних ресурсів. Так, положення ст. 96 КУпАП передбачають відповідальність за недодержання державних стандартів, норм і правил під час проектування і будівництва, ст. 96¹ КУпАП – за порушення законодавства під час планування та забудови територій.

З об'єктивної сторони зазначені адміністративні проступки характеризуються такими неправомірними діями у сфері обігу інформації, як *надання недостовірної інформації* про умови проектування і будівництва; *необґрунтована відмова у наданні* необхідної *інформації*; *недодержання термінів* підготовки необхідної документації. Дії, передбачені ст. 96, 96¹ КУпАП, характеризуються умисною формою вини, а суб'єктами можуть виступати посадові особи, до компетенції яких належать підготовка та надання необхідної інформації.

Глава 10 КУпАП об'єднує адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку. Значна частина в цій сфері – це правопорушення в галузі телекомунікації. Основним нормативним документом, що регламентує діяльність у сфері телекомунікації, а також визначає права, обов'язки та засади відповідальності фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у цій діяльності або користуються телекомунікаційними послугами, встановлює Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» телекомунікація (електрозов'язок) – це передавання, випромінювання та/або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень, звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, провідових, оптичних або інших електромагнітних системах. Законом також сформульовано зміст таких понять:

1) телекомунікаційна послуга – це продукт діяльності оператора та/або провайдера телекомунікацій, спрямованого на задоволення потреб споживачів у сфері телекомунікацій;

2) телекомунікаційна мережа – комплекс технічних засобів телекомунікацій та споруд, призначених для маршрутизації, комутації, передавання та/або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень, звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, проводових, оптичних чи інших електромагнітних системах між кінцевим обладнанням;

3) телекомунікаційна мережа загального користування – телекомунікаційна мережа, доступ до якої відкрито для всіх споживачів.

Зазначена термінологія використовується чинним КУпАП, нормами якого визначено відповідальність за правопорушення у сфері надання телекомунікаційних послуг. До їх числа законодавець відносить:

– ст. 145 КУпАП, яка встановлює відповідальність за порушення умов і правил, що регламентують діяльність у сфері телекомунікацій, поштового зв'язку та користування радіочастотним ресурсом України, передбачену ліцензіями, дозволами. Суб'єктивна сторона неправомірних дій, передбачених указаною статтею, характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності; суб'єктами можуть бути лише посадові особи;

– ст. 148¹ КУпАП, яка встановлює відповідальність за порушення правил надання та отримання телекомунікаційних послуг і полягає у здійсненні дій, що призвели до зниження якості функціонування телекомунікаційних мереж, або самовільне (без відома оператора телекомунікацій) отримання телекомунікаційних послуг. Суб'єктивна сторона зазначеного правопорушення характеризується наявністю вини у формі умислу або необережності; суб'єктами правопорушень можуть бути фізичні особи, які досягли 16-річного віку;

– ст. 148² КУпАП, яка встановлює відповідальність за порушення порядку та умов надання послуг зв'язку в мережах загального користування і зовні виражається у: 1) *порушенні порядку та умов надання послуг зв'язку* в мережах загального користування; 2) *відмові оператора зв'язку* надати споживачу вичерпну інформацію щодо змісту, якості та порядку надання телекомунікаційних послуг, що ним надаються та/або отримані споживачем протягом останніх шести місяців; 3) *порушенні встановленого законом строку* оприлюднення тарифів, які встановлюються операторами телекомунікацій самостійно. Суб'єктивна сторона

правопорушень, передбачених зазначеною статтею, характеризується виною у формі умислу або необережності; суб'єктом правопорушення можуть бути посадові особи суб'єкта господарювання, який має право на провадження діяльності у сфері телекомунікацій, зокрема на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж (оператори);

– ст. 148³ КУпАП, яка встановлює відповідальність за використання засобів зв'язку з метою, що суперечить інтересам держави, з метою порушення громадського порядку та посягання на честь і гідність громадян. Суб'єктивна сторона цього правопорушення характеризується наявністю прямого умислу, суб'єктом є фізична особа, яка досягла 16-річного віку;

– ст. 148⁴ КУпАП, яка передбачає відповідальність за використання технічних засобів та обладнання, що застосовуються в мережах зв'язку загального користування, без документа про підтвердження відповідності. Суб'єктивна сторона цього правопорушення характеризується умислом або необережністю; суб'єктом є посадові особи суб'єкта господарювання, який має право на провадження діяльності у сфері телекомунікацій, зокрема на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж;

– ст. 148⁵ КУпАП, що визнає адміністративним проступком порушення правил про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж загального користування, що полягає у: 1) відмові в наданні необхідної інформації для взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж, доступу до цих мереж у всіх технічно можливих місцях, інформації щодо ідентифікації виклику і його тривалості між телекомунікаційними мережами; 2) відмові оператора, телекомунікацій з істотною ринковою перевагою на ринку певних телекомунікаційних послуг подати на затвердження до національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, пропозиції щодо взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж; 3) відмові у виконанні рішення, яке прийняте національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, і набрало чинності. Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується наявністю прямого умислу; суб'єктом правопорушення можуть бути посадові та фізичні особи – суб'єкти господарської діяльності.

До числа адміністративних правопорушень у сфері обігу інформації чинний КУпАП відносить ст. 149¹ – порушення поряд-

ку ведення Єдиного державного реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Порядок формування і ведення Єдиного державного реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов (далі – Реєстр), затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2011 р. Метою створення Реєстру є забезпечення прозорості ведення обліку зазначених громадян та громадського контролю за розподілом і наданням житлових приміщень.

Об'єктом правопорушення, передбаченого ст. 149¹ КУпАП, є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини і громадянина на житло. Об'єктивна сторона може проявлятися у різних протиправних діях, наприклад, *несвоєчасне внесення інформації до Реєстру відповідної інформації, внесення недостовірних даних, необґрунтована відмова у внесенні інформації* тощо. Суб'єктивна сторона зазначеного правопорушення характеризується наявністю вини у формі умислу або необережності. Суб'єктом правопорушення є посадові особи, до компетенції яких належить ведення обліку або контроль за веденням обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, тобто реєстратори, а також органи виконавчої влади, виконавчі органи рад, підприємства, установи та організації, що ведуть облік громадян.

Наступну групу адміністративних правопорушень, що безпосередньо стосуються порядку створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації, становлять правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, а також фінансів і підприємницькій діяльності (глава 12 КУпАП).

Ст. 156¹ КУпАП передбачає відповідальність за порушення законодавства про захист прав споживачів. Відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, механізм захисту їхніх прав та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів регулює Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. Ст. 4 вказаного закону серед прав споживача (фізичної особи, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника) виділяє *право на необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію* про продукцію,

її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця). Відповідно, обмеження або порушення такого права є підставою юридичної, зокрема адміністративної, відповідальності.

Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 156¹ КУпАП, насамперед, полягає у *відмові в наданні споживачам необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації* про товари (роботи, послуги), їхню кількість, якість, асортимент, а також їхнього виробника (виконавця, продавця), що унеможливує реалізацію права особи на одержання необхідної інформації. Крім того, ч. 3 ст. 156¹ КУпАП передбачає відповідальність за *надання* виробниками або працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю в цих галузях, *недостовірної інформації* про продукцію в разі, якщо ця інформація не зашкодила життю, здоров'ю та майну споживача. Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у формі умислу; суб'єктами є працівники торгівлі, громадського харчування та сфери послуг і громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю в цих галузях.

Адміністративним проступком у сфері обігу інформації є порушення встановлених законодавством вимог щодо заборони реклами та спонсорства тютюнових виробів, передбачене ст. 156³ КУпАП. Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 р. (з наступними змінами і доповненнями) встановив певні обмеження на рекламу тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби. Зокрема, закон забороняє рекламу тютюнових виробів:

- на радіо та телебаченні, у тому числі за допомогою кабельного, супутникового, IP-телебачення, онлайн-телебачення, мобільного телебачення, цифрового ефірного телебачення та інших засобів передавання сигналу;

- у наукових, науково-популярних, навчальних, громадсько-політичних, довідкових, літературно-художніх виданнях, виданнях для дітей та юнацтва, виданнях для організації дозвілля та відпочинку, спорту та інших виданнях, у тому числі в усіх друкованих засобах масової інформації;

- засобами внутрішньої реклами;

- на транспорті;

– за допомогою заходів рекламного характеру (крім спеціальних виставкових заходів тютюнових виробів за умови, що на такі заходи допускаються лише працівники підприємств, які мають ліцензію на оптову торгівлю тютюновими виробами або виробництво тютюнових виробів);

– засобами зовнішньої реклами;

– у місцях проведення масових заходів політичного, освітнього, релігійного, спортивного характерів та розважальних заходів, призначених для неповнолітніх осіб;

– у мережі Інтернет, крім веб-сайтів, призначених для повнолітніх осіб, обов’язковою умовою доступу до яких є попередня ідентифікація віку користувачів.

Порушення зазначених приписів, а також інших вимог ст. 22 Закону України «Про рекламу» є зовнішнім проявом правопорушення, передбаченого ст. 156³ КУпАП. Крім того, об’єктивна сторона правопорушення може виражатись у *популяризації* будь-яких товарів або послуг (крім реклами тютюнових виробів), що містить зображення тютюнових виробів або процесу паління тютюнових виробів, *спонсоруванні* будь-яких заходів із використанням знаків для товарів і послуг, інших об’єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби, з порушенням вимог чинного законодавства про рекламу. Суб’єктивна сторона протиправного діяння, передбаченого ст. 156³ КУпАП, характеризується умисною формою вини (як прямий, так і непрямої умисли). Суб’єктами є виробники, спонсори, розповсюджувачі реклами, правовий статус яких визначений у ст. 1 Закону України «Про рекламу».

Комплексом адміністративно-правових норм охороняються суспільні відносини у сфері обігу цінних паперів та фондового ринку. Так, законодавець передбачає відповідальність за:

– порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з емісії цінних паперів (ст. 163 КУпАП);

– порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків (ст. 163¹ КУпАП);

– приховування інформації про діяльність емітента (ст. 163⁵ КУпАП);

– незаконне використання інсайдерської інформації (ст. 163⁹ КУпАП);

– порушення порядку розкриття інформації на фондовому ринку (ст. 163¹¹ КУпАП).

З об'єктивної сторони зазначені склади правопорушень характеризуються як активними діями (*порушення встановленого законом порядку ведення податкового обліку, розкриття на фондовому ринку інформації не в повному обсязі або розкриття недостовірної інформації; розголошення, передача або надання доступу до інсайдерської інформації*), так і бездіяльністю (*неподання або несвоєчасне подання відповідної інформації*). Суб'єктивна сторона означених правопорушень характеризується наявністю вини у формі умислу або необережності. Суб'єктами можуть виступати посадові особи, які мають доступ до відповідної інформації у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або договірних зобов'язань, у тому числі співробітники фондового ринку, аудитори, нотаріуси, експерти, оцінювачі, арбітражні керуючі або інші особи, які реалізують надані законом публічні повноваження.

Глава 12 чинного КУпАП містить значну частину правопорушень, що посягають на встановлений порядок обігу інформації у фінансовій та банківській сферах. Так, ст. 164² КУпАП передбачає відповідальність за порушення законодавства з фінансових питань. Суспільна небезпечність зазначеного проступку зумовлюється посяганням на фінансову, податкову, статистичну та іншу інформацію підприємства, яка ґрунтується на даних бухгалтерського обліку. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. (з наступними змінами і доповненнями) передбачає, що бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством (ст. 3 цього закону). На підставі даних бухгалтерського обліку і фінансової звітності формується об'єктивна інформація про майнове та фінансове становище підприємства, і завдяки цій інформації фізичні та юридичні особи отримують уявлення про реальний стан справ на підприємстві.

Протиправні дії, що безпосередньо стосуються інформаційної сфери, полягають у *приховуванні облікових даних, відсутності бухгалтерського обліку, внесенні неправдивих даних до фінансової звітності, неподання фінансової звітності та несвоєчасному або неякісному проведенні інвентаризацій грошових коштів і матеріальних цінностей*. Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності. Суб'єктами правопорушення є посадові особи підприємств, установ та організацій.

Посяганням на суспільні відносини у фінансовій сфері також визнається порушення порядку подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат, що передбачено ст. 164¹ КУпАП. Об'єктивна сторона зазначеного проступку може бути виражена як у формі дії – *включення до декларацій перекручених даних*, так й у формі бездіяльності – *неподання або несвоєчасне подання громадянами декларацій про доходи, неведення або неналежне ведення обліку доходів і витрат*, для яких законами України встановлено обов'язкову форму обліку. Суб'єктивна сторона цього правопорушення полягає в наявності умислу або необережності, а суб'єктами є фізичні особи-платники податків.

Ст. 164¹² КУпАП передбачає відповідальність за порушення бюджетного законодавства України. Відповідно до ст. 4 Бюджетного кодексу України нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетні відносини в Україні, є: Конституція України, Бюджетний кодекс України, Закон України «Про Державний бюджет України», нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу України та інших законів України, нормативно-правові акти органів виконавчої влади, прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу України, рішення про місцевий бюджет, рішення органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийняті відповідно до Бюджетного кодексу України.

Протиправні дії, що посягають на суспільні відносини у процесі виконання бюджетного законодавства, можуть виражатися в різних діях, визначених у диспозиції ст. 164¹² КУпАП (порушення вимог Бюджетного кодексу України при оплаті за рахунок бюджетних коштів, порушення порядку і термінів здійснення такої оплати тощо). Проте безпосереднього стосунку до обігу інформації набувають такі дії, як *включення недостовірних даних до бюджетних запитів*, що призвело до затвердження необґрунтованих бюджетних призначень або необґрунтованих бюджетних асигнувань (ч. 1 ст. 164¹² КУпАП). Бюджетний запит – це документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди. На основі аналізу бюджетних запитів, що подаються головними розпорядниками бюджетних коштів, Міністерство фінансів України готує проект закону про Держав-

ний бюджет України, який подається до Кабінету Міністрів України для розгляду. Суб'єктивна сторона цього правопорушення характеризується наявністю вини у формі умислу, а суб'єктом правопорушення може бути посадова особа бюджетної установи, уповноваженої на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення витрат бюджету.

До числа адміністративних правопорушень у сфері використання бюджетних коштів слід віднести і порушення законодавства про здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти, передбаченого ст. 164¹⁴ КУпАП. Правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти визначаються Законом України «Про здійснення державних закупівель» від 10 квітня 2014 р. З метою створення конкурентного середовища у сфері державних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері та розвитку добросовісної конкуренції законом встановлено процедуру здійснення закупівель для забезпечення потреб держави та територіальної громади. Порушення встановленої законом процедури може виражатися в таких діях, як *неоприлюднення або порушення порядку оприлюднення інформації* щодо закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти, *неподання* в установленому порядку звіту про результати здійснення процедури закупівлі товарів, робіт і послуг, *відображення недостовірних відомостей* у звіті про результати здійснення зазначеної процедури; ненадання інформації, документів та відповідних матеріалів. Зазначені дії також є проявом порушення встановленого порядку створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації, які охороняють нормативні приписи ст. 164¹⁴ КУпАП. Суб'єктивна сторона цього правопорушення може виражатися виною як у формі умислу, так й у формі необережності. Суб'єктом може бути відповідна посадова особа, що відповідає за організацію і проведення процедур закупівель, а також суб'єкт господарювання, який бере участь у процедурі закупівель і подає інформацію для оприлюднення на веб-порталі Уповноваженого органу з питань державних закупівель.

Адміністративні правопорушення, що посягають на порядок обігу інформації у фінансовій та банківській сферах, охоплюють і такі діяння:

– приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 164¹⁵ КУпАП);

- фіктивне банкрутство (ст. 166¹⁷ КУпАП);
- порушення законодавства у сфері гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 166¹⁹ КУпАП);
- порушення законів України та нормативно-правових актів Національного банку України щодо здійснення нагляду (оверсайту) платіжних систем та систем розрахунків (ст. 166²⁰ КУпАП).

Об'єктивна сторона означених правопорушень може проявлятися у формі *подання недостовірних відомостей* про фінансові зобов'язання суб'єкта господарської діяльності (ст. 164¹⁵ КУпАП); *подання завідомо неправдивої інформації* щодо фінансової неспроможності виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом (ст. 166¹⁷ КУпАП); *порушення порядку складання або подання відомостей* до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 166¹⁹ КУпАП); *неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірної інформації* з питань діяльності платіжних систем Національному банку України (ст. 166²⁰ КУпАП). Суб'єктом зазначених проступків можуть виступати громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, керівники банку, засновники (учасники) або службові особи суб'єкта господарської діяльності. Суб'єктивна сторона правопорушень визначається ставленням до наслідків і характеризується наявністю вини у формі прямого умислу або необережності.

Положення глави 12 КУпАП містять низку норм, якими регулюються питання адміністративної відповідальності у сфері соціального страхування населення, що виражається в матеріальному забезпеченні і підтримці непрацездатних громадян за рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства. До них належать порушення законодавства про:

- збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 165¹ КУпАП);
- загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (ст. 165³ КУпАП);
- загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (ст. 165⁴ КУпАП);
- загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням (ст. 165⁵ КУпАП).

У зазначених правопорушеннях протиправні дії, що посягають на встановлений порядок обігу інформації, виражаються у формі:

– *подання недостовірних відомостей*, що використовуються в Державному реєстрі загальнообов’язкового державного соціального страхування та іншої звітності та відомостей, передбачених законами України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування» і «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» (ст. 165¹ КУпАП);

– *несвоєчасне подання або неподання* визначених Законом України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» *відомостей, подання недостовірних відомостей* про використання коштів загальнообов’язкового державного соціального страхування на випадок безробіття (ст. 165³ КУпАП);

– *несвоєчасне подання або неподання встановленої звітності, подання недостовірної звітності* щодо страхових коштів, *несвоєчасне інформування* Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України про річний фактичний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання, що сталися на підприємстві, про зміни технології робіт або виду діяльності підприємства (ст. 165⁴ КУпАП);

– *несвоєчасне подання або неподання встановленої звітності* про використання коштів загальнообов’язкового державного соціального страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, *подання недостовірної звітності* щодо використання страхових коштів (ст. 165⁵ КУпАП).

Особливість правової кваліфікації зазначених правопорушень полягає в правильному визначенні їхнього предмета – змісту відомостей та звітності, що надаються (не надаються) відповідним органам соціального страхування. Суб’єктивна сторона визначається ставленням до наслідків і характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності. Суб’єктом є посадові особи платників страхових внесків (роботодавців та інших осіб, визначених ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування») (ст. 165¹ КУпАП), а також посадові особи підпри-

ємств, установ, організацій, фізичні особи, які використовують найману працю (ст. 165³, 165⁴, 165⁵ КУпАП).

Чинний КУпАП також містить ст. 164³, що передбачає відповідальність за недобросовісну конкуренцію. Ст. 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р. (з наступними змінами і доповненнями) визначає недобросовісну конкуренцію як будь-які дії в конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності. Такими діями є:

- *неправомірне* використання імені, комерційного (фірмового) найменування, торговельної марки (знака для товарів і послуг), рекламних матеріалів, оформлення упаковки товарів і періодичних видань, інших позначень без дозволу (згоди) суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх або схожі на них позначення у господарській діяльності, що призвело чи може призвести до змішування з діяльністю цього суб'єкта господарювання;

- *неправомірне* використання товару іншого виробника, тобто введення в господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи;

- *копіювання* зовнішнього вигляду виробу, тобто відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого суб'єкта господарювання і введення його в господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії, що може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання;

- *порівняльна* реклама, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого суб'єкта господарювання, крім випадків, коли наведені відомості про товари, роботи, послуги, підтверджені фактичними даними, є достовірними, об'єктивними, корисними для інформування споживачів;

- дискредитація суб'єкта господарювання, що полягає в *наданні неправдивих, неточних або неповних відомостей*, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, у тому числі щодо його товарів, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання;

- схилення до бойкоту суб'єкта господарювання, тобто спонукання його конкурентом іншої особи, безпосередньо або через іншу особу, до відмови від установавання договірних зв'язків із цим суб'єктом господарювання, невиконання (розірвання) або

виконання неналежним чином договірних зобов'язань перед цим суб'єктом господарювання;

- схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника), тобто спонукання постачальника конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через іншу особу, до застосування постачальником до покупця (замовника) невігідних умов у господарській діяльності порівняно з цим чи іншими конкурентами покупця (замовника);

- підкуп працівника, посадової особи постачальника – надання або пропонування конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через іншу особу, матеріальних чи інших вигод за неналежне виконання або невиконання працівником, посадовою особою постачальника службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем (замовником) договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, іншого договору або за неукладення договору;

- підкуп працівника, посадової особи покупця (замовника), тобто надання або пропонування конкурентом постачальника, безпосередньо або через іншу особу, матеріальних чи інших вигод за неналежне виконання або невиконання працівником, посадовою особою покупця (замовника) службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем (замовником) договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, іншого договору або за неукладення договору;

- досягнення неправомірних переваг у конкуренції, що виражається в отриманні таких відносно іншого суб'єкта господарювання шляхом порушення чинного законодавства, яке підтверджено рішенням органу державної влади, органу місцевого самоврядування, наділеного відповідною компетенцією;

- поширення інформації, що вводить в оману, тобто повідомлення суб'єктом господарювання, безпосередньо або через іншу особу, одній, кільком особам або невизначеному колу осіб, у тому числі в рекламі, неповних, неточних, неправдивих відомостей, зокрема внаслідок обраного способу їх викладення, замовчування окремих фактів чи нечіткості формулювань, що вплинули або можуть вплинути на наміри цих осіб щодо придбання (замовлення) чи реалізації (продажу, поставки, виконання, надання) товарів, робіт, послуг цього суб'єкта господарювання (гл. 2-4 закону).

Інформацією, що вводить в оману, є відомості, які містять неповні, неточні або неправдиві дані про походження товару, виробника, продавця, спосіб виготовлення, джерела і спосіб придбання та реалізації, кількість, споживчі властивості, якість, комплектність, придатність до застосування, стандарти, характеристики, особливості реалізації товарів, робіт, послуг, ціну і знижки на них, а також про істотні умови договору; містять неповні, неточні або неправдиві дані про фінансовий стан чи господарську діяльність суб'єкта господарювання; приписують повноваження та права, яких не мають, або відносини, в яких не перебувають; містять посилення на обсяги виробництва, придбання, продажу чи поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, яких фактично не було на день поширення інформації.

Також закон визнає недобросовісною конкуренцією неправомірне збирання, розголошення, схилення до розголошення та/або неправомірне використання комерційної таємниці.

Нормативні приписи ст. 164³ КУпАП до недобросовісної конкуренції включають не всі дії, визначені Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції». Об'єктивну сторону цього правопорушення становлять: 1) *незаконне копіювання форми, упаковки, зовнішнього оформлення, а також імітація, копіювання, пряме відтворення товару іншого підприємця, самовільне використання його імені* (ч. 1 ст. 164³ КУпАП); 2) *умисне поширення неправдивих або неточних відомостей*, які можуть завдати шкоди діловій репутації або майновим інтересам іншого підприємця (ч. 2 ст. 164³ КУпАП); 3) *отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також іншої конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця* (ч. 3 ст. 164³ КУпАП). Проте вчинення інших протиправних дій, визначених Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції», не виключає можливості настання адміністративної відповідальності та застосування до винної особи відповідних заходів. Суб'єктивна сторона правопорушень, передбачених коментованою статтею, характеризується наявністю прямого умислу. Суб'єктами вчинення протиправних дій можуть бути посадові особи підприємств, установ та організацій усіх форм власності та громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю, та громадяни, що не є підприємцями і вчинили винні діяння в інтересах третіх осіб.

Адміністративним правопорушенням, що безпосередньо стосується обігу інформації, є незаконне розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, передбачених ст. 164⁹ КУпАП. Правовий порядок розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, спрямований на захист інтересів суб'єктів авторського права і суміжних прав та захист прав споживачів, визначено Законом України «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» від 23 березня 2000 р. (з наступними змінами і доповненнями).

Об'єктивна сторона такого правопорушення полягає в *розповсюдженні* примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, упаковки яких не марковані контрольними марками або марковані контрольними марками, що мають серію чи містять інформацію, котра не відповідає носію цього примірника, або номер, який не відповідає даним Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок.

Адміністративним правопорушенням також є дії, передбачені ст. 166⁴ КУпАП, – порушення порядку подання інформації та виконання рішень Антимонопольного комітету України і його територіальних відділень. Об'єктивна сторона цього протиправного діяння може бути виражена у формі *неподання, несвоєчасного подання інформації або подання завідомо недостовірної інформації* Антимонопольному комітету України та його територіальним відділенням. Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності. Суб'єктом адміністративного проступку є посадові особи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, керівники підприємств, громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності.

Неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірної інформації є формами об'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ст. 166⁹ КУпАП, тобто порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Об'єктивна сторона зазначеного правопорушення виражається в таких формах:

1) *неподання, несвоєчасне подання або подання недостовірної інформації* про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, центральному органу виконавчої влади, що реа-

лізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

2) *ненадання, несвоєчасне надання додаткової інформації* з приводу фінансових операцій, що стали об'єктом фінансового моніторингу, на запит центрального органу виконавчої влади, котрий реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

3) *порушення вимог щодо зберігання документів*, що стосуються ідентифікації та вивчення фінансової діяльності осіб, які здійснюють фінансові операції, та проведених ними фінансових операцій;

4) *неповідомлення* центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, про зупинення проведення фінансової операції, якщо її учасником є особа, яку включено до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або стосовно яких застосовані міжнародні санкції;

5) *ненадання, несвоєчасне надання або надання недостовірної інформації*, пов'язаної з аналізом фінансових операцій, що стали об'єктом фінансового моніторингу, довідок та копій документів (у тому числі тих, що становлять банківську або комерційну таємницю) на запит центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

6) *розголошення* в будь-якому вигляді *інформації*, що відповідно до закону є об'єктом обміну між суб'єктом первинного фінансового моніторингу та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, або факту її подання (одержання) особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з її професійною або службовою діяльністю.

Суб'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 166⁹ КУпАП, характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності. Суб'єктом адміністративного проступку можуть виступати посадові особи суб'єктів пер-

винного фінансового моніторингу, підприємств, установ, організацій, а також громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності.

Глава 13 КУпАП об'єднує адміністративні правопорушення, що посягають на суспільні відносини в галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації. Безпосередній stosунок до порядку обігу інформації мають такі склади правопорушень:

- передача замовнику або у виробництво документації, яка не відповідає вимогам стандартів (ст. 169 КУпАП), що полягає *в передачі замовнику або у виробництві конструкторської, технологічної та проектної документації, яка не відповідає вимогам стандартів, норм і правил щодо якості продукції та її безпеки;*

- введення в обіг продукції, щодо якої немає сертифіката відповідності або свідоцтва про визнання відповідності чи декларації про відповідність, а також неправомірне застосування національного знака відповідності (ст. 170¹ КУпАП), що полягає у введенні виробником чи постачальником в обіг продукції (у тому числі імпоротної), яка підлягає обов'язковому підтвердженню відповідності, але щодо якої *немає сертифіката відповідності або свідоцтва про визнання відповідності*, чи складеної згідно із вимогами технічного регламенту з підтвердження відповідності декларації про відповідність, а також *неправомірне застосування національного знака відповідності;*

- порушення правил виробництва, ремонту, продажу та прокату засобів вимірювальної техніки (ст. 171 КУпАП), однією з форм об'єктивної сторони якого є *неповідомлення або несвоєчасне повідомлення* центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері метрології, про діяльність з виробництва, ремонту, продажу, прокату та застосування засобів вимірювальної техніки, а також *неподання або несвоєчасне подання* до цього органу на погодження переліків засобів вимірювальної техніки, що перебувають в експлуатації та підлягають повірці.

Суб'єктивна сторона зазначених правопорушень може виражатися наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності. Суб'єктами правопорушень є посадові особи підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності.

Визнання України найбільш корумпованою державою Європи зумовило потребу у створенні ефективних механізмів бороть-

би з корупцією як з явищем, що реально загрожує національній безпеці і конституційному ладу держави й становить найсерйознішу небезпеку для суспільства. Враховуючи суспільну небезпечність корупції в публічній і приватній сферах суспільних відносин, вітчизняне законодавство зазнало серйозних змін і доповнень, що регламентують питання відповідальності за вчинення корупційних правопорушень.

Глава 13-А чинного КУпАП об'єднує шість статей, нормами яких врегульовані питання відповідальності за вчинення адміністративних корупційних правопорушень. Окремі з них мають безпосередній стосунок до сфери інформаційних правовідносин, зокрема:

- порушення вимог фінансового контролю (ст. 172⁶ КУпАП);
- порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів (ст. 172⁷ КУпАП);
- незаконне використання інформації, що стала відомою особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172⁸ КУпАП).

Об'єктивна сторона зазначених правопорушень може виражатися в таких діях:

- *неподання або несвоєчасне подання* декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, передбаченої Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»; *неповідомлення або несвоєчасне повідомлення* про відкриття валютного рахунку в установі банку-нерезидента; *подання завідомо недостовірних відомостей* у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, передбаченої Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» (ст. 172⁶ КУпАП);

- *неповідомлення особою безпосереднього керівника* у випадках, передбачених законом, про наявність конфлікту інтересів (ст. 172⁷ КУпАП);

- *незаконне розголошення або використання в інший спосіб особою у своїх інтересах інформації*, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172⁸ КУпАП).

Суб'єктивна сторона зазначених правопорушень може виражатися наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності. Суб'єктами правопорушень є відповідні особи, визначені Законом України від 7 квітня 2011 р. «Про засади запобігання і протидії корупції».

Відповідальність за поширення неправдивої інформації передбачена і нормами глави 14 КУпАП, в якій об'єднані адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку. Ст. 173¹ КУпАП передбачає настання адміністративної відповідальності за *поширювання неправдивих чуток*, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку.

Чутками визнаються повідомлення, які виходять від однієї або більше осіб, про події або явища, що усно передаються від однієї людини до іншої та не мають офіційного підтвердження.

Необхідною умовою для правильної правової кваліфікації дій, передбачених ст. 173¹ КУпАП, є встановлення факту, що поширення чуток реально могло викликати паніку або порушити громадський порядок. При цьому паніка – це психічний стан людей, несвідомий, нестримний страх, викликаний дійсною чи уявною небезпекою, що охоплює людину чи багатьох людей, неконтрольоване прагнення уникнути небезпечної ситуації¹. Порушення громадського порядку полягає в руйнації обстановки громадського спокою, створенні несприятливих зовнішніх умов життєдіяльності людей, що перешкоджає існуванню нормального ритму суспільного життя. Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності, а суб'єктом є фізична осудна особа, яка на момент вчинення адміністративного правопорушення досягла 16-річного віку.

Значна кількість адміністративних правопорушень у сфері обігу інформації міститься в главі 15 КУпАП, нормами якої об'єднані протиправні діяння у сфері встановленого порядку управління. Так, ст. 184² передбачає відповідальність за порушення порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків. Порядок надання такої інформації для централізованого обліку врегульований Сімейним кодексом України 10 січня 2002 р. та Законом України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.

Об'єктивна сторона правопорушення полягає в *порушенні посадовими особами порядку або строків подання інформації* про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) ба-

¹ Психологія : словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

тків, для централізованого обліку. Зазначене правопорушення може вчинятись як умисно, так й у формі необережності. Суб'єктом є посадові особи закладів, в яких знаходяться діти без піклування батьків, а також органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Адміністративній відповідальності також підлягають особи, які здійснюють публічні заклики до невиконання вимог працівника міліції чи посадової особи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України (ст. 185⁷ КУпАП). Такі заклики можуть відбуватися шляхом *поширення завідомо неправдивих відомостей* у лозунгах, листівках, за допомогою засобів масової інформації тощо. Обов'язковим елементом зазначеного складу правопорушення є мета поширення завідомо неправдивих відомостей, тобто провокація непокори законній вимозі працівника міліції. Для правильної кваліфікації дій, передбачених ст. 185⁷ КУпАП, теж необхідно встановити наявність суспільно небезпечних наслідків – порушення громадського порядку, що перебуває у причиново-наслідковому зв'язку з такими діями. Здійснення публічних закликів шляхом поширення завідомо неправдивих відомостей може відбуватися лише умисно, а суб'єктом є фізична осудна особа, яка на момент вчинення адміністративного правопорушення досягла 16-річного віку.

Ст. 185¹¹ КУпАП передбачає настання адміністративної відповідальності за розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист. Перелік таких відомостей визначено Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. (з наступними змінами і доповненнями) та включає в себе інформацію щодо особистої охорони, охорони житла і майна осіб, взятих під захист, заміни документів та зміни зовнішності, даних щодо змінених місця роботи або навчання, використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів тощо. Суб'єктом зазначеного правопорушення може виступати особа, щодо якої застосовуються заходи безпеки, а суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності. Для правильного оцінювання протиправності зазначених дій також необхідно враховувати, що розголошення відомостей про заходи безпеки тягне за собою адміністративну відповідальність, якщо це не призвело чи могло при-

звести до тяжких наслідків, адже у протилежному випадку такі дії є підставою для настання кримінальної відповідальності.

Чинний КУпАП встановлює адміністративну відповідальність за порушення порядку подання або використання даних державних статистичних спостережень (ст. 186³). Закон України «Про державну статистику» від 17 вересня 1992 р. визначає державну статистичну діяльність як сукупність дій, пов'язаних із проведенням державних статистичних спостережень та наданням інформаційних послуг, що спрямована на збирання, опрацювання, аналіз, поширення, збереження, захист та використання статистичної інформації, забезпечення її достовірності, а також удосконалення статистичної методології (ст. 1 закону). Метою статистичної діяльності є отримання всебічної та об'єктивної статистичної інформації щодо економічної, соціальної, демографічної й екологічної ситуації в Україні та її регіонах і забезпечення нею держави та суспільства.

Об'єктивна сторона зазначеного правопорушення може виражатися в:

- *неподанні* органам державної статистики *даних* для проведення державних статистичних спостережень;
- *поданні* органам державної статистики *недостовірних даних* для проведення державних статистичних спостережень, *не в повному обсязі, не за формою, передбаченою звітно-статистичною документацією, чи із запізненням*;
- *незабезпеченні належного стану* первинного обліку;
- *порушенні порядку* ведення Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України;
- *порушенні порядку використання конфіденційної інформації, приховуванні або перекрученні даних* державних статистичних спостережень, а також *використанні їх у засобах масової інформації, для поширення в інформаційних мережах, на паперових, магнітних та інших носіях, у наукових працях тощо без посилання на їхнє джерело*.

Суб'єктивна сторона зазначених протиправних діянь характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності. Суб'єктами правопорушень можуть бути посадові особи та громадяни, у тому числі суб'єкти підприємницької діяльності.

Адміністративній відповідальності підлягають особи, які здійснюють виготовлення, випуск або розповсюдження продукції

друкованого засобу масової інформації після припинення його діяльності, а також ухиляються від перереєстрації друкованого засобу масової інформації чи від повідомлення реєструючому органу про зміну виду видання, юридичної адреси засновника (співзасновників), місцезнаходження редакції. Зазначені дії є формами об'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 186⁶ КУпАП. Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності, а суб'єктом є фізична осудна особа, яка на момент вчинення адміністративного правопорушення досягла 16-річного віку.

Ст. 186⁷ чинного КУпАП також встановлює відповідальність за недоставляння або порушення строку доставляння обов'язкового безоплатного примірника документів. Закон України «Про обов'язковий примірник документів» від 9 квітня 1999 р. (з наступними змінами і доповненнями) передбачає, що виробники документів (юридична особа незалежно від форми власності або фізична особа, яка виготовляє різні види тиражованих документів) на безоплатній або платній основі зобов'язані надавати всі або окремі за їхнім профілем чи/та видом безоплатні примірники Книжковій палаті України, національним, у тому числі спеціалізованим, всеукраїнським бібліотекам, Верховній Раді України, Президентові України, Кабінетові Міністрів України, Конституційному Суду України, центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації друкованих засобів масової інформації, центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у видавничій сфері; державним центрам науково-технічної та економічної інформації тощо. Законом також визначено строки одержання відповідних обов'язкових примірників документів вказаними одержувачами. Порушення передбаченого законом порядку надання обов'язкового примірника документа є фактичною підставою притягнення до адміністративної відповідальності особи за ст. 186⁷ КУпАП.

Глава 15 КУпАП містить низку правопорушень, що проявляються у невиконанні законних вимог спеціально уповноважених державних органів щодо надання інформації, необхідної для здійснення наглядових або контрольних функцій.

Об'єктивна сторона таких правопорушень може бути у формі ненадання інформації відповідному органу, надання неправди-

вої інформації, несвоєчасного подання або неподання відповідних звітів тощо. До числа таких правопорушень належать:

- невиконання законних вимог національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (ст. 188⁷ КУпАП);

- невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків, а так само інших законних вимог посадових осіб органів державної санітарно-епідеміологічної служби (ст. 188¹¹ КУпАП);

- невиконання законних вимог державного виконавця (ст. 188¹³ КУпАП);

- невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері енергозбереження (ст. 188¹⁴ КУпАП);

- невиконання законних вимог (приписів) посадових осіб органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки (ст. 188¹⁸ КУпАП);

- невиконання законних вимог Рахункової палати, народного депутата України (ст. 188¹⁹ КУпАП);

- невиконання законних вимог посадових осіб органів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (ст. 188³¹ КУпАП);

- невиконання законних вимог Вищої ради юстиції та створених при ній тимчасових колегіальних органів (комісій) щодо надання інформації (ст. 188³² КУпАП);

- невиконання законних вимог посадових осіб органів охорони культурної спадщини (ст. 188³³ КУпАП);

- невиконання законних вимог Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів або членів цих органів щодо надання інформації (ст. 188³⁵ КУпАП);

- невиконання законних вимог посадових осіб національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг (ст. 188³⁶ КУпАП);

- невиконання законних вимог посадових осіб органів ринкового нагляду та їх територіальних органів (ст. 188³⁷ КУпАП);

- порушення законодавства у сфері захисту персональних даних (ст. 188³⁹ КУпАП);

- порушення законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів (ст. 188⁴¹ КУпАП);

– невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку підприємництва (ст. 188⁴⁵ КУпАП);

– порушення порядку видобутку, виробництва, використання та реалізації дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння (ст. 189¹ КУпАП);

– порушення законодавства в галузі державного експортного контролю (ст. 212⁴ КУпАП).

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності. Суб'єктами вказаних правопорушень можуть бути як посадові особи, так і громадяни.

Глава 15 КУпАП також включає групу однорідних правопорушень, що посягають на суспільні відносини у сфері виконання військового обов'язку, несення військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, зокрема:

– порушення військовозобов'язаними чи призовниками законодавства про військовий обов'язок і військову службу (ст. 210 КУпАП);

– умисне зіпсуття обліково-військових документів чи втрата їх з необережності (ст. 211 КУпАП);

– неподання у військові комісаріати списків юнаків, які підлягають приписці до призовних дільниць (ст. 211² КУпАП);

– несвоєчасне подання документів, необхідних для ведення військового обліку військовозобов'язаних і призовників, несповіщення їх про виклик у військові комісаріати (ст. 211⁵ КУпАП);

– неподання відомостей про військовозобов'язаних і призовників (ст. 211⁶ КУпАП).

Об'єктивна сторона цих адміністративних правопорушень може безпосередньо стосуватися порядку обігу інформації і проявлятися в: *недбалому зберіганні* військовозобов'язаними і призовниками обліково-військових документів; *несвоєчасному поданні* в обліковий орган відомостей про зміну місця проживання, освіти, місця роботи, посади; *неподанні* керівниками або іншими відповідальними за військово-облікову роботу посадовими особами до відповідних районних (міських) військових комісаріатів списків громадян, які підлягають приписці до призовних дільниць; *несвоєчасному поданні* обліково-військових документів (військових квитків, посвідчень про приписку до призовних ді-

льниць) на жильців, які є військовозобов'язаними або призовниками, для оформлення взяття на військовий облік або зняття з обліку; а також *несповідненні* їх про виклик у військові комісаріати. Суб'єктивна сторона зазначених правопорушень може характеризуватися наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності, а суб'єктами є військовозобов'язані і призовники, посадові особи медико-соціальних експертних комісій та державних органів реєстрації актів цивільного стану, керівники та інші відповідальні за військово-облікову роботу посадові особи підприємств, установ, організацій, колективних сільськогосподарських підприємств і навчальних закладів.

Порушенням встановленого законом порядку обігу інформації також слід визнавати дії, передбачені ст. 212¹ КУпАП, що полягають у *повідомленні неправдивих відомостей* державним органам реєстрації актів цивільного стану та несвоєчасній реєстрації народження дитини. Зазначене правопорушення може бути вчинено як умисно, так й у формі необережності. Суб'єктом є фізична осудна особа, яка на момент вчинення адміністративного правопорушення досягла 16-річного віку.

У системі адміністративних правопорушень, що посягають на встановлений порядок управління, особливе місце займає порушення законодавства про державну таємницю, передбачене ст. 212² КУпАП. Особливість зазначеного правопорушення, насамперед, зумовлена його предметом – інформацією, що становить державну таємницю. Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р., що регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці, визначає останню як вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому законом, державною таємницею і підлягають охороні державою (ст. 1). Об'єктивна сторона порушення законодавства про державну таємницю може бути виражена в дев'яти формах, зокрема:

- 1) *недодержання встановленого законодавством порядку передачі* державної таємниці іншій державі чи міжнародній організації;
- 2) *засекречування інформації* про:

– стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту;

– аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися та загрожують безпеці громадян;

– стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти та культури населення;

– факти порушень прав і свобод людини та громадянина;

– незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб;

– іншу інформацію, яка відповідно до законів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не може бути засекречена;

3) *безпідставне засекречування інформації;*

4) *надання грифа секретності матеріальним носіям конфіденційної або іншої таємної інформації, яка не становить державної таємниці, або ненадання грифа секретності матеріальним носіям інформації, що становить державну таємницю, а також безпідставне скасування чи зниження грифа секретності матеріальних носіїв секретної інформації;*

5) *порушення встановленого законодавством порядку надання допуску та доступу до державної таємниці;*

6) *невжиття заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та незабезпечення контролю за охороною державної таємниці;*

7) *провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, без отримання в установленому порядку спеціального дозволу на провадження такої діяльності, а також розміщення державних замовлень на виконання робіт, доведення мобілізаційних завдань, пов'язаних із державною таємницею, в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях, яким не надано спеціального дозволу на провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею;*

8) *недодержання вимог законодавства щодо забезпечення охорони державної таємниці під час здійснення міжнародного співробітництва, прийому іноземних делегацій, груп, окремих іноземців та осіб без громадянства і проведення роботи з ними;*

9) невиконання норм і вимог криптографічного та технічного захистів секретної інформації, унаслідок чого виникає реальна загроза порушення її конфіденційності, цілісності і доступності.

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується наявністю вини у формі умислу. Суб'єктами цього можуть бути як посадові особи, так і громадяни.

Адміністративним правопорушенням також визнається порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію (ст. 212⁵ КУпАП). Відповідно до ст. 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. службова інформація є інформацією з обмеженим доступом й охоплює відомості:

1) що містяться в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішню службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;

2) зібрані в процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни, які не віднесені до державної таємниці.

Обмеження доступу до службової інформації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності таких вимог:

1) винятково в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або підтримання авторитету й неупередженості правосуддя;

2) коли розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) коли шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні (ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації»).

Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 212⁵ КУпАП, полягає в *недодержанні* або *невиконанні* порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, зібрану в

процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, що призвело до розголошення такої інформації. Із суб'єктивної сторони зазначене правопорушення характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності, а суб'єктами є особи, яким ця інформація була довірена в процесі виконання посадових або службових обов'язків.

Порушеннями законодавства про доступ до публічної інформації визнаються протиправні дії, передбачені ст. 212³ КУпАП. Об'єктивна сторона зазначеного складу адміністративного правопорушення полягає в:

- *неоприлюдненні інформації, обов'язкове оприлюднення якої передбачено законами України «Про доступ до публічної інформації» та «Про засади запобігання і протидії корупції» (ч. 1 ст. 212³ КУпАП);*

- *необґрунтованому віднесенні інформації до інформації з обмеженим доступом, ненаданні відповіді на запит на інформацію, ненаданні інформації, неправомірній відмові в наданні інформації, несвоєчасному або неповному наданні інформації, наданні недостовірної інформації (ч. 2 ст. 212³ КУпАП);*

- *обмеженні доступу до інформації або віднесенні інформації до інформації з обмеженим доступом, якщо це прямо заборонено (ч. 3 ст. 212³ КУпАП);*

- *неправомірній відмові в наданні інформації, несвоєчасному або неповному наданні інформації, наданні інформації, що не відповідає дійсності, у відповідь на адвокатський запит, запит кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, її палати або члена відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ч. 4 ст. 212³ КУпАП);*

- *ненаданні доступу до судового рішення або матеріалів справи за заявою особи, а також інше порушення Закону України «Про доступ до судових рішень» (ч. 5 ст. 212³ КУпАП);*

- *незаконній відмові у прийнятті та розгляді звернення громадян, а також іншому порушенні Закону України «Про звернення громадян» (ч. 6 ст. 212³ КУпАП).* Суб'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 212³ КУпАП, характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності. Суб'єктом правопорушення може бути лише посадова особа.

Безпосередній стосунок до порушення встановленого законом порядку обігу інформації мають діяння, що полягають у здійсненні незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконному виготовленні чи розповсюдженні копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем. Відповідальність за вчинення таких дій передбачена ст. 212⁶ КУпАП.

Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 5 липня 1994 р. (з наступними змінами і доповненнями) визначає інформаційну (автоматизовану) систему як організаційно-технічну систему, в якій реалізується технологія оброблення інформації з використанням технічних і програмних засобів.

Неправомірні дії у сфері захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах, за які встановлюється адміністративна відповідальність, виражаються в таких формах:

- здійснення незаконного доступу до інформації, яка зберігається, обробляється чи передається в інформаційних (автоматизованих) системах (ч. 1 ст. 212⁶ КУпАП);

- здійснення незаконного доступу до інформації, яка зберігається, обробляється чи передається в інформаційних (автоматизованих) системах, призначених для зберігання та обробки інформації з обмеженим доступом (ч. 3 ст. 212⁶ КУпАП);

- незаконне копіювання інформації, яка зберігається в інформаційних (автоматизованих) системах, у паперовій чи електронній формі (ч. 4 ст. 212⁶ КУпАП);

- безоплатне незаконне розповсюдження інформації, яка зберігається в інформаційних (автоматизованих) системах, у паперовій чи електронній формі (ч. 4 ст. 212⁶ КУпАП);

- незаконний збут інформації, яка зберігається в інформаційних (автоматизованих) системах, у паперовій чи електронній формі (ч. 5 ст. 212⁶ КУпАП).

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується винятково умисною формою вини, суб'єктом є фізична осудна особа, яка на момент вчинення адміністративного правопорушення досягла 16-річного віку.

Глава 15-А чинного КУпАП передбачає відповідальність за правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення. Аналіз но-

рмативних приписів вказаного розділу свідчить, що практично всі склади адміністративних правопорушень у сфері виборчого процесу стосуються порушення встановленого законом порядку створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації. Так, закон передбачає настання адміністративної відповідальності за:

- порушення порядку ведення Державного реєстру виборців, порядку подання відомостей про виборців до органів Державного реєстру виборців, виборчих комісій, порядку складання та подання списків виборців, списків громадян України, які мають право брати участь у референдумі, та використання таких списків (ст. 212⁷ КУпАП);

- порушення права громадянина на ознайомлення з відомостями Державного реєстру виборців, зі списком виборців, списком громадян, які мають право брати участь у референдумі (ст. 212⁸ КУпАП);

- порушення порядку ведення передвиборної агітації, агітації під час підготовки і проведення референдуму з використанням засобів масової інформації та порядку участі в інформаційному забезпеченні виборів (ст. 212⁹ КУпАП);

- порушення обмежень щодо ведення передвиборної агітації, агітація в день проведення референдуму (ст. 212¹⁰ КУпАП);

- ненадання можливості оприлюднити відповідь щодо інформації, поширеної стосовно суб'єкта виборчого процесу (ст. 212¹¹ КУпАП);

- порушення права на користування приміщеннями під час виборчої кампанії (ст. 212¹² КУпАП);

- виготовлення або розповсюдження друкованих матеріалів передвиборної агітації, які не містять відомостей про установу, що здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск (ст. 212¹³ КУпАП);

- порушення порядку розміщення агітаційних матеріалів чи політичної реклами або розміщення їх у заборонених законом місцях (ст. 212¹⁴ КУпАП);

- замовлення або виготовлення виборчих бюлетенів понад встановлену кількість (ст. 212¹⁶ КУпАП);

- ненадання копії виборчого протоколу (ст. 212¹⁷ КУпАП);

- порушення порядку опублікування документів, пов'язаних із підготовкою і проведенням виборів, референдуму (ст. 212²⁰ КУпАП).

Суб'єктивна сторона зазначених правопорушень характеризується наявністю вини як у формі умислу, так й у формі необережності. Суб'єктами можуть виступати уповноважені члени виборчих комісій, власники, посадові чи службові особи, творчі працівники засобів масової інформації, а також загальний суб'єкт адміністративного проступку – фізична осудна особа, яка на момент вчинення суспільно небезпечного діяння досягла 16-річного віку.

При вирішенні питання про правову кваліфікацію дій особи, яка вчинила правопорушення в інформаційній сфері, необхідно враховувати обставини, що виключають адміністративну відповідальність, а також обставини, за наявності яких особа звільняється від адміністративної відповідальності.

Ст. 17 чинного КУпАП до обставин, що виключають адміністративну відповідальність, відносить крайню необхідність, необхідну оборону та неосудність. Обставинами звільнення від адміністративної відповідальності є малозначність правопорушення та передача матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації або трудового колективу (ст. 20, 21 КУпАП).

Запитання для самоконтролю

1. Які нормативні акти становлять правову основу адміністративної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері?
2. Назвіть характерні ознаки адміністративної відповідальності в інформаційній сфері.
3. Охарактеризуйте проблеми кодифікації адміністративних правопорушень в інформаційній сфері.
4. Розкрийте зміст підстав адміністративної відповідальності в інформаційній сфері.
5. Охарактеризуйте елементи складу адміністративного правопорушення в інформаційній сфері.
6. Визначте співвідношення адміністративної і дисциплінарної відповідальності за правопорушення у сфері обігу інформації.
7. За якими критеріями будується класифікація адміністративних правопорушень в інформаційній сфері?
8. З урахуванням структури Особливої частини чинного КУпАП здійсніть юридичний аналіз відповідних складів правопорушень в інформаційній сфері.
9. Розкрийте зміст обставин, що виключають адміністративну відповідальність.
10. Охарактеризуйте обставини звільнення від адміністративної відповідальності.

3.4. Кримінально-правова відповідальність

У механізмі охорони та захисту інформаційних правовідносин особливе місце займає інститут кримінальної відповідальності, що відображає наслідки невиконання або неналежного виконання особою норм інформаційного законодавства і тягне невідворотність реагування держави на вчинені кримінальні правопорушення (кримінальні проступки та злочини)¹.

Правову основу кримінальної відповідальності становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) є основним нормативно-правовий актом, що регламентує питання відповідальності за кримінальні правопорушення і має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку і громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили (ст. 2 КК України).

На сьогодні чинне кримінальне законодавство не містить чіткого визначення поняття кримінальної відповідальності, хоча використовує цей термін у багатьох нормах (ст. 2 КК України «Підстава кримінальної відповідальності», розділ II «Закон про кримінальну відповідальність», розділ IV «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)» тощо).

Немає неоднозначної відповіді на це питання і в науковому середовищі. Так, одні науковці визначають кримінальну відповідальність як регульований нормами права *обов'язок* особи, що вчинила злочин, *підлягати певним заходам негативного впливу та терпіти передбачені законом обмеження*², інші – як врегу-

¹ З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 року поняття злочину, як і поняття кримінального проступку, стали складовими поняття кримінального правопорушення. Утім на сьогодні відповідні зміни до чинного КК України не внесені, через що у цьому навчальному виданні використовуватиметься термін «злочин».

² Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. – К. : А.С.К., 2001. – 347 с.

льовані кримінально-правовими нормами *суспільні відносини*¹, як особливий *правовий інститут*, у межах якого здійснюється *офіційна оцінка (осуд)* поведінки особи як злочинної², як *покарання* за суспільно небезпечне, винне, передбачене КК діяння, вчинене суб'єктом злочину³. Зазначимо, що законодавець чітко відмежовує поняття кримінальної відповідальності від поняття покарання, тобто заходу примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною в учиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. До числа таких заходів ст. 51 КК України відносить: 1) штраф; 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 4) громадські роботи; 5) виправні роботи; 6) службові обмеження для військовослужбовців; 7) конфіскацію майна; 8) арешт; 9) обмеження волі; 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; 11) позбавлення волі на певний строк; 12) довічне позбавлення волі.

Отже, кримінальна відповідальність і покарання не є тотожними поняттями. Кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. У свою чергу, покарання є лише однією із форм реалізації кримінальної відповідальності, що визначає тяжкість і тривалість останньої.

Ознаки (критерії) розмежування зазначених категорій наведені в табл. 3.2.

¹ Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации / Л. В. Багрий-Шахматов. – Одесса, 2000. – 412 с.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Канон, А.С.К, 2001. – 1102 с.

³ Чернишова Н. В. Кримінальне право України (Загальна частина) : навч. посіб. / Н. В. Чернишова. – К. : Атіка, 2003. – 288 с.

КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
І КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ

Критерії відмежування		<i>Кримінальна відповідальність</i>	<i>Кримінальне покарання</i>
1	<i>Законодавча підстава</i>	Диспозиція норми, що відображена у відповідній статті КК України (діяння, що містить усі ознаки складу кримінального правопорушення)	Санкція норми, що закріплена в конкретній статті Особливої частини КК України
2	<i>Момент виникнення</i>	Вчинення передбаченого кримінальним законом кримінального правопорушення	Набуття законної сили обвинувального вироку суду
3	<i>Спосіб виразу</i>	Осуд протиправної поведінки з боку держави і суспільства	Види і строки примусових заходів, що полягають в обмеженні прав і свобод особи, яка вчинила протиправне діяння

Кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, оскільки їй притаманні всі ознаки останньої:

1) кримінальна відповідальність є засобом охорони встановленого державою правопорядку;

2) зміст кримінальної відповідальності визначається нормами права;

3) кримінальна відповідальність є наслідком здійснення правопорушення і супроводжується державним та громадським осудом правопорушника і вчиненого ним діяння;

4) кримінальна відповідальність нерозривно пов'язана з державно-правовим примусом і призводить до настання негативних для правопорушника наслідків (морального або матеріального характеру);

5) реалізація кримінальної відповідальності відбувається у відповідних процесуальних формах.

Водночас кримінальна відповідальність є особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави на протиправні дії, через що вона характеризується низкою специфічних ознак, зокрема:

1. Кримінальна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, що настає за вчинення суспільно небезпечних діянь у різних сферах життєдіяльності суспільства, тобто *норми щодо застосування кримінальної відповідальності спрямовані на охорону нормативних приписів інших галузей права (цивільного, банківського, фінансового, трудового, інформаційного тощо).*

2. Мета кримінальної відповідальності знаходить свій вираз у *загальній і спеціальній превенціях*: загальна превенція полягає в утриманні від учинення злочинів інших осіб шляхом покарання конкретної особи, спеціальна – спрямована на обмеження можливості винної особи вчинити новий злочин шляхом її ізоляції від суспільства.

3. Кримінальна відповідальність передбачає *офіційну оцінку* відповідними державними органами *поведінки особи як злочинної*.

Офіційна оцінка суспільно небезпечної і протиправної поведінки особи, відповідальність за яку передбачена нормами КК України, здійснюється спеціально уповноваженими органами держави – судами – і процесуально закріплюється у вироку суду, який проголошується ім'ям України.

Ст. 62 Конституції України проголошує, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Це означає, що обов'язковими ознаками вироку є його законність та обґрунтованість.

Висновок про суспільну небезпечність, протиправність, винуватість та караність поведінки особи стає можливим за умови доведення таких підстав:

– *юридична* (або *нормативна*) підстава – наявність норми КК України, що встановлює відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення;

– *фактична* підстава – факт вчинення особою в об'єктивній реальності суспільно небезпечного діяння, за яке передбачена можливість настання кримінальної відповідальності.

Для настання кримінальної відповідальності необхідною є й *процесуальна* підстава – обвинувальний вирок суду, що в установленому порядку набув чинності.

Отже, кримінальна відповідальність настає винятково за вчинення злочинів, вичерпний перелік яких міститься в КК України і реалізується лише *в судовому порядку*.

4. Правові наслідки кримінальної відповідальності можуть знаходити вираз у примусовій ізоляції особи від суспільства (позбавлення волі на певний строк) та судимості. Утім виконання призначеного в обвинувальному вироку покарання і судимість є факультативними ознаками кримінальної відповідальності (ст. 88-89, 91 КК України).

Таким чином, поняття кримінальної відповідальності слід розуміти як самостійний вид юридичної відповідальності, що спрямований на охорону та захист суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності суспільства і полягає в офіційному оцінюванні державою поведінки особи як злочинної, результатом якого є настання негативних для правопорушника наслідків, конкретизованих в обвинувальному вироку суду.

Складовою інституту кримінальної відповідальності є відповідальність за правопорушення у сфері обігу інформації. Чинне кримінальне законодавство не містить окремого розділу, родовим об'єктом якого є група однорідних суспільних відносин у сфері обігу інформації. Водночас норми Особливої частини КК України закріплюють понад 50 складів злочинів, що посягають на встановлений законом порядок створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації. На відміну від адміністративних правопорушень, злочини в інформаційній сфері характеризуються більш високим ступенем суспільної небезпеки, призводять до завдання реальної або потенційної істотної шкоди інтересам особи, держави, суспільства і передбачають можливість призначення покарання у вигляді позбавлення волі.

Важливе значення для характеристики окремих складів злочинів в інформаційній сфері має закріплене у розділі III КК України поняття злочину та його видів.

Відповідно до ст. 11 КК України злочином є суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Не визнається злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небез-

пеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі (ст. 12 КК України).

Злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Ця класифікація поширюється також на злочини в інформаційній сфері і відображає суспільну небезпечність таких діянь для особи, держави і суспільства в цілому. Залежно від ступеня суспільної небезпеки, групи однорідних відносин, яким безпосередньо завдається шкода протиправним діянням, злочини у сфері обігу інформації доцільно поділити на такі групи (рис. 3.1):

1. *Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері обігу інформації з обмеженим доступом та іншої інформації, що охороняється законом.*

2. *Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері технічного захисту інформації.*

3. *Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері інформаційно-психологічної безпеки особи та суспільства.*

Рис. 3.1. Злочини в інформаційній сфері

Зазначений поділ злочинів має доволі умовний характер і наводиться тільки з метою зручності висвітлення підстав кримінальної відповідальності в інформаційній сфері.

I. Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері обігу інформації з обмеженням доступу та іншої інформації, що охороняється законом.

Характеризуючи першу групу злочинів, що посягають на встановлений законом порядок обігу інформації, слід виділити дві групи кримінальних правопорушень:

- 1) злочини, що посягають на встановлений законом порядок обігу інформації з обмеженням доступом;
- 2) злочини, що посягають на порядок обігу іншої (відкритої) інформації, що охороняється законом.

Склади злочинів у сфері обігу інформації з обмеженням доступом містяться в різних розділах чинного КК України, проте їх об'єднання в одну групу зумовлено предметом протиправного діяння – відомостями, доступ до яких має лише обмежене коло осіб і оприлюднення яких відбувається в чітко визначеному законодавчому порядку. Обмеження доступу до інформації здійснюється в інтересах національної безпеки або охорони законних прав фізичних та юридичних осіб.

На сьогодні вітчизняне законодавство регулює питання обігу близько 20 видів інформації з обмеженням доступом. Водночас Закон України «Про доступ до публічної інформації» поділяє інформацію з обмеженням доступом на такі види:

1. Таємна інформація – інформація, розголошення якої може завдати шкоду особі, суспільству і державі, доступ до якої обмежується на таких підставах:

1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

2. Службова інформація – це інформація:

1) що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішню службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробленням напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;

2) зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

3. Конфіденційна інформація – інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватись у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов (ст. 6-9 закону).

Зазначений поділ знайшов своє відображення в чинному КК України, нормами якого врегульовані питання кримінальної відповідальності за порушення встановленого порядку обігу різних видів інформації з обмеженим доступом. Юридичний аналіз складів правопорушень у цій сфері доцільно проводити з урахуванням змісту та режиму доступу до такої інформації.

Отже, до першої групи кримінальних правопорушень належать злочини у сфері обігу таємної інформації:

- державної таємниці;
- професійної таємниці (лікарська, адвокатська);

– таємниці особистого життя (кореспонденції, голосування, усиновлення);

– банківської та комерційної таємниці, таємниці слідства та інших таємниць, що охороняються законом.

Злочини у сфері обігу інформації, що становлять державну таємницю, містяться в різних розділах Особливої частини КК України, проте спільним для них є предмет злочинного посягання – відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому Законом України «Про державну таємницю», державною таємницею і підлягають охороні державою (ст. 1).

Кримінальна відповідальність за злочини, предметом яких є відомості, що становлять державну таємницю, насамперед передбачена в розділі I КК України «Злочини проти основ національної безпеки України». Два склади злочинів цього розділу безпосередньо стосуються встановленого законом порядку охорони та захисту відомостей, що становлять державну таємницю: ст. 111 КК України «Державна зрада» і ст. 114 КК України «Шпигунство».

Як і інші злочини проти основ національної безпеки, дії, передбачені ст. 111, 114 КК України, є найбільш суспільно небезпечними посяганнями, оскільки їхнім родовим об'єктом виступають відносини, що забезпечують державну безпеку, конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканість, обороноздатність України.

З об'єктивної сторони злочини, передбачені ст. 111, 114 КК України, можуть виражатись у двох формах:

1) *передача* іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю;

2) *збирання* таких відомостей з метою *передачі* іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам.

Передача зазначених відомостей матиме місце у випадках, коли особа володіє ними і повідомляє їх іноземній державі, організації або їхньому представнику шляхом усного повідомлення, пересилання тощо.

Збирання зазначених відомостей полягає в їх пошуку і здобуванні, придбанні будь-яким способом з подальшим зосередженням їх в одному чи кількох місцях.

Для кваліфікації злочину немає значення, кому належить ініціатива збирання чи передачі відповідних відомостей – виконавцю чи адресату шпигунства. Не матиме значення для відповідальності й оригінальність власне документа, що містить відповідні відомості, оскільки протиправними визнаватимуться саме їх збирання, передача.

Висока суспільна небезпечність цих злочинів відображається в їхній суб'єктивній стороні: дії, передбачені ст. 111, 114 КК України, є умисними і вчиняються тільки з прямим умислом. Характерною ознакою зазначених злочинів є наявність спеціального суб'єкта – іноземця або особи без громадянства, які є осудними і досягли 16-річного віку (ст. 114 КК України) та громадянина України, осудного, 16-річного віку (ст. 111 КК України).

Слід зауважити, що чинний КК України містить заохочувальні норми щодо звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили протиправні дії, передбачені ст. 111, 114, а саме:

1) звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їхніх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання (ч. 1 ст. 111 КК України);

2) звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила протиправну діяльність та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернене заподіяння шкоди інтересам України (ч. 1 ст. 114 КК України).

Підстави кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері обігу державної таємниці також закріплені в розділі XIV КК України «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову на мобілізацію».

Ст. 328 КК України «Розголошення державної таємниці» передбачає відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

Ст. 329 КК України «Втрата документів, що містять державну таємницю» встановлює відповідальність за втрату документів

або інших матеріальних носіїв секретної інформації, що містять державну таємницю, а також предметів, відомості про які становлять державну таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата стала результатом порушення встановленого законом порядку поводження із зазначеними документами та іншими матеріальними носіями секретної інформації або предметами.

Для злочинів, закріплених у ст. 328, 329 КК України, є спільним безпосередній об'єкт – суспільні відносини з охорони державної таємниці в різних сферах діяльності держави (економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки). Проте предмет цих злочинів не є тотожним. Предметом злочину, передбаченого ст. 328 КК України, є відомості, що становлять зміст державної таємниці (ст. 1 Закону України «Про державну таємницю»), предметом злочину, передбаченого ст. 329 КК України, – документи, що містять державну таємницю, інші матеріальні носії секретної інформації, що містять державну таємницю, а також предмети, відомості про які становлять державну таємницю.

Відмінність між злочинами, передбаченими ст. 328, 329 КК України, полягає і в їхній об'єктивній стороні. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 328 КК України, виражається в розголошенні відомостей, що становлять державну таємницю, тобто протиправному доведенні їх до відома сторонніх осіб, яким ці відомості не повинні бути відомі. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 329 КК України, характеризується сукупністю двох взаємопов'язаних ознак, одна з яких є причиною, а інша – наслідком: 1) *порушення* особою, якій було довірено матеріальні носії секретної інформації, що містить державну таємницю, або предмети, відомості про які становлять державну таємницю, *встановленого* законом порядку поводження із ними; 2) втрата зазначених матеріальних носіїв інформації або предметів.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 328 КК України, може виражатись як у формі умислу, так й у формі необережності. Утім обов'язковою умовою при розголошенні є відсутність ознак державної зради або шпигунства. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 329 КК України, характеризується складною формою вини: умислом або необережністю щодо діяння (порушення встановленого законом порядку поводження з відповідними носіями секретної інформації або предме-

тами) і необережністю щодо наслідків у вигляді втрати вказаних носіїв інформації (предметів), а також до тяжких наслідків, які є кваліфікуючими ознаками як злочину, визначеного ст. 329 КК України, так і злочину, визначеного ст. 328 КК України.

Кримінальне законодавство України також містить норми, що встановлюють відповідальність за порушення встановленого законом порядку зберігання відомостей військового характеру, які становлять державну таємницю. Розділ XIX КК України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» містить ст. 422 «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості».

Безпосереднім об'єктом зазначеного злочину є режим охорони відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, тобто інформація, що належить до державної таємниці у сфері оборони.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 422 КК України, може виражатись у двох формах:

1) *розголошення* відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, за відсутності ознак державної зради (ч. 1 ст. 422 КК України);

2) *порушення встановлених правил поводження* з документами або матеріалами, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, а також із предметами, відомості про які становлять державну таємницю, що спричинило їхню втрату (ч. 2 ст. 422 КК України).

Суб'єктивна сторона злочину в першій його формі характеризується як умисною, так і необережною формою вини до діяння, а в другій – умислом або необережністю до діяння і необережністю до наслідків.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 422 КК України, можуть бути військовослужбовці або військовозобов'язані під час проходження зборів, незалежно від того, яким чином відповідні відомості стали їм відомі. Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 2 ст. 422 КК України, спеціальний: ним є особа, якій відповідні документи, матеріали чи предмети були довірені.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 3 ст. 422 КК України, є тяжкі наслідки. Психічне ставлення винного до тяжких наслідків характеризується виною у формі необережності.

У системі кримінальних правопорушень, що посягають на встановлений законом порядок обігу інформації з обмеженим доступом, слід виокремлювати злочини, предметом яких є відомості, що становлять зміст професійної таємниці. Обов'язок зберігати такі відомості покладений на представників певних професій (медичні працівники, адвокати, журналісти тощо). Важливим щодо збереження професійної таємниці є питання довіри – особа, яка потребує певної професійної допомоги, погоджується надати чутливу для себе інформацію, очікуючи збереження її в таємниці. Вона також очікує, що надана нею інформація може бути розголошена лише за її згоди. При цьому така інформація надається під час реалізації (захисту) особою своїх прав і свобод (наприклад, право на здоров'я, правову допомогу, свободу віросповідання). Тому розголошення довіреної інформації матиме наслідком обмеження прав осіб, які не зможуть вільно користуватися послугами відповідних професій, якщо не матимуть упевненості в захищеності інформації, яку вони передають¹.

Серед кримінальних правопорушень у сфері охорони професійної таємниці законодавець, насамперед, виділяє злочин, передбачений ст. 145 КК України «Незаконне розголошення лікарської таємниці».

Безпосереднім об'єктом зазначеного злочину є встановлений законом порядок збереження лікарської таємниці, а предметом є відомості, що становлять зміст лікарської таємниці.

Зміст лікарської таємниці формулюється в різних законодавчих актах України. До такої інформації належать відомості:

- про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина (ст. 40 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»);

- про результати тестування особи з метою виявлення ВІЛ, наявність або відсутність в особи ВІЛ-інфекції (ст. 13 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ»);

¹ Головенко Р. Закон України «Про доступ до публічної інформації» : наук.-практ. коментар (видання, ініційоване Комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації і рекомендоване для використання в адміністративній та судовій практиці) / Р. Головенко, Д. Котляр, О. Нестеренко. – К. : Фундація «Центр суспільних медіа», 2012. – 335 с.

– про зараження особи інфекційною хворобою, що передається статевим шляхом, проведені медичні огляди та обстеження з цього приводу, дані інтимного характеру, отримані у зв'язку з виконанням професійних обов'язків посадовими особами та медичними працівниками закладів охорони здоров'я (ст. 26 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб»);

– про реципієнтів, а також осіб, які заявили про свою згоду або незгоду стати донорами у разі смерті (ст. 17 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині»);

– про перенесені та наявні в особи, яка виявила бажання здавати кров та (або) її компоненти, захворювання, а також про вживання нею наркотичних речовин та властиві їй інші форми ризикованої поведінки, що можуть сприяти зараженню донора інфекційними хворобами, які передаються через кров, і за наявності яких виконання донорської функції може бути обмежено (ст. 14 Закону України «Про донорство крові та її компонентів»).

Об'єктивна сторона зазначеного злочину характеризується діянням у формі розголошення лікарської таємниці, тяжкими наслідками, а також причиновим зв'язком між діянням і його наслідками.

Аналіз законодавства України дає змогу визначити випадки правомірності розголошення лікарської таємниці без згоди особи чи її законних представників, а саме:

– в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (ч. 2 ст. 32 Конституції України);

– в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ч. 3 ст. 34 Конституції України);

– при медичному обстеженні наречених, які зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я (ст. 30 Сімейного кодексу України);

– при організації надання особі, що страждає на тяжкий психічний розлад, психіатричної допомоги (ч. 4 ст. 6 Закону України «Про психіатричну допомогу»);

– при провадженні досудового розслідування чи судового розгляду, у зв'язку з письмовим запитом слідчого, прокурора та суду (ч. 4 ст. 6 Закону України «Про психіатричну допомогу», ч. 5 ст. 14 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними»);

– при загрозі розповсюдження інфекційних захворювань, ухиленні від обов'язкового медичного огляду або щеплення проти інфекцій встановленого переліку, з метою усунення підприємствами, установами й організаціями, за поданням відповідних посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби від роботи, навчання, відвідування дошкільних закладів осіб, які є носіями збудників інфекційних захворювань, хворих на небезпечні для навколишніх інфекційні хвороби, або осіб, які були в контакті з такими хворими, а також осіб, які ухиляються від обов'язкового медичного огляду або щеплення проти інфекцій, перелік яких встановлюється центральним органом виконавчої влади в галузі охорони здоров'я (ч. 2 ст. 26 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»);

– у разі звільнення хворого на активну форму туберкульозу з установи кримінально-виконавчої системи з метою інформування про це орган охорони здоров'я за обраним звільненим місцем проживання (ч. 2 ст. 18 Закону України «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз»);

– у разі звернення або доставляння потерпілих унаслідок нещасних випадків як зі смертельним наслідком, пов'язаним із заподіянням тілесних ушкоджень іншою особою, так і нещасних випадків, що сталися внаслідок контакту зі зброєю, боєприпасами та вибуховими матеріалами або під час дорожньо-транспортної пригоди, з метою повідомлення органів внутрішніх справ, а у випадках з летальним наслідком – органів прокуратури (п. 6 Порядку розслідування та обліку нещасних випадків невинуватеного характеру, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 22.03.2001 р.).

Злочин, передбачений ст. 145 КК України, характеризується спеціальним суб'єктом – медичні працівники та інші особи, яким відповідна інформація стала відома у зв'язку з виконанням про-

фесійних чи службових обов'язків. Із суб'єктивної сторони цей злочин характеризується змішаною формою вини: прямим або непрямым умислом щодо діяння і необережністю щодо його наслідків.

Спеціальною нормою стосовно ст. 145 КК України є дії, передбачені ст. 132 КК України («Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби»), що виражаються в розголошенні службовою особою лікувального закладу, допоміжним працівником, який самочинно здобув інформацію, або медичним працівником відомостей про проведення медичного огляду особи на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, або захворювання на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та його результатів, що стали їм відомі у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків. Цей злочин характеризується наявністю спеціального суб'єкта, а саме: службової особи лікувального закладу (директори, головні лікарі, керівники структурних підрозділів поліклінік, лікарень, диспансерів та інших акредитованих закладів охорони здоров'я), медичних та інших працівників. Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю.

До кримінальних правопорушень у сфері охорони професійної таємниці також належить злочин, передбачений ст. 397 КК України «Втручання в діяльність захисника чи представника особи».

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він порушує нормальну діяльність осіб, які надають необхідну правову допомогу юридичним і фізичним особам у захисті їхніх законних інтересів у цивільному, адміністративному і кримінальному судочинстві.

Об'єктивна сторона злочину може характеризуватися діями або бездіяльністю і проявляється у формі:

- 1) вчинення будь-яких перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги;

- 2) порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці. Таке порушення може виражатись у проханні, вимозі, примушуванні надати відомості, що становлять зміст адвокатської таємниці, примусовому вилученні, огляді до-

кументів, пов'язаних із виконанням захисником його обов'язків, а також розголошенні змісту таких документів.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 397 КК України, характеризується наявністю тільки прямого умислу. Суб'єктом злочину у ч. 1 ст. 397 КК України виступає фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а в ч. 2 ст. 397 КК України – тільки службова особа.

Суміжною з професійними таємницями, охорона яких забезпечується нормами чинного КК України, є банківська таємниця. Її основна відмінність від професійних таємниць полягає в тому, що інформація, яка становить зміст банківської таємниці, довіряється не особі, яка належить до певної професії, а конкретній організації – банківській установі. При цьому основними умовами режиму існування такої таємниці є:

1) ознака добровільності передачі інформації клієнтом обраній ним організації;

2) вимога захисту цієї інформації від розголошення навіть за відсутності прямої вказівки на це з боку фізичної чи юридичної особи.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» визначає поняття банківської таємниці як інформації щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку (ст. 60). Предметом банківської таємниці є:

– відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України;

– операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, укладені ним угоди;

– фінансово-економічний стан клієнтів;

– системи охорони банку та клієнтів;

– інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи – клієнта, її керівників, напрями діяльності;

– відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;

– інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;

– коди, що використовуються банками для захисту інформації.

Таким чином, до банківської таємниці законодавець відносить як інформацію про клієнтів банків, так і деяку інформацію про самі банки, доступ до якої має Національний банк України. Відомості про операції та рахунки клієнта можуть бути надані тільки самим клієнтам або їхнім представникам. Іншим особам, у тому числі органам державної влади, їхнім посадовим і службовим особам, такі відомості можуть бути надані винятково у випадках та в порядку, встановлених ст. 62 Закону «Про банки і банківську діяльність».

Чинний КК України містить два склади злочинів у сфері обігу банківської інформації, а саме: ст. 231 КК України «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю» і ст. 232 КК України «Розголошення комерційної або банківської таємниці». Аналіз зазначених приписів вказує на те, що законодавець не вбачає особливих відмінностей між банківською і комерційною таємницями й об'єднує їх в одній статті. Проте такий підхід напевно чи можна визнати виправданим, оскільки комерційна таємниця має певні характерні особливості.

Ст. 36 Господарського кодексу України визначає комерційну таємницю як відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, які не є державною таємницею, але розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання. Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до закону.

Отже, перша відмінність між банківською і комерційною таємницями полягає в тому, що обмеження доступу до банківської таємниці встановлюється законом і не потребує волевиявлення особи, якої така інформація стосується. Водночас підставою для визнання інформації комерційною є бажання суб'єкта господарювання вважати певну інформацію, яка знаходиться в її володінні, комерційною. Друга відмінність виражається в режимі доступу: до банківської інформації – визначається законом, а до комерційної – локальним нормативним актом, який діє на конкретному підприємстві, установі, організації, що займається підприємницькою діяльністю. Оскільки на сьогодні у вітчизняному правовому полі відсутній законодавчий акт, який регулює питання

поняття комерційної таємниці, правовий статус такої інформації не є до кінця визначеним і потребує подальшого врегулювання.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 231 КК України, може виражатись у двох формах: 1) вчинення дій, спрямованих на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю; 2) незаконне використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю. Обов'язковою ознакою другої форми об'єктивної сторони є наслідок вчинення суспільно небезпечних дій, тобто завдання істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності. При цьому слід враховувати, що істотна шкода є оціночною категорією, її характер і розмір у кожному випадку вирішується окремо.

Суб'єктивна сторона злочину виражається для першої форми у прямому умислі вчинення протиправних дій і спеціальній меті – розголошенні чи іншому використанні цих відомостей; для другої – прямому умислі вчинення протиправних дій, а також умислі або необережності щодо заподіяння істотної шкоди суб'єкту господарювання.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 232 КК України, виражається у формі розголошення комерційної або банківської таємниці, тобто доведенні її без згоди власника до відома хоча б однієї особи, яка раніше не була ознайоmlена з відповідною інформацією. Як і в ст. 231 КК України, обов'язковим елементом об'єктивної сторони ст. 232 КК України є настання наслідків, тобто завдання істотної шкоди суб'єкту господарювання.

Суб'єктом злочину є особа, яка в силу своїх професійних або службових обов'язків мала доступ до банківської або комерційної таємниці.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, і корисливим чи іншим особистим мотивом. Таким мотивом може бути бажання отримати матеріальні блага для себе або інших осіб, одержати або зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків або досягти іншої матеріальної вигоди.

Суміжними складами злочинів до правопорушень у сфері обігу банківської або комерційної таємниці є діяння, що посягають на встановлений порядок обігу інсайдерської інформації. Відповідно до ч. 1 ст. 44 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» інсайдерська інформація – це неоприлюднена інформація про емітента, його цінні папери та похідні (деривати-

ви), що перебувають в обігу на фондовій біржі, або правочини щодо них, у разі якщо оприлюднення такої інформації може істотно вплинути на вартість цінних паперів та похідних (деривативів), та яка підлягає оприлюдненню відповідно до вимог, встановлених цим законом.

Ст. 232¹ КК України встановлює відповідальність за незаконне використання інсайдерської інформації, що відображається у її розголошенні чи іншому використанні і може суттєво вплинути на ринкову вартість цінних паперів компанії. Такі дії можуть виражатись як у доведенні до відома сторонніх осіб інформації про зміну нової стратегії підприємства, підготовку до випуску нового продукту, скуповування контрольного пакета акцій, так і наданні консультацій іншим особам щодо їхніх угод чи операцій на основі відповідної інформації тощо.

Суб'єкт злочину спеціальний – це особа, яка одержує інсайдерську інформацію у зв'язку зі своєю професійною чи службовою діяльністю.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом винного щодо злочинного діяння та прямим чи непрямим умислом щодо наслідків злочину – спричинення істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Ст. 232² КК України встановлює відповідальність за приховування інформації про діяльність емітента. Емітентом є особа (юридична особа, фізична особа, держава, орган місцевого самоврядування), яка від свого імені випускає цінні папери і зобов'язується виконувати обов'язки, що впливають з умов їх випуску.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 232² КК України, виражається у двох формах: 1) ненаданні службовою особою емітента інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) на його письмовий запит інформації про діяльність емітента в межах, передбачених законом; 2) надання йому недостовірної інформації. Обов'язковим елементом об'єктивної сторони є наслідки – заподіяння інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) матеріальної шкоди в значному розмірі.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом стосовно злочинного діяння та прямим чи непрямим умислом

стосовно наслідків. Суб'єкт злочину спеціальний – службова особа емітента.

Суміжною до професійних таємниць, охорона яких забезпечується нормами чинного КК України, є таємниця досудового розслідування. Основна відмінність цієї таємниці полягає в тому, що рішення про обсяг і час її розкриття приймають спеціально уповноваженні органи, що здійснюють досудове провадження. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України встановлює, що відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим. У необхідних випадках слідчий, прокурор попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування у зв'язку з участю в ньому, про їхній обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу. Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування тягне за собою кримінальну відповідальність, встановлену законом (ст. 222 КПК України).

Ст. 387 КК України встановлює відповідальність за розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування таємниці досудового розслідування, що виражається у:

- розголошенні без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування особою, попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані (ч. 1 ст. 387 КК України);

- розголошенні даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, вчиненому суддею, прокурором, слідчим, працівником оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи брала ця особа безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності, досудовому розслідуванні, якщо розголошені дані ганьблять людину, принижують її честь і гідність (ч. 2 ст. 387 КК України).

Характеризуючи склад злочину, передбачений ст. 387 КК України, слід зауважити на тому, що ст. 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» передбачає можливість віднесення даних, зібраних у процесі оперативно-розшукової діяльності, до службової інформації. Остання є схожим видом діяльності до досудового розслідування, але законодавець не відніс дані досу-

дового розслідування до предмета захисту службової інформації. З цього можна зробити висновок, що інформації, отриманої під час досудового розслідування, надано більший захист від розголошення шляхом встановлення її таємниці.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Суб'єкт злочину спеціальний: відповідальність можуть нести тільки свідок, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, захисник, експерт, спеціаліст, перекладач, понятий, а також інші особи, які присутні при провадженні слідчих дій і попереджені про обов'язок не розголошувати дані досудового слідства чи дізнання (ч. 1 ст. 387); суддя, прокурор, слідчий, працівник оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи брали вони безпосередню участь у проведенні оперативно-розшукової діяльності, досудовому розслідуванні (ч. 2 ст. 387).

Посяганням на встановлений законом порядок забезпечення таємниці слідства та конфіденційності іншої інформації, пов'язаної з виявленням та розкриттям злочинів і розслідуванням кримінальних справ, слід визнавати злочин, передбачений ст. 381 КК України «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист».

Основним безпосереднім об'єктом злочину є інтереси правосуддя в частині забезпечення безпеки осіб, взятих під захист, та належне здійснення правосуддя, а додатковим – життя і здоров'я особи, майнові чи інші блага.

Предмет злочину становлять відомості про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист. Перелік таких заходів встановлюється Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Це може бути інформація про особисту охорону, охорону житла і майна особи, взятої під захист, про зміну її місця роботи або навчання, переселення в інше місце проживання, зміну прізвища чи інших конфіденційних відомостей про цю особу тощо.

Об'єктивна сторона злочину характеризується діянням – розголошення відомостей, та наслідками – спричинення шкоди здоров'ю особи, взятої під захист (ч. 1 ст. 381), її смертю або іншими тяжкими наслідками (ч. 2 ст. 381).

Суб'єкт злочину спеціальний. Ним може бути: 1) службова особа, яка приймає рішення про заходи безпеки; 2) особа, яка здійснює ці заходи; 3) службова особа, якій вказані рішення ста-

ли відомі у зв'язку з її службовим становищем; 4) особа, взята під захист.

Суб'єктивна сторона характеризується складною формою вини – щодо самого факту розголошення характеризується умисною або необережною формою вини, стосовно наслідків розголошення вина може бути тільки необережною.

Злочини у сфері обігу інформації, що становить зміст таємниці особистого життя, розкриті в розділі V Особливої частини КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» і передбачають відповідальність за розголошення відомостей, що становлять зміст таємниці кореспонденції (листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції), таємниці усиновлення та таємниці голосування.

Таємниця голосування, як вид таємної інформації, поширюється на пряме волевиявлення виборців при обранні органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Право на таємницю голосування є невід'ємним правом громадянина і гарантується Конституцією України.

Ст. 159 чинного КК України передбачає відповідальність за порушення таємниці голосування, що виражається в розголошенні змісту волевиявлення громадянина, який взяв участь у виборах або референдумі.

Розголошення змісту волевиявлення громадянина означає, що особа, якій став відомий зміст такого волевиявлення, ознайомлює з ним сторонніх осіб або своєю поведінкою створює умови, які надають стороннім особам можливість ознайомитися зі змістом волевиявлення громадянина. Способи розголошення змісту волевиявлення громадянина можуть бути різними (повідомлення в розмовах з іншими особами, оприлюднення в ЗМІ, демонстрація відеозапису заповнення громадянином бюлетеня тощо).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом: винний усвідомлює, що порушує таємницю голосування, і бажає вчинити такі дії. Порушення таємниці голосування, вчинене з необережності, виключає відповідальність за ст. 159 КК України і за наявності відповідних підстав може розглядатись як службова недбалість (ст. 367 КК України).

Суб'єкт злочину загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Кваліфікуючими ознаками порушення таєм-

ниці голосування є вчинення його: 1) членом виборчої комісії або комісії з референдуму; 2) іншою службовою особою з використанням свого службового становища (ч. 2 ст. 159 КК України).

Таємниця кореспонденції визнається й охороняється законодавством усіх сучасних європейських держав. Правове регулювання її охорони забезпечується, по-перше, міжнародними та конституційними нормами, по-друге, встановленими заборонами кримінального законодавства держави.

Таємниця кореспонденції (листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції) прямо гарантується ст. 31 Конституції України. Втручання в цю таємницю може бути дозволене лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Ст. 163 КК України передбачає відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер.

Предметом цього злочину є відомості, що передані чи передаються громадянами через листування або телефонні розмови, а також повідомлення громадян, які передаються або були передані телеграфом чи за допомогою інших засобів зв'язку, а також через комп'ютер і становлять таємницю громадянина (громадян).

З об'єктивної сторони злочин характеризується активними діями, що можуть проявлятися в ознайомленні з особистою кореспонденцією без згоди адресата, прослуховуванні телефонних переговорів, повідомленні сторонніх осіб про факт листування, телефонної розмови тощо.

Суб'єкт злочину загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює, що незаконно ознайомлюється із відомостями або повідомленнями громадянина, які передаються засобами зв'язку чи через комп'ютер, і бажає вчинити такі дії.

Кваліфікуючими ознаками злочину визнаються вчинення його: 1) щодо державних чи громадських діячів; 2) службовою особою; 3) з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації. Спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації – це технічні засоби, прилади,

пристрої та інші вироби, спеціально створені, модернізовані, запрограмовані або пристосовані для негласного отримання інформації. Спірні питання щодо належності предмета до спеціальних технічних засобів вирішуються експертним шляхом.

Невід'ємною складовою інституту таємниці особистого життя особи є таємниця усиновлення, зміст якої становлять відомості, що перебувають у власності лише членів сім'ї (як виняток, й у володінні спеціально уповноважених осіб), і розголошення яких може призвести до заподіяння значної шкоди її носіям.

Згідно зі ст. 226 Сімейного кодексу України таємниця усиновлення (удочеріння) має дві складові: 1) право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити (удочерити) дитину, пошуку дитини для усиновлення (удочеріння), подання заяви про усиновлення (удочеріння) та її розгляду, рішення суду про усиновлення (удочеріння); 2) право дитини, яка усиновлена, на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення (удочеріння). Особи, які у зв'язку з виконанням службових обов'язків мають доступ до такої інформації, а також інші особи, яким став відомий факт усиновлення (удочеріння), зобов'язані не розголошувати її, зокрема і тоді, коли усиновлення (удочеріння) для самої дитини не є таємницею.

Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) є кримінально караним діянням, відповідальність за яке передбачена ст. 168 КК України.

З об'єктивної сторони злочин виражається в розголошенні таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя) і може полягати в усному чи письмовому повідомленні будь-якій особі інформації щодо самого факту усиновлення (удочеріння), біологічних батьків, дійсного місця і дати народження, прізвища та ім'я усиновленого, часу прийняття рішення про усиновлення (удочеріння) та реєстрації цього факту. Кваліфікуючими ознаками злочину є: 1) вчинення його службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі; 2) спричинення ним тяжких наслідків (ч. 2 ст. 168 КК України). Тяжкі наслідки – категорія оціночна. Ними, зокрема, слід визнавати стійкий розлад психічної діяльності, втечу дитини, яка стала внаслідок розголошення таємниці усиновлення (удочеріння), тощо. За наявності відповідних підстав дії, що спричинили

тяжкі наслідки, мають одержувати самостійну правову оцінку і кваліфікуватися за сукупністю зі ст. 168 КК України.

Суб'єкт злочину загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і якій стала відома таємниця усиновлення (удочеріння).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом, утім до тяжких наслідків психічне ставлення виражається у формі необережності.

Прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» зумовило внесення відповідних змін до кримінального законодавства в частині забезпечення охорони службової інформації¹. Як зазначалося, предметом службової інформації є відомості, що містяться в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішню службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою прямої діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень; зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

Важливими для характеристики режиму охорони службової таємниці є положення ст. 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації», якими визначено, що суб'єкти владних повноважень не зобов'язані автоматично відносити певну інформацію до службової, це відбувається лише за відповідної потреби. Такий законодавчий підхід зумовлює і встановлення особливого порядку зберігання та обігу службової інформації, але не доступу, порядок якого визначається винятково законом.

Ст. 330 КК України встановлює відповідальність за передачу або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни. Об'єктом цього злочину є суспільні відносини з охорони службової інформації у різних сферах діяльності держави.

¹ Попередня редакція КК України передбачала таке поняття, як «конфіденційна інформація, що є власністю держави». Такий статус міг довільно надаватися будь-якій інформації «з метою її збереження», що призводило до зловживань і надмірного обмеження доступу до інформації.

Об'єктивна сторона злочину виражається у двох формах: 1) передача відомостей, що становлять службову таємницю, іноземним підприємствам, установам, організаціям або їхнім представникам; 2) збирання таких відомостей з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам.

Суб'єкт злочину спеціальний – особа, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, проте передача або збирання службової інформації не повинні містити ознак державної зради або шпигунства, тобто умисел не повинен бути спрямованим на завдання шкоди основам національної безпеки.

Ч. 2 ст. 330 КК України передбачає такі кваліфікуючі ознаки цього злочину – корисливі мотиви, або такі, що спричинили тяжкі наслідки для інтересів держави, вчинення злочину повторно, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб.

Відмова законодавця від уживання терміна «конфіденційна інформація, що є власністю держави» призвела до зміни нормативного змісту поняття конфіденційної інформації. Закон України «Про доступ до публічної інформації» розглядає конфіденційну інформацію як об'єкт особистих нематеріальних прав фізичної чи юридичної особи. Такий підхід відповідає Конституції України, яка закріплює права на отримання, зберігання і поширення інформації, а також право на недоторканність особистого і сімейного життя.

Кримінальне законодавство України забезпечує охорону конфіденційної інформації про особу шляхом встановлення відповідальності за порушення недоторканності особистого і сімейного життя. Ст. 182 КК України «Порушення недоторканності приватного життя» визнає злочинними дії, спрямовані на незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконну зміну такої інформації.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 182 КК України, проявляється у таких формах:

1) незаконне збирання конфіденційної інформації – отримання відомостей про особу у будь-який спосіб (відкрито або таємно), у тому числі шляхом викрадення, використання прослуховуючих, відеозаписуючих, інших технічних пристроїв;

2) незаконне зберігання конфіденційної інформації – накопичення відомостей про особу в певному місці на будь-яких матеріальних носіях;

3) незаконне використання конфіденційної інформації – користування на власний розсуд відомостями, які становлять особисту чи сімейну таємницю особи, для задоволення певної потреби чи одержання певної вигоди (використання інформації про особу з метою її шантажу, залякування, примушування до вчинення певних дій кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених відповідними нормами Особливої частини КК України);

4) незаконне поширення конфіденційної інформації про особу – повідомлення будь-яким способом (усно, письмово, друкованим способом, за допомогою комп'ютерної мережі тощо) такої інформації невизначеному числу осіб (хоча б одній людині);

5) незаконна зміна конфіденційної інформації – умисне перекручення відомостей, що становлять особисту чи сімейну таємницю особи, для задоволення власних потреб.

Суб'єкт злочину загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Із суб'єктивної сторони злочин характеризується умислом. Кваліфікуючими ознаками злочину є повторність; істотна шкода охоронюваним законом правам, свободам та інтересам особи. Істотною у цій статті вважається шкода, якщо вона полягає в заподіянні матеріальних збитків і в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Окрему групу кримінальних правопорушень, відповідальність за які встановлюється чинним КК України, становлять злочини, спрямовані на порушення обігу інформації, що не є обмеженою в доступі, проте її використання також відбувається в чітко визначеному законодавчому порядку. Об'єктивна сторона таких діянь може виражатись у наданні завідомо неправдивої інформації, приховуванні або неподанні інформації.

Надання завідомо неправдивої інформації проявляється у здійсненні активних дій, спрямованих на маніпулювання інформацією, введення в оману шляхом надання недостовірної інформації, спотворення контексту, спотворення частини інформації тощо. Відповідальність за надання неправдивої інформації передбачена нормами:

– ст. 158 КК України «Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація

виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців»;

– ч. 1. ст. 209¹ КК України «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», що може виражатись у поданні недостовірної інформації про фінансові операції, які відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу;

– ч. 1 ст. 223¹ КК України «Підrobлення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів», що може виражатись у внесенні уповноваженою особою в документи, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів, завідомо неправдивих відомостей;

– ч.1 ст. 223² КК України «Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів», що може виражатись у внесенні завідомо недостовірних змін до системи реєстру власників іменних цінних паперів або до системи депозитарного обліку;

– ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення», що може виражатися в умисному перекрученні відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини, і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою;

– ст. 259 КК України «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності»;

– ст. 358 КК України «Підrobлення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підrobлених документів, печаток, штампів», що виражається в підrobці відомостей в офіційних документах, які надають певні права або звільняють від обов'язків;

– ч. 1 ст. 366 КК України «Службове підrobлення», що виражається у складанні, видачі службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесенні до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підrobлення офіційних документів;

– ч. 1 ст. 383 КК України «Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину», що виражається в завідомо неправдивому повідомленні суду, прокурору, слідчому або органу досудового розслідування про вчинення злочину;

– ч. 1 ст. 384 КК України «Завідомо неправдиве показання», що може виражатись у наданні під час кримінального або виконавчого провадження завідомо неправдивих показань свідка чи потерпілого, завідомо неправдивого висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, завідомо неправдивого звіту оцінювача про оцінку майна.

Приховування або неповідомлення інформації може проявлятися як в активних, так і пасивних діях, спрямованих на замовчування, маскування, неподання або несвоєчасне подання відповідної інформації належним адресатам. Відповідальність за ці дії передбачена такими нормами:

– ст. 136 КК України «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані», що виражається в неповідомленні інформації про особу, яка перебуває в такому стані, відповідним органам чи особам;

– ч. 1 ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», що може виражатись у приховуванні чи маскуванні незаконного походження коштів або іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння;

– ч. 1 ст. 209¹ КК України «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму», що може виражатись в умисному неподанні, несвоєчасному поданні інформації про фінансові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу;

– ч. 1 ст. 223² КК України «Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів», що може виражатись у невнесенні службовою особою емітента чи професійного учасника фондового ринку змін до системи реєстру власників іменних цінних паперів або до системи депозитарного обліку;

– ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення», що можуть виражатись у приховуванні відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, пов'язаний із забрудненням зе-

мель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини, і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою;

– ч. 3 ст. 243 КК України «Забруднення моря», що виражається в неповідомленні спеціально відповідальними за те особами інформації про потреби скидання в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей та інших відходів;

– ст. 285 КК України «Неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден», що виражається в неповідомленні інформації щодо назви і порту приписки судна, місця відправлення та призначення;

– ч. 1 ст. 385 КК України «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків», що виражається у відмові свідка від давання показань під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України;

– ст. 396 КК України «Приховування злочину», що може полягати в заздалегідь не обіцяному приховуванні інформації щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Суб'єктивні ознаки зазначених злочинів різні й окремо визначаються в кожному конкретному складі правопорушення з урахуванням безпосереднього об'єкта, форми вини та особливостей статусу суб'єкта, що вчиняє протиправні дії.

II. Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері технічного захисту інформації.

Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері технічного захисту інформації, передбачені у розділі XVI Особливої частини КК України «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку».

Родовим об'єктом зазначених кримінальних правопорушень є частина інформаційних правовідносин, які можна визначити як інформаційні відносини, засобом забезпечення яких є електронно-обчислювальні машини, автоматизовані системи, комп'ютерні мережі та мережі електрозв'язку.

Чинний КК України не містить роз'яснення багатьох термінів, ужитих законодавцем у статтях зазначеного вище розділу. Ця термінологія має розумітися і застосовуватися так само, як і у сфері, в якій вона виникла, зокрема:

- електронно-обчислювальна машина (комп'ютер) – персональний функціональний пристрій, що складається з одного або декількох взаємопов'язаних центральних процесорів та периферійних пристроїв і може виконувати розрахунки без участі людини;

- автоматизована система – організаційно-технічна система, що складається із засобів автоматизації певного виду (чи кількох видів) діяльності людей і персоналу, що здійснює цю діяльність;

- комп'ютерна мережа – сукупність територіально розосереджених систем опрацювання даних, засобів і (або) систем зв'язку та передавання даних, що забезпечує користувачам дистанційний доступ до її ресурсів і колективне використання цих ресурсів;

- мережа електрозв'язку – комплекс технічних засобів телекомунікацій і споруд, призначених для маршрутизації, комутації, передавання та/або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень і звуків або повідомлень будь-якого роду за допомогою радіо, проводових, оптичних чи інших електромагнітних систем між кінцевим обладнанням.

У науці кримінального права інформаційні відносини залежно від засобів їхнього забезпечення поділяють на чотири види, а саме:

- 1) інформаційні відносини, засобом забезпечення яких є комп'ютери;

- 2) інформаційні відносини, засобом забезпечення яких є автоматизовані системи;

- 3) інформаційні відносини, засобом забезпечення яких є комп'ютерні мережі;

- 4) інформаційні відносини, засобом забезпечення яких є мережі електрозв'язку.

Перший вид цих інформаційних відносин – це найпростіша форма застосування комп'ютерної техніки для роботи з інформацією. Суб'єкти таких відносин використовують комп'ютерну техніку для виконання порівняно нескладних операцій, наприклад, підготування документів, проведення інженерних розрахунків, організація та робота з базами даних.

Використання комп'ютерних систем притаманне більш складним інформаційним відносинам. Автоматизовані системи вико-

ристовуються для виконання широкого кола завдань: управління підприємством, технологічне підготування виробництва, контроль і випробування промислової продукції, управління службами життєзабезпечення підприємства тощо.

Третій вид інформаційних відносин пов'язаний із використанням комп'ютерних мереж, що бувають двох видів: локальні, які об'єднують комп'ютери в межах однієї організації, і глобальні, які забезпечують зв'язок між різними організаціями, юридичними та фізичними особами. Найвідомішою і найпоширенішою глобальною комп'ютерною мережею є Інтернет, що застосовується здебільшого для таких видів роботи з інформацією: електронна пошта; передавання файлів; віддалений доступ (можливість підключатися до віддаленого комп'ютера й працювати з ним в інтерактивному режимі).

Інформаційні відносини, засобом забезпечення яких є мережі електрозв'язку, полягають у наданні й отриманні послуг електричного зв'язку, тобто у використанні мереж електрозв'язку для передачі або прийому інформації, за винятком комп'ютерних мереж¹.

З урахуванням зазначеної класифікації інформаційних правовідносин законодавець закріпив шість складів злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361, 361¹, 361², 362, 363, 363¹ КК України), об'єктивна сторона яких виражається у таких формах:

- несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ч. 1 ст. 361 КК України);

- створення з метою використання, розповсюдження або збуту, а також розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ч. 1 ст. 361¹ КК України);

¹ Карчевський М. В. Злочини в сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (тези лекцій) [Електронний ресурс] / М. В. Карчевський // Злочини в сфері використання ІТ. – Режим доступу : http://it-crime.at.ua/index/tezi_lekcij/0-31.

– несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства (ч. 1 ст. 361² КК України);

– несанкціоновані зміна, знищення або блокування інформації (ч. 1 ст. 362 КК України) та несанкціоновані перехоплення або копіювання інформації (ч. 2 ст. 362 КК України), яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації;

– порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363 КК України);

– умисне масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів (ч. 1 ст. 363¹ КК України).

Характерною особливістю зазначених посягань є те, що вони вчиняються шляхом активних дій. Лише порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363 КК України), може вчинятися як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності.

Об'єктивна сторона злочинів, передбачених розділом XIV Особливої частини КК України, має такі кваліфікуючі ознаки:

- повторність;
- вчинення за попередньою змовою групою осіб;
- заподіяння злочином значної шкоди.

При цьому законодавець зазначає, що у ст. 361-363¹ КК України значною слід визнавати шкоду, яка полягає в заподіянні матеріальних збитків, що в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Суб'єкт злочинів, передбачених ст. 361-363¹ КК України, загальний – фізична осудна, яка досягла 16-річного віку. Такі особи не мають права доступу до інформації, яка обробляється в

електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах чи мережах електрозв'язку. Проте вчинення окремих правопорушень передбачає наявність суб'єкта, який має ознаки спеціального, а саме:

- особи, які у зв'язку з виконанням своїх посадових або службових обов'язків, мають право доступу до інформації, що обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах чи мережах електрозв'язку (ст. 362 КК України);

- особи, які відповідають за експлуатацію електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 363 КК України).

Суб'єктивна сторона злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку характеризується прямим умислом і корисливим мотивом. Проте дії, передбачені ст. 363 КК України, можуть вчинятися як умисно, так і з необережності, але ставлення до порушень правил є тільки умисним.

Спеціальною нормою щодо злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, є дії, передбачені ст. 376¹ КК України «Незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду».

Автоматизована система документообігу суду становить сукупність комп'ютерних програм, що забезпечують функціонування документообігу суду за допомогою використання відповідних програмно-апаратних комплексів судів, обіг інформації між судами різних інстанцій та спеціалізації, передачу інформації до центральних баз даних залежно від спеціалізації судів, захист на технологічних ланках від несанкціонованого доступу тощо. Метою функціонування автоматизованої системи документообігу є об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями з додержанням принципів черговості та рівної кількості справ для кожного судді, надання учасникам судового процесу інформації про стан розгляду справ, у яких вони беруть участь, централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів, підготовка статистичних даних, реєстрація вхідної і вихідної кореспонденції та етапів її руху.

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 376¹ КК України, може виражатись у таких формах:

- умисне внесення неправдивих відомостей до автоматизованої системи документообігу суду;
- несвоєчасне внесення відомостей до автоматизованої системи документообігу суду;
- несанкціоновані дії з інформацією, що міститься в автоматизованій системі документообігу суду, інше втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду.

Суб'єктивні ознаки незаконного втручання в автоматизовану систему документообігу суду збігаються з відповідними ознаками злочинів у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку і характеризуються наявністю загального або спеціального суб'єкта, тобто службової особи, яка має право доступу до цієї системи, виною у формі прямого умислу і, як правило, корисливого мотиву.

III. Злочини, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері інформаційно-психологічної безпеки особи та суспільства.

Закон України «Про основи національної безпеки України» серед загроз у сфері інформаційної безпеки поряд із розголошенням інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави, комп'ютерною злочинністю та комп'ютерним тероризмом, окремо виділяє прояви обмеження свободи слова і доступу до публічної інформації та намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації. Чинний КК України містить низку статей, нормами яких визначаються підстави кримінальної відповідальності за вчинення зазначених протиправних дій. У своїй сукупності злочини, що посягають на свободу слова і доступу до публічної інформації, особисту і суспільну свідомість, утворюють особливу групу протиправних діянь у сфері інформаційно-психологічної безпеки особи і суспільства.

Ст. 171 КК України передбачає кримінальну відповідальність за «перешкоджання законній професійній діяльності журналістів». Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому,

що він посягає на встановлений порядок здійснення законної професійної діяльності журналістів, який забезпечує конституційне право громадян на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію, необхідну їм для реалізації ними своїх прав, свобод та законних інтересів.

З об'єктивної сторони злочин може виражатись у двох формах:

1) перешкоджання законній діяльності журналістів (ч. 1 ст. 171);

2) переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків або за критику (ч. 2 ст. 171).

Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів – це протиправне створення будь-яких перешкод та обмежень щодо одержання, використання, поширення та зберігання інформації журналістом (журналістами). Воно може виразитись у примушуванні журналіста до поширення певної інформації або відмові в її поширенні, безпідставній відмові в акредитації, здійсненні цензури тощо.

Переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків або критику може проявлятися у фізичному чи психічному впливі на журналіста, знищенні або пошкодженні його майна, а також в обмеженні або його прав чи законних інтересів.

Суб'єктом злочину у першій його формі є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку; у другій його формі: 1) фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і діє в групі осіб за попередньою змовою; 2) службова особа.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, мотив і мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Деструктивний вплив на сферу інформаційно-психологічної безпеки особи і суспільства чинять злочини, передбачені ст. 298 «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» та ст. 298¹ КК України «Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду». Суспільна небезпечність зазначених протиправних діянь полягає в завданні істотної шкоди культурній спадщині українського народу, що, у свою чергу, впливає на рівень національної самосвідомості та принципів мо-

рального життя суспільства. Об'єктивна сторона зазначених злочинів полягає в:

- умисному незаконному знищенні, руйнуванні або пошкодженні об'єктів культурної спадщини чи їх частин (ч. 2 ст. 298 КК України);

- умисному незаконному знищенні, руйнуванні або пошкодженні пам'яток національного значення (ч. 3 ст. 298 КК України);

- умисному знищенні, пошкодженні або приховуванні документів Національного архівного фонду (ч. 1 ст. 298¹ КК України);

- умисному знищенні, пошкодженні або приховуванні унікальних документів Національного архівного фонду (ч. 2 ст. 298¹ КК України).

Суб'єкт злочинів, передбачених ст. 298, 298¹ КК України, загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єктивна сторона характеризується винятково прямим умислом. Вчинені через необережність (недбалість) псування, незаконне знищення, приховування документів Національного архівного фонду (ст. 298¹ КК України) тягнуть настання адміністративної відповідальності за ст. 92¹ КУпАП «Порушення законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи».

Злочини, пов'язані з негативним інформаційно-психологічним впливом на особу і суспільство, також можуть виражатись у:

- різного роду публічних закликах (ст. 109, 110, 258², 295, 436 КК України);

- розпалюванні національної ворожнечі (ст. 161 КК України);

- пропаганді насильства та аморального способу життя (ст. 300, 301, 436 КК України);

- примушенні (ст. 174, 258¹, 280, 301, 303, 355, 373, 386 КК України);

- схилянні (ст. 315, 324 КК України);

- спонуканні (ст. 323, 349 КК України);

- залякуванні (ст. 122, 126, 127, 258 КК України);

- впливі на діяльність державних службовців (ст. 343, 344, 376, 397 КК України).

Зазначені злочини містяться в різних розділах Особливої частини КК України, проте спільним для них є об'єкт посягання – інформаційно-психологічна безпека особи і суспільства, яка, у свою чергу, є складовою інформаційної безпеки держави і має займати особливе місце в державній політиці під час її забезпечення.

При вирішенні питання щодо застосування заходів кримінальної відповідальності необхідно враховувати наявність або відсутність обставин, що виключають злочинність діяння, а також підстав звільнення від кримінальної відповідальності.

Розділ VIII Загальної частини КК України до числа обставин, що виключають злочинність діяння, відносить:

- необхідну оборону;
- затримання особи, яка вчинила злочин;
- крайню необхідність;
- фізичний або психічний примус;
- виконання наказу або розпорядження;
- діяння, пов'язане з ризиком;
- виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності відбувається у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, передачею особи на поруки, зміною обстановки, закінченням строків давності (розділ IX Загальної частини КК України).

Запитання для самоконтролю

1. Які нормативні акти становлять правову основу кримінальної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері?
2. Охарактеризуйте співвідношення кримінальної відповідальності і покарання.
3. Розкрийте зміст підстав кримінальної відповідальності в інформаційній сфері.
4. Визначте співвідношення кримінальної, адміністративної і дисциплінарної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері.
5. За якими критеріями будується класифікація злочинів в інформаційній сфері?
6. Здійсніть юридичний аналіз злочинів, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері обігу інформації з обмеженим доступом та іншої інформації, що охороняється законом.
7. Здійсніть юридичний аналіз злочинів, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері технічного захисту інформації.

8. Здійсніть юридичний аналіз злочинів, що посягають на врегульовані законом суспільні відносини у сфері інформаційно-психологічної безпеки особи та суспільства.
9. Розкрийте зміст обставин, що виключають злочинність діяння.
10. Охарактеризуйте обставини звільнення від кримінальної відповідальності.

Список використаної і рекомендованої літератури

Розділ 1

1. Арістова І. В. Інформаційна безпека людини як споживача телекомунікаційних послуг : моногр. / І. В. Арістова, Д. В. Сулацкий. – К. : Ред. журн. «Право України» ; Х. : Право, 2013. – 184 с.
2. Баранов А. А. Интернет: объект правоотношений и предмет регулирования : моногр. / А. А. Баранов. – К. : Ред. журн. «Право Украины» ; Х. : Право, 2013. – 144 с.
3. Беляков К. И. Управление и право в период информатизации : моногр. / К. И. Беляков. – К. : Изд-во «КВЦ», 2001. – 301 с.
4. Беляков К. І. Правове регулювання «віртуального простору» / К. І. Беляков // Наука і правоохорона. – К. : ДНДІ МВС України, 2011. – № 2 (12). – С. 102-109.
5. Виноградова Г. В. Правове регулювання інформаційних відносин в Україні : навч. посіб. / Г. В. Виноградова. – К. : «Юстініан», 2006. – 176 с.
6. Волеводз А. Г. Правонарушения в информационной сфере: некоторые проблемы ответственности / А. Г. Волеводз // Информационное общество в России: проблемы становления : сб. науч. трудов. – М., 2002. – Вып. 2. – С. 26-35.
7. Волеводз А. Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества / А. Г. Волеводз. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 496 с.
8. Гурковський В. І. Державне управління розбудовою інформаційного суспільства в Україні (історія, теорія, практика) / В. І. Гурковський. – К. : Вид-во «Науковий світ» та МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, 2010. – 396 с.
9. Гуцалюк М. Протидія комп'ютерній злочинності / М. Гуцалюк // Право України. – 2003. – № 6. – С. 114-117.
10. Климчук О. О. Механізми формування і реалізації державної політики протидії злочинності у сфері національної безпеки України : наук.-практич. посіб. / [О. О. Климчук, В. І. Полевий ; заг. ред. В. П. Горбулін]. – К. : ДП НВЦ «Євроатлантикінформ», 2006. – С. 212-234.
11. Конвенція про кіберзлочинність : Міжнародний документ від 23.11.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
12. Кохановська О. В. Концепція інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині / О. В. Кохановська // Вісник Хмельни-

цького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 19-25.

13. Кохановська О. В. Правове регулювання у сфері інформаційних відносин / О. В. Кохановська ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2001. – 212 с.

14. Красноступ М. Питання відповідальності за поширення недостовірної інформації, отриманої в мережі Інтернет / М. Красноступ, Г. Красноступ // Правова інформатика. – 2006. – № 1 (9). – С. 29-35.

15. Марущак А. І. Інформаційне право: регулювання інформаційної діяльності : навч. посіб. / А. І. Марущак. – К. : Видавничий дім «Скіф», КНТ, 2008. – 344 с.

16. Марущак А. І. Інформаційне право України : підруч. / А. І. Марущак. – К. : Дакор, 2011. – 456 с.

17. Марущак А. І. Правомірні засоби доступу громадян до інформації : наук.-практ. посіб. / А. І. Марущак. – Біла Церква : Вид-во «Буква», 2006. – 432 с.

18. Мельник С. В. До проблеми формування понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки / С. В. Мельник, О. О. Тихомиров, О. С. Ленков // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. – 2011. – Вип. 30. – С. 165-171.

19. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський та ін. ; [ред. М. Я. Швець, Р. А. Калюжний, П. В. Мельник]. – К. : Знання, 2004. – 274 с.

20. Основи інформаційної безпеки України : навч. посіб. / [кол. авторів ; за заг. ред. А. І. Марущака]. – К. : Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. – 388 с.

21. Пилипчук В. Г. Інформаційне суспільство: філософсько-правовий вимір / В. Г. Пилипчук, О. П. Дзьобань. – Ужгород : ТОВ «ІВА», 2014. – 282 с.

22. Полушкин А. В. Понятие информационного правонарушения / А. В. Полушкин // Рос. юрид. журн. – 2009. – № 3. – С. 207-210.

23. Правдюк С. А. Класифікація інформаційних правопорушень [Електронний ресурс] / С. А. Правдюк // Порівняльно-аналітичне право. – Режим доступу : <http://www.rap.in.ua>.

24. Проект Закону України «Про засади інформаційної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

25. Прокоф'єва Д. Інформація як знаряддя вчинення злочину та злочини проти інформаційної безпеки / Д. Прокоф'єва // Правове, нор-

мативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні : наук.-техн. зб. / НТУУ «КПІ» ; Міністерство освіти і науки України ; Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБ України. – К., 2000. – С. 31-36.

26. Прокоф'єва Д. Інформація як предмет злочину / Д. Прокоф'єва // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні : наук.-техн. зб. / НТУУ «КПІ» ; Міністерство освіти і науки України ; Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБ України. – К., 2001. – С. 11-22.

27. Прокоф'єва Д. М. Інформаційна війна та інформаційна злочинність / Д. М. Прокоф'єва // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 1. – С. 288-307.

28. Руководство Организации Объединенных Наций по предупреждению преступлений, связанных с применением компьютеров, и борьбе с ними // Международный обзор уголовной политики. – Нью-Йорк : ООН, 1994. – № 43-44. – 58 с.

29. Статистика МВС: Стан та структура злочинності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua>.

30. Тихомиров О. О. Інформаційні правопорушення: теоретико-правова концепція / О. О. Тихомиров // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2015. – № 1 (17). – С. 38-47.

31. Тихомиров О. О. Кіберзлочин: теоретико-правові проблеми / О. О. Тихомиров // Інформаційна безпека: виклики і загрози сучасності : зб. матер. наук.-практ. конф., 5 квітня 2013 р., м. Київ. – К. : Центр навч.-наук. та наук.-практ. видань НА СБ України, 2013. – С. 179-182.

32. Тихомиров О. О. Особливості правового осмислення кіберзлочинності та шляхів її подолання / О. О. Тихомиров // Актуальні питання підготовки фахівців із розслідування кіберзлочинів : матер. круглого столу, 25 листопада 2011 р., НА СБ України. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. – С. 15-19.

33. Цимбалюк В. Проблеми латентності комп'ютерної злочинності / В. Цимбалюк // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. – К., 2000. – С. 57-61.

34. Цимбалюк В. С. Кримінологічна когнітологія щодо вивчення латентності комп'ютерних злочинів [Електронний ресурс] / В. С. Цимбалюк. – Режим доступу : <http://www.crime-research.ru>.

Розділ 2

1. Безклубий І. Запрошення до наукової дискусії про правову відповідальність / І. Безклубий // Про українське право : часопис кафедри теорії та історії держави і права Київського національного університету імені Тараса Шевченка / [за ред. проф. І. Безклубого]. – К., 2010. – С. 18-22.

2. Волкова А. М. Особливості юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері / А. М. Волкова, К. І. Беляков // Правова інформатика. – К. : НДІП НАПрН України, 2014. – № 1 (14). – С. 38-46.

3. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : моногр. / [І. Безклубий, С. Бобровник, І. Гриценко та ін.]; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – 448 с.

4. Горчаков Д. П. Вивчення поняття політичної відповідальності у вітчизняній науці / Д. П. Горчаков // Наукові записки. – Т. 45 : Політичні науки. – 2005. – С. 4.

5. Зелена О. Визначення підстав юридичної відповідальності: актуальні питання / О. Зелена // Право України. – 2003. – № 4. – С. 21-26.

6. Зелена О. Поняття юридичної відповідальності: окремі проблеми / О. Зелена // Право України. – 2002. – № 11. – С. 109-112.

7. Загальна теорія держави і права / [за ред. В. В. Кофєйчикова]. – К. : Юрінком, 1997. – 320 с.

8. Іваненко О. В. Теоретико-правові аспекти позитивної юридичної відповідальності / О. В. Іваненко // Держава і право / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2008. – Вип. 42. – С. 44-49.

9. Іванов Ю. А. Міжнародне право : посіб. для підготов. до іспитів / Ю. А. Іванов. – 2-е вид. виправ. та допов. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 200 с.

10. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах / [Н. М. Оніщенко, Т. І. Тарахонич, Н. М. Пархоменко]; заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2009. – 216 с.

11. Канзафарова І. С. Дослідження проблем цивільно-правової відповідальності: окремі методологічні аспекти / І. С. Канзафарова // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – 2005. – Вип. 30. – С. 345-349.

12. Карнаух Б. П. Сутність і явище цивільно-правової відповідальності / Б. П. Карнаух // Вісник Академії правових наук України : зб.

наук. пр. / Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2012. – № 2 (69). – С. 287-299.

13. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Львів : «Новий світ–2000», 2003. – 584 с.

14. Кельман М. С. Загальна теорія права : підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2002. – 353 с.

15. Коталейчук С. П. Теорія держави та права в запитаннях і відповідях : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закладів] / С. П. Коталейчук, П. Я. Пісной. – К. : КНТ, 2011. – 560 с.

16. Лук'янець Д. Про класифікаційні ознаки юридичної відповідальності / Д. Лук'янець // Право України. – 1999. – № 7. – С. 121-123.

17. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч-метод. посіб. / Л. А. Луць. – К. : Атіка, 2007. – 412 с.

18. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / [відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. – 1232 с.

19. Михеев Р. И. Социальная безответственность / Р. И. Михеев // Совершенствование уголовного законодательства и практика его применения. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – С. 16.

20. Осауленко А. О. Співвідношення санкції та юридичної відповідальності / А. О. Осауленко // Вісник прокуратури. – 2008. – № 8. – С. 87-92.

21. Осауленко А. О. Юридична відповідальність та державний примус: аспекти співвідношення / А. О. Осауленко // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – К., 2006. – № 5. – С. 20-26.

22. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – 3-е вид., зі змінами і доп. – К. : Рад. шк., 1995. – 170 с.

23. Середюк В. В. Дослідження поняття юридичної відповідальності в правовій науці України і Польщі / В. В. Середюк // Європейське право та порівняльне правознавство : зб. статей. – К. ; Шамборі : Логос, 2010. – С. 383-391.

24. Сперанский В. И. Социальная ответственность личности: Сущность и особенности формирования / В. И. Сперанский. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 150 с.

25. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / [за ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко]. – К. : Юринком Інтер, 2006. – 688 с.

26. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [авт. і упоряд. М. В. Кравчук]. – К. : Атіка, 2003. – 288 с.

Розділ 3.1

1. Беляков К. І. Інформація в праві: теорія і практика / К. І. Беляков. – К. : КВІЦ, 2006. – 118 с.

2. Бойко М. Д. Відшкодування шкоди: Правовий аспект : навч.-практ. посіб. / М. Д. Бойко. – К. : Атіка, 2007. – 328 с.

3. Відповідальність у приватному праві : моногр. / [І. Безклубий, Н. Кузнєцова, Р. Майданик та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – 416 с.

4. Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Б. М. Гоголь. – К., 2010. – 16 с.

5. Дідук А. Г. Правовий режим конфіденційної інформації: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Г. Дідук. – Х., 2008. – 23 с.

6. Зобов'язальне право: теорія і практика : навч. посіб. для студ. юрид. вузів і ф-тів ун-тів / ред. О. В. Дзера. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 910 с.

7. Зозуляк О. І. Концептуальні підходи до розуміння вини як умови цивільно-правової відповідальності / О. І. Зозуляк // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 2. – С. 107-109.

8. Канзафарова І. С. Дослідження проблем цивільно-правової відповідальності: окремі методологічні аспекти / І. С. Канзафарова // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2005. – Вип. 30. – С. 345-349.

9. Канзафарова І. С. Загальні умови цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану порушенням особистих немайнових прав / І. С. Канзафарова // Вісн. Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. – 2009. – Т. 14. – Вип. 1 : Правознавство. – С. 24-35.

10. Канзафарова І. С. Принципи цивільно-правової відповідальності / І. С. Канзафарова // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ. – 2005. – № 2. – С. 8-82.

11. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності / І. С. Канзафарова. – О. : Астропринт, 2006. – 264 с.

12. Карнаух Б. П. Сутність і явище цивільно-правової відповідальності / Б. П. Карнаух // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2012. – № 2 (69). – С. 287-299.

13. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Кохановська. – К., 2006. – 34 с.

14. Кочкодан І. В. Система заходів цивільно-правової відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності / І. В. Кочкодан // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. «Юридические науки». – 2013. – Т. 26 (65). – № 21. – С. 274-281.

15. Кулініч О. О. Інформація як об'єкт цивільних прав / О. О. Кулініч // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 126-128.

16. Марущак А. І. Визначення поняття «інформаційні права людини» / А. І. Марущак // Інформація і право : наук. журн. – 2011. – № 2. – С. 21-26.

17. Марущак А. І. Цивільні права на інформацію / А. І. Марущак // Юридичний вісник. – 2009. – № 3 (12). – С. 33-36.

18. Мироненко В. П. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності / В. П. Мироненко // Юридична наука. – 2011. – № 6. – С. 24-30.

19. Петров Є. В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Є. В. Петров. – Х., 2003. – 20 с.

20. Тихомиров О. О. «Інформація» у доктрині цивільного права України / О. О. Тихомиров // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2015. – Вип. 67. – С. 35-43.

21. Тихомиров О. О. Інформаційні права людини як цивільно-правова категорія / О. О. Тихомиров // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2015. – № 1 (34). – С. 104-109.

22. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підруч. / Є. О. Харитонов, О. В. Старцев. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – К. : Істина, 2007. – 816 с.

23. Цивільне право України : підруч. : у 2-х кн. / [О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.] ; за ред. О. В. Дзери,

Н. С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Кн. 1. – 736 с.

24. Цивільне та сімейне право України : підруч. / за ред. Є. О. Хоритонova, Н. Ю. Голубевої. – К. : Правова єдність, 2009. – 968 с.

25. Шишка Р. Б. Цивільно-правова відповідальність і деліктне зобов'язання / Р. Б. Шишка, О. Р. Шишка // Університетські наукові записки. – 2012. – № 1. – С. 271-280.

26. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

27. Юридична відповідальність (цивілістичні аспекти) / [А. М. Савицька, В. В. Луць, З. В. Ромовська та ін.] ; за ред. Н. І. Титової. – Львів : Вища шк., 1975. – 196 с.

Розділ 3.2

1. Андрушко А. В. Основні проблеми загальної дисциплінарної відповідальності у трудовому праві / А. В. Андрушко // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2007. – Вип. 37. – С. 371-377.

2. Андрушко А. В. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності / А. В. Андрушко // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2008. – Вип. 41. – С. 380-387.

3. Адміністративне право : підруч. / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький, В. В. Зуй. – Х. : Право, 2010. – 624 с.

4. Бородін І. Дисциплінарна відповідальність та дисциплінарне провадження / І. Бородін // Право України. – 2006. – № 12. – С. 93-96.

5. Венедиктов В. С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве / В. С. Венедиктов. – Х. : Консум, 1996. – 136 с.

6. Відповідальність у публічному праві : моногр. / [П. Андрушко, І. Безклубий, А. Берлач та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – 496 с.

7. Гетьманцева Н. Д. Поняття та особливості локального правового регулювання / Н. Д. Гетьманцева // Ерліхівський збірник. – Чернівці, 1994. – Вип. 1. – С. 47-51.

8. Дмитренко Ю. П. Спеціальна дисциплінарна відповідальність окремих суб'єктів трудових правовідносин та їх правові гарантії / Ю. П. Дмитренко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 1-12. – С. 63-70.
9. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право : учеб. для вузов / И. Я. Киселев. – М. : Дело, 1999. – 728 с.
10. Кожушко С. І. Становлення і розвиток законодавства про дисципліну праці України / С. І. Кожушко // Право і безпека. – 2005. – Т. 4. – № 3. – С. 117-120.
11. Кожушко С. Трудова дисципліна у системі елементів трудових правовідносин / С. Кожушко // Право України. – 2005. – № 9. – С. 89-91.
12. Московченко М. Матеріальна відповідальність працівника / М. Московченко // Юридична Україна: Правовий часопис / Київський регіональний центр Ак. правових наук України. – Київ : СП «Юрінком Інтер», 2003. – № 3. – С. 73-78.
13. Монастирський С. Дисциплінарна відповідальність / С. Монастирський. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1976. – С. 51.
14. Пилипенко П. Кодифікація вітчизняного трудового законодавства: проблеми та перспективи / П. Пилипенко // Право України. – 2009. – № 3. – С. 7-13.
15. Прилипко С. М. Трудове право України : підруч. / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – 4-те вид., переробл. і доп. – Х. : ФІНН, 2011. – 800 с.
16. Прилипко С. Проект Трудового кодексу України – важливий етап реформування трудового законодавства / С. Прилипко, О. Ярошенко // Право України. – 2009. – № 3. – С. 14-21.
17. Прокопенко В. І. Власник і уповноважений ним орган як суб'єкт трудового права / В. І. Прокопенко // Право України. – 1994. – № 10. – С. 20-23.
18. Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушение трудового законодательства / Л. А. Сыроватская. – М., 1990. – 243 с.
19. Трудове право України : навч. посіб. / за заг. ред. П. Д. Пилипенка. – К. : Істина, 2009. – 208 с.
20. Хавронюк М. І. Дисциплінарні правопорушення і дисциплінарна відповідальність : навч. посіб. / М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2003. – 240 с.
21. Хуторян Н. М. Реформування трудового законодавства про матеріальну відповідальність / Н. М. Хуторян // Держава і право.

Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2006. – Вип. 33. – С. 231-233.

22. Черноус С. М. Особливості конкретизації оціночних понять у постанові пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 року № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів» / С. М. Черноус // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 3. – С. 102-107.

23. Щербина В. І. Дисциплінарні санкції: проблеми ефективності в умовах ринкових відносин / В. І. Щербина // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 10. – С. 45-49.

24. Шкарупа В. Застосування положень права щодо формування основ теорії інформаційного права / В. Шкарупа, В. Цимбалюк // Правова інформатика. – 2006. – № 3 (11). – С. 44-51.

Розділ 3.3

1. Арістова І. В. Інформаційна безпека людини як споживача телекомунікаційних послуг : моногр. / І. В. Арістова, Д. В. Сулацкий. – К. : Ред. журн. «Право України» ; Х. : Право, 2013. – 184 с.

2. Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. А. Т. Комзюка [уклад. : М. І. Городинський, В. А. Гуменюк, Г. В. Джагупов]. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1998. – С. 18.

3. Адміністративне право України : підруч. / за ред. Ю. П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.

4. Бітяк Ю. П. Адміністративне право України в схемах. Загальна частина : навч. посіб. / Ю. П. Бітяк, В. В. Зуй. – Харків : Одиссей, 2005. – 317 с.

5. Благодарний А. М. Адміністративна відповідальність за порушення права на одержання інформації / А. М. Благодарний // Публічне право. – 2011. – № 1. – С. 38-44.

6. Благодарний А. М. Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері / А. М. Благодарний // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 11. – С. 123-126.

7. Відповідальність у публічному праві : моногр. / [П. Андрушко, І. Безклубий, А. Берлач та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – 496 с.

8. Голосниченко І. Значення адміністративного права в умовах демократичних перетворень суспільства / І. Голосниченко // Право України. – 1998. – № 1. – С. 21-22.

9. Голосниченко І. Правова система суверенної України і адміністративне право / І. Голосниченко // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 1. – С. 19-20.
10. Гончарук С. П. Суб'єкти адміністративного права України : навч. посіб. / С. П. Гончарук. – К. : КМУГА, 1998. – 112 с.
11. Іванов В. Ф. Інформаційне законодавство: український та зарубіжний досвід / В. Ф. Іванов. – К., 1999. – 208 с.
12. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : моногр. / В. К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
13. Колпаков В. Адміністративний проступок: критерії, визначення / В. Колпаков // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 5. – С. 76.
14. Константин О. В. Джерела адміністративного права України : моногр. / О. В. Константин. – К. : Укр. агентство інформації та друку «Рада», 2005. – 120 с.
15. Курінний С. В. Предмет і об'єкт адміністративного права України : моногр. / С. В. Курінний. – Д. : Юридична академія МВС України ; Ліра ЛТД, 2004. – 340 с.
16. Макаренко В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю / В. Макаренко // Право України. – 2001. – № 2. – С. 114-118.
17. Марущак А. І. Інформаційне право: Доступ до інформації : навч. посіб. / А. І. Марущак. – К. : КНТ, 2007. – 532 с.
18. Марущак А. І. Правомірні засоби доступу до інформації : наук.-практ. посіб. / А. І. Марущак. – Біла Церква : Вид-во «Буква», 2006. – 432 с.
19. Марущак А. І. Правові основи захисту інформації з обмеженим доступом : курс лекцій / А. І. Марущак. – К. : КНТ, 2007. – 208 с.
20. Олійник О. Захист інформації в умовах інформаційного суспільства / О. Олійник // Право України. – 2005. – № 10. – С. 100-103.
21. Остапенко О. І. Адміністративно-правові відносини в умовах адміністративної реформи в Україні : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. І. Остапенко, В. Д. Люблін. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – 119 с.
22. Полушкин А. В. Признаки информационных правонарушений / А. В. Полушкин // Конфликты в информационной сфере : мат. теорет. семинара сектора информационного права. ИГЛ РАН (2008) / отв. ред. И. Л. Бачило. – М., 2009. – С. 53-56.
23. Стадніченко Д. А. Адміністративна відповідальність за інформаційні правопорушення : мат. наук.-практ. Інтернет-конференції

від 29.05.2014 [Електронний ресурс] / Д. А. Стадніченко. – Режим доступу : <http://legalactivity.com.ua>.

24. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. / С. Г. Стеценко. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К. : Атіка, 2009. – 640 с.

25. Харитонов О. І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії) / О. І. Харитонов ; Одеська національна юридична академія. – О. : Юридична література, 2004. – 328 с.

Розділ 3.4

1. Андрусів Г. В. Кримінальне право України. Особлива частина : посіб. для підготовки до іспитів / Г. В. Андрусів, О. Ф. Бантишев, Б. В. Романюк. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2002.

2. Бантишев О. Ф. Кримінальне право України у питаннях і відповідях : посіб. / О. Ф. Бантишев, С. А. Кузьмін. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2009. – 300 с.

3. Бантишев О. Кримінальна відповідальність за злочини проти національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : моногр. / О. Бантишев, О. Шамара. – 3-тє вид., перероб. та доп. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. – 198 с.

4. Баулін Ю. Кримінальне право як публічна галузь права / Ю. Баулін // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 2. – С. 83-85.

5. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации / Л. В. Багрий-Шахматов. – Одесса, 2000. – 412 с.

6. Беньківський В. О. До питання про злочин та його структуру / В. О. Беньківський // Держава і право / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2002. – Вип. 15. – С. 447-451.

7. Відповідальність у публічному праві : моногр. / [П. Андрушко, І. Безclubий, А. Берлач та ін.] ; за заг. ред. І. Безclubого. – К. : Грамота, 2014. – 496 с.

8. Виноградова Г. В. Правове регулювання інформаційних відносин в Україні : навч. посіб. / Г. В. Виноградова. – К. : Вид-во «Юс-тініан», 2006. – 176 с.

9. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. / В. К. Грищук. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 567 с.

10. Дрьомов С. Форми та способи протиправного заволодіння комп'ютерною інформацією за Кримінальним кодексом України

/ С. Дрьомов // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С. 42-45.

11. Закон України «Про доступ до публічної інформації»: науково-практичний коментар (видання, ініційоване Комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації і рекомендоване для використання в адміністративній та судовій практиці) / Р. Головенко, Д. Котляр, О. Нестеренко. – К. : Фундація «Центр суспільних медіа», 2012. – 335 с.

12. Карчевський М. В. Злочини в сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (тези лекцій) [Електронний ресурс] / М. В. Карчевський // Злочини в сфері використання ІТ. – Режим доступу : http://it-crime.at.ua/index/tezi_lekcij/0-31.

13. Кіберзлочинність в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.science-community.org/ru/node/16132>.

14. Кохановська О. В. Правове регулювання у сфері інформаційних відносин / О. В. Кохановська ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2001. – 212 с.

15. Кушакова Н. Конституційне право на інформацію: правомірні та неправомірні обмеження / Н. Кушакова // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 3. – С. 66-70.

16. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перер. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

17. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, В. М. Володько] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – Вид. 3-тє, переробл. та допов. – К. : Юридична Думка, 2004. – 352 с.

18. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] ; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв ; наук. ред. В. А. Клименко та М. І. Мельник. – К. : Правові джерела, 2002. – 432 с.

19. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. Т. Малярєнка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Видання четверте. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 1208 с.

20. Малярєнко В. Т. Про соціальну зумовленість злочину і справедливість покарання / В. Т. Малярєнко // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 3. – С. 32-44.

21. Максименко Ю. Є. Засади розвитку інформаційної деліктології / Ю. Є. Максименко, В. А. Ліпкан // Право України. – 2013. – № 10. – С. 249-256.
22. Марущак А. І. Інформаційне право: Доступ до інформації : навч. посіб. / А. І. Марущак. – К. : КНТ, 2007. – 532 с.
23. Марущак А. І. Правомірні засоби доступу до інформації : наук.-практ. посіб. / А. І. Марущак. – Біла Церква : Вид-во «Буква», 2006. – 432 с.
24. Марущак А. І. Правові основи захисту інформації з обмеженим доступом : курс лекцій / А. І. Марущак. – К. : КНТ, 2007. – 208 с.
25. Мельник С. В. До проблеми формування понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки [Електронний ресурс] / С. В. Мельник, О. О. Тихомиров. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Znpviku/2011_30/Zbirnik_30_28.pdf.
26. Модели киберпреступлений [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.masiev.com/articles/informatsionnaja-bezopasnost/modeli-kiberprestuplenij-chast-2>.
27. Наден О. Структура кримінального правовідношення / О. Наден // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 10. – С. 125-128.
28. Савінова Н. А. Кримінально-правова політика убезпечення інформаційного суспільства в Україні : моногр. / Н. А. Савінова. – К. : Ред. журн. «Право України» ; Х. : Право, 2013. – 292 с.
29. Соловій Я. Щодо визначення меж кримінальної відповідальності / Я. Соловій // Право України. – 1995. – № 12. – С. 52-57.
30. Строган А. Склад злочину та його значення як підстави кримінальної відповідальності / А. Строган // Юридична Україна. – 2007. – № 7. – С. 100.
31. Цимбалюк В. С. Інформаційне право. Навчально-методичний комплекс для підготовки фахівців за спеціальністю «правознавство» / В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський. – К. : ІЕУГП, 1999. – 183 с.
32. Шапченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура / С. Д. Шапченко // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2002. – Вип. 40. – С. 63-67.

Навчальне видання

Тихомиров Олександр Олександрович
Тугарова Оксана Кузьмівна

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ
В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ**

Навчальний посібник

Коректор *Г. О. Кикоть*
Технічне редагування *Г. Т. Хамдамова*
Художній редактор *О. С. Вишневська*

Формат 60х84/16. Ум.-друк. арк. 10,0.
Тираж 50 прим. Зам. №

Реєстр. № 29/3-4534 від 28 квітня 2015 р.

Видавець і виготовлювач
Національна академія Служби безпеки України,
вул. Трутенка, 22, м. Київ-22, 03022
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 99 від 23.06.2000